

บทที่ ๒

เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารโรงเรียนวิถิพุทธชั้นนำของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาบุรีรัมย์ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารการศึกษาโรงเรียนวิถิพุทธ
- ๒.๒ แนวคิด และหลักการที่เกี่ยวข้องการบริหารโรงเรียนวิถิพุทธชั้นนำ
- ๒.๓ ปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารโรงเรียนวิถิพุทธชั้นนำ
- ๒.๔ การบูรณาการตามหลักไตรสิกขา
- ๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารการศึกษาโรงเรียนวิถิพุทธ

๒.๑.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับการศึกษา

พระพุทธศาสนา มองเรื่องการศึกษากับการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องเดียวกันโดยถือว่าชีวิตเหมือนกับการเดินทางก้าวไปจึงเรียกว่า มรรค ซึ่งในการเดินทางของชีวิตนั้นย่อมต้องพบกับสิ่งใหม่ๆ ที่จะต้องเรียนรู้ ผกผัน คิดค้นหาทางแก้ปัญหา หรือจัดทำดำเนินการเพื่อที่จะได้ปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ แห่ล่งนั้นได้อย่างถูกต้อง เรียกว่าสิกขา สิกขาก็คือศึกษา การดำเนินชีวิตที่เพนอยู่ทั้งหมดของมนุษย์ให้เพนไปด้วยดีจะต้องฝกศึกษาใน ๓ เรื่องคือ

๑. เรื่องของกาย วาจาที่จะต้องไปสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกทั้งทางด้านที่เพนวัตถุ และทางดานสังคม ผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น และกาย เรียกว่ากาย วา คีล
๒. เรื่องของจิตใจ ซึ่งมีภาวะ และคุณสมบัติต่างๆ ที่จะมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอก เรียกว่า สมาธิ
๓. เรื่องของปัญญา ความรู้ ความเข้าใจ ความเชื่อ ทศนคติ คานิยมซึ่งจะเพนสิ่งสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เรียกว่า ปัญญา^๑

^๑พระธรรมปฎก (ป.อ. ปยุตโต), พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทยฯ, (พิมพ์ครั้งที่ ๓), (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๗ – ๑๒.

ศีล สมาธิ และปัญญา รวมเรียกว่า ไตรสิกขา เป็นหลักการศึกษาที่ครอบคลุมข้อปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนาการพูดเรื่องของพระพุทธศาสนาก็คือการที่จะนำเอาไตรสิกขาเข้ามาสู่ชีวิตคนเพราะไตรสิกขาเป็นเรื่องของชีวิต คือการที่จะทำให้ชีวิตอยู่ดีมีสุขเราสิกขาอย่างไรก็จะมีมรรคหรือวิถีชีวิตที่ดีงามขึ้นอย่างนั้นเมื่อทำไตรสิกขาให้เจริญมากขึ้น เราก็ยิ่งก้าวเข้าไปในมรรคมากขึ้นมรรคจึงเป็นเรื่องเดียวกันกับไตรสิกขา หรือเป็นอีกด้านหนึ่งของไตรสิกขาด้วยความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้จึงสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา และเรื่องของพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของการศึกษาทั้งสิ้น^๒

ประเวศ วะสี กล่าวถึงคุณลักษณะของพระพุทธศาสนากับการศึกษาไว้ ๔ ประการ ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาพระพุทธศาสนาให้คุณค่าแก่การศึกษาสูงสุดในวิถีชีวิตที่เจริญหรืออริยมรรคนั้นเมื่อรวมกลุ่มเข้ามาเหลือ ๓ เรียกว่าไตรสิกขา สิกขา คือ ศึกษา ดังนั้นวิถีชีวิตก็คือการศึกษานั้นเอง

๒. วัตถุประสงค์ของการศึกษาคือเพื่อให้พ้นจากความทุกข์วัตถุประสงค์ของการศึกษาจะเป็นตัวกำหนดการเรียนรู้ และผลการเรียนรู้วัตถุประสงค์ของการศึกษามุ่งใหม่มุ่งเพื่อให้รู้วิชาจึงสอนวิชาเรียนวิชาทดสอบความรู้วิชาให้ประกาศนียบัตรหรือปริญญาบัตรเพื่อแสดงความรู้วิชานั้นๆ แต่ไม่ได้มุ่งให้รู้ในเรื่องของทุกข์ และการดับทุกข์จึงไม่สามารถแก้ไขความทุกข์ได้จริงเมื่อเรียนรู้ไปแล้วความทุกข์จึงไม่ลดตนอยลง ในทางตรงข้ามอาจจะก่อความทุกข์ใหม่มากขึ้น

๓. โลกทัศน์ และวิธีคิดแบบพุทธโลกทัศน์ และวิธีคิดเป็นปัจจัยกำหนดว่า เราจะเข้าถึงความเป็นจริงใดหรือไม่ การเห็นโลกหรือโลกทัศน์ที่คับแคบ เฉพาะส่วน ไม่เห็นทั้งหมด จะนำไปสู่การคิดแบบแยกส่วน สุดโต่ง ขัดแย้ง และรุนแรง การเห็นไม่ครบ หรือทัศนะแบบแยกส่วนจึงนำไปสู่การเสียสมดุล และวิกฤตเสมอ เมื่อมนุษย์มีความโน้มเอียงไปในทัศนะ และการคิดแบบแยกส่วนก็จะนำเข้าไปสู่ปัญหาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ พระพุทธศาสนาองธรรมชาติของสรรพสิ่งเป็นกระแสของเหตุปัจจัยที่เป็นพลวัต(อนิจจัง)คือมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรที่เป็นตัวของตัวเองเป็นเอกเทศโดยไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งอื่น สอนทางด้านวิธีคิดพระพุทธศาสนามีวิธีคิดอย่างเปนกกลาง คือ การคิดตามความเป็นกระแสของเหตุปัจจัย ถ้ามีเหตุใหม่จึงมี ถ้าไม่มีเหตุใหม่จึงไม่มี ไม่ใช่มีหรือไม่มีโดยตัวเองเป็นเอกเทศการเรียนพระพุทธศาสนาแบบท่องจำเนื้อหาโดยไม่เรียนกระบวนการคิดแบบพุทธก็ไม่ทำให้เกิดความเป็นพุทธ คนที่รู้เนื้อหาพุทธเป็นอันมาก แต่วิธีคิดไม่ใช่พุทธ ก็ไม่ได้รับอานิสงส์จากความเป็นพุทธความเป็นพุทธจะต้องได้มาด้วยกระบวนการทางปัญญา อันประกอบด้วยโลกทัศน์ และวิธีคิดที่ถูกต้องโลกทัศน์แบบพุทธที่เห็นสรรพสิ่ง ทั้งรูปธรรม และนามธรรม ทั้งภายในตัว และนอกตัว

^๒พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **คู่มือชีวิต**, (พิมพ์ครั้งที่ ๖), (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๔ - ๕.

เชื่อมโยงกันอย่างเป้นพลวัต หรือเป้นกระแสของเหตุปัจจัยต่อเนื่องยืดยาว ไม่มีที่สิ้นสุด ปราศจากจุดเริ่มต้น และจุดจบแต่เป้นเช่นนั้นนิรันดร์ไม่มีความเป้นตัวตนที่ดำรงอยู่โดยเอกเทศยอมนำไปสู่การเข้าใจธรรมชาติของสรรพสิ่งอย่างสมบูรณ์ และนำไปสู่การคิดอย่างเป้นกลางโลกทัศน์ และ วิธีคิดอย่างเป้นกลางตามธรรมชาติทำให้เกิดความเป้นอิสระ ไม่ติดอยู่ในความบีบคั้นระหว่างความจริงตามธรรมชาติกับความไม่เป้นกลางในการคิดสามารถเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่าง และคิดได้ทะลุปรุโปร่งไม่ติดขัดบุคคลที่มีโลกทัศน์หรือเห็นโลกอย่างนี้ และคิดด้วยความเป้นกลางอย่างนี้ จึงมีปัญญาเข้าถึงความจริง เข้าถึงความงาม เข้าถึงความถูกต้องมีอิสภาพโดยสิ้นเชิงมีความเมตตาหรือมีมิตรภาพต่อสรรพสิ่ง และมีความสุขยิ่งนัก

๔. การศึกษาที่เอาชีวิตหรือวิถีชีวิตเป้นตัวตั้ง ไม่เอาวิชาเป้นตัวตั้งชีวิตเป้นสิ่งสำคัญที่สุด มนุษย์ควรเรียนรู้ให้รู้ตัวเอง และรู้การอยู่รวมกันด้วยสันติ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ สังคมสิ่งแวดล้อม การศึกษาในทางพระพุทธศาสนา เป้นอันหนึ่งอันเดียวกับวิถีชีวิตทั้งหมด หรือวิถีชีวิตคือการศึกษาระหว่างที่การศึกษาสวนใหญ่ในปัจจุบันเอาวิชาหรือศาสตร์เป้นตัวตั้ง ซึ่งเป้นการแยกสวนจากชีวิตจริง สิ่งที่เราเรียนมักเป้นเรื่องนอกตัว เกือบไม่มีเลยที่เรียนรู้ให้รู้ตัวเองเมื่อไม่รู้อย่างไรก็ทำให้ถูกต้องไม่ได้^๓

สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนา มีความสัมพันธ์สูงที่สุดกับการศึกษา เพราะพระพุทธศาสนาเอง เรื่องการศึกษากับการดำเนินชีวิตเป้นเรื่องเดียวกัน โดยเห็นว่าการดำเนินชีวิตให้เป้นไปด้วยดี (มรรค) จะต้องเรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนาตนทั้งในดานกาย สังคม จิตใจ และปัญญา (ไตรสิกขา) เพื่อให้รู้ และเข้าใจ ธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ที่เป้นไปตามกระแสของเหตุปัจจัยอันจะช่วยให้สามารถประพฤติ ปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมสอดคล้องกับความเป้นจริงซึ่งผลที่ได้คือการมีชีวิตที่มีความสุข และการอยู่รวมกันด้วยดีระหว่างมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม

๒.๑.๒ ความเป้นมาของโรงเรียนวิถีพุทธ

การศึกษาในอดีตอันยาวนานของไทย รากฐานมาจากการใช้พุทธธรรมมาอบรมสั่งสอน ในปัจจุบันไม่ได้นำพุทธธรรมมาเป้นฐานในการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาภาคบังคับระบบ และองค์ความรู้ถูกจัดตามโลกนิยมโดยมีฐานจากประเทศตะวันตกเป้นแกนในการจัดการศึกษาทำให้พุทธธรรมเริ่มห่างจากชีวิตของคนไทยมากขึ้น ด้วยคุณค่าอันอนันต์ขององค์ความรู้ในพุทธธรรม และระบบไตรสิกขาที่ชัดเจนในการให้การศึกษาพัฒนาผู้เรียนทุกวัย ทางกระทรวงศึกษาธิการจึงมีแนวความคิดที่จะส่งเสริมให้สถานศึกษานำระบบของพุทธธรรมมาประยุกต์จัดกับระบบการเรียนการสอน ในสถานศึกษาปัจจุบัน เพื่อพัฒนาเยาวชนไทยให้เป้นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามที่พระราชบัญญัติการศึกษา

^๓ประเวศ วะสี. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.budpage.com/ba๙๐.sh>, [๑๙ มิถุนายน ๒๕๕๔].

แห่งชาติกำหนด ให้มีคุณสมบัติของการเป็นคนที่ดี เก่ง มีความสุขอย่างแท้จริง อันเป็นเป้าหมายแท้ของพุทธธรรมอยู่แล้ว ให้มีความชัดเจนขึ้น โดยผ่านการดำเนินงานของ “โรงเรียนวิถีพุทธ”

ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษาประกอบกับการที่ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาสืบเนื่องมาอย่างยาวนาน วิถีชีวิตจึงผูกพันกับพระพุทธศาสนา เมื่อมีการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนขึ้นในประเทศไทยจึงมีโรงเรียนส่วนหนึ่งนำแนวทางหรือหลักการของพระพุทธศาสนามาใช้ในการจัดการศึกษาจึงมีผู้รู้ได้กล่าวถึงโรงเรียนวิถีพุทธไว้ ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึงโรงเรียนที่จัดการศึกษาแนวพุทธว่ามี ๒ แบบ คือ

๑. แบบที่โรงเรียนหลายแห่งจัดกันมาตามวัฒนธรรมที่เอื้อ คือ ตามที่ถือกันมา สืบกันมารูตามกันมาว่าอย่างนี้แหละเป็นชาวพุทธ ก็เลยทำอย่างนั้น

๒. การจัดโดยได้ศึกษาหลักการวาระของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้ แล้วจัดให้กันไปตามหลักการ^๕

ไพรัช สุแสนสุข และบรรเจอดพร สุแสนสุข ได้กล่าวถึงความเป็นมาของโรงเรียนวิถีพุทธว่าโรงเรียนวิถีพุทธเป็นโรงเรียนรูปแบบหนึ่งใน ๕ รูปแบบที่กระทรวงศึกษาธิการพัฒนาเพื่อให้เป็นนวัตกรรมแห่งการพัฒนาผู้เรียน ผู้การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับจุดเน้นการพัฒนาของประเทศที่มาจากโรงเรียนวิถีพุทธเกิดจากการที่กระทรวงศึกษาธิการได้จัดประชุมเรื่องหลักสูตรใหม่เด็กไทยพัฒนา ณ สถาบันราชภัฏสวนดุสิตเมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๔๕ ที่ประชุมได้หารือถึงโรงเรียนที่จัดการศึกษาเพื่อสนองตอบความสามารถที่แตกต่างกันของบุคคล เพื่อนำพาเด็ก และเยาวชนไทยก้าวทันความเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างไร้ขีดจำกัด ซึ่งที่ประชุมเห็นว่าโรงเรียนวิถีพุทธเป็นหนึ่งในโรงเรียนรูปแบบใหม่ที่จะช่วยผลักดันให้เด็ก และเยาวชนไทยสามารถพัฒนาตามศักยภาพ เป็นคนดี คนเก่งของสังคม และสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขได้ กระทรวงศึกษาธิการจึงได้นำความเห็นของที่ประชุมมาหารือ และได้ไปกราบขอคำแนะนำเรื่องการจัดโรงเรียนวิถีพุทธจากพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) และพระเทพโสภณ (ประยูร ธมมจิตโต) อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมทั้งนิมนต์ท่านมาให้อำนาจในการประชุมระดมความคิดครั้งแรก จากการประชุมใหญ่ ๒ ครั้ง ทำให้ได้ข้อสรุปโรงเรียนวิถีพุทธในเรื่องสำคัญ คือ ภาพสรุปโรงเรียนวิถีพุทธ กรอบความคิดรูปแบบโรงเรียนวิถีพุทธแนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ และแนวการบริหารโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ^๕

^๕พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **สู่การศึกษาแนวพุทธ**, (พิมพ์ครั้งที่ ๖), (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๓๖.

^๕ไพรัช สุแสนสุข และ บรรเจอดพร สุแสนสุข, **สู่เส้นทางโรงเรียนวิถีพุทธ**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.moe.go.th/mian๒/article/article_banjerdpor/school_bud.htm, [๒ มกราคม ๒๕๔๗].

๒.๑.๓ ความหมายของโรงเรียนวิถีพุทธ

โรงเรียนวิถีพุทธ เป็นหนึ่งในโรงเรียนรูปแบบใหม่ที่จะช่วยผลักดันให้เด็ก และเยาวชนไทย สามารถพัฒนาตามศักยภาพเป็นคนดีคนเก่งของสังคมสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขโรงเรียนวิถีพุทธจะนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการบริหาร และพัฒนาผู้เรียน โดยรวมของสถานศึกษาเน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการมีนักวิชาการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ให้ความหมายของโรงเรียนวิถีพุทธไว้ต่างๆ กัน ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายโรงเรียนวิถีพุทธว่าเป็นโรงเรียน ที่จัดการศึกษาตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยดำเนินตามมรรคซึ่งเป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิต ในพระพุทธศาสนาที่แปลว่าทางอันประเสริฐมีองค์ ๘ ประการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาสรุพบว่า โรงเรียนวิถีพุทธคือโรงเรียนที่ฝึกอบรมผู้เรียนให้มีวิถีชีวิตแบบชาวพุทธทั้งใน และนอกสถานที่ ฝึกอบรมผู้เรียนให้กินอยู่ดูฟังเป็นคำว่าเป็นในกรณีนี้หมายถึง กินอยู่ดู และฟังตามหลักไตรสิกขาคือให้ เกิดความประพฤติที่ดีงาม (ศีล) เกิดความมั่นคงในอารมณ์ (สมาธิ) เกิดความรอบรู้เท่าทัน (ปัญญา) ประยุกต์หลักพุทธธรรมให้ใช้ในชีวิตรประจำวันได้ และสามารถบูรณาการหลักธรรมให้เข้ากับ รายวิชาอื่นๆ คือสอดแทรกวิถีแห่งความเป็นพุทธลงในทุกรายวิชาที่ทำการเรียนการสอนเป็นโรงเรียน ที่เน้นหลักในการดำเนินชีวิตให้มีความสุขมีวิถีแห่งการดำเนินชีวิตที่ชัดเจน นั่นคือหลักของ มรรค มีองค์ ๘ ประการ ดังนี้

๑. แบบสั้น

๑) โรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนในวิถีแห่งปัญญา ที่พัฒนาอย่างบูรณาการ ในระบบแห่งไตรสิกขา สู่ความเป็นพุทธ ผู้เข้าถึงธรรม ซึ่งทำให้เป็นอิสระ โดยมีชีวิตที่ดี เจริญ งดงาม มีความสุขจริงแท้ และอยู่รวมสังคมอย่างสร้างสรรค์เกื้อกูล สามารถนำโลกไปในวิถีที่ถูกต้อง

๒) โรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนของผู้ก้าวไปในวิถีแห่งปัญญา ที่พัฒนาอย่าง บูรณาการในระบบแห่งไตรสิกขาสู่ความเป็นพุทธผู้เข้าถึงธรรมซึ่งทำให้เป็นอิสระ โดยมีชีวิตที่ดี เจริญ งดงาม มีความสุขจริงแท้ และอยู่รวมสังคมอย่างสร้างสรรค์เกื้อกูล สามารถนำโลกไปในวิถีที่ถูกต้อง

๓) โรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนในวิถีแห่งปัญญาที่พัฒนาอย่างบูรณาการ ในระบบแห่งไตรสิกขาสู่ความเป็นพุทธผู้เข้าถึงธรรมซึ่งทำให้เป็นอิสระ โดยมีชีวิตที่ดี เจริญ งดงาม มีความสุขจริงแท้ และอยู่รวมสังคมอย่างสร้างสรรค์เกื้อกูลสามารถนำโลกไปในวิถีแห่งธรรม

๔) โรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนของผู้ก้าวไปในวิถีแห่งปัญญา ที่พัฒนาอย่าง บูรณาการในระบบแห่งไตรสิกขาสู่ความเป็นพุทธผู้เข้าถึงธรรมซึ่งทำให้เป็นอิสระ โดยมีชีวิตที่ดี เจริญ งดงาม มีความสุขจริงแท้ และอยู่รวมสังคมอย่างสร้างสรรค์เกื้อกูลสามารถนำโลกไปในวิถีแห่งธรรม

๕) โรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนในวิถีแห่งปัญญาที่พัฒนาในระบบแห่งไตรสิกขา โดยบูรณาการกับศีล และสมาธิสู่ความเป็นพุทธผู้เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ซึ่งทำให้เป็นอิสระ

โดยมีชีวิตที่ดีงามเจริญก้าวหน้ามีความสุขจริงแท้ และอยู่รวมสังคมอย่างสร้างสรรค์เกื้อกูล สามารถนำโลกไปในวิถีที่ถูกต้อง

๖) โรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนของผู้ก้าวหน้าไปในวิถีแห่งปัญญาที่พัฒนาในระบบแห่งไตรสิกขาโดยบูรณาการกับศีล และสมาธิสู่ความเป็นพุทธผู้เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ซึ่งทำให้เป็นอิสระ โดยมีชีวิตที่ดีงาม เจริญก้าวหน้า มีความสุขจริงแท้ และอยู่รวมสังคมอย่างสร้างสรรค์เกื้อกูล สามารถนำโลกไปในวิถีที่ถูกต้อง

๗) โรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนในวิถีแห่งปัญญาที่พัฒนาในระบบแห่งไตรสิกขา โดยบูรณาการกับศีล และสมาธิสู่ความเป็นพุทธผู้เข้าถึงความจริงของธรรมชาติซึ่งทำให้เป็นอิสระโดยมีชีวิตที่ดีงามเจริญก้าวหน้ามีความสุขจริงแท้ และอยู่รวมสังคมอย่างสร้างสรรค์เกื้อกูล สามารถนำโลกไปในวิถีแห่งธรรม

๘) โรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนของผู้ก้าวหน้าไปในวิถีแห่งปัญญา ที่พัฒนาในระบบแห่งไตรสิกขาโดยบูรณาการกับศีล และสมาธิสู่ความเป็นพุทธผู้เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ซึ่งทำให้เป็นอิสระโดยมีชีวิตที่ดีงามเจริญก้าวหน้า มีความสุขจริงแท้ และอยู่รวมสังคมอย่างสร้างสรรค์เกื้อกูล สามารถนำโลกไปในวิถีแห่งธรรม

๙) โรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนที่เอื้ออำนวยกระบวนการพัฒนาอย่างบูรณาการในระบบแห่งไตรสิกขาให้บุคคลก้าวหน้าไปในวิถีแห่งความเป็นพุทธผู้เข้าถึงธรรมซึ่งทำให้เป็นอิสระโดยมีชีวิตที่ดี เจริญก้าวหน้ามีความสุขจริงแท้ อยู่รวมสังคมอย่างสร้างสรรค์เกื้อกูลสามารถนำโลกไปในวิถีที่ถูกต้อง

๑๐) โรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนที่เอื้ออำนวยกระบวนการพัฒนาอย่างบูรณาการในระบบแห่งไตรสิกขาให้บุคคลก้าวหน้าไปในวิถีแห่งความเป็นพุทธผู้เข้าถึงธรรมซึ่งทำให้เป็นอิสระโดยมีชีวิตที่ดี เจริญก้าวหน้ามีความสุขจริงแท้ และอยู่รวมสังคมอย่างสร้างสรรค์เกื้อกูล สามารถนำโลกไปในวิถีแห่งธรรม

๒. แบบกลาง

โรงเรียนวิถีพุทธ คือ โรงเรียนในวิถีแห่งปัญญา ที่พัฒนาไปในระบบแห่งไตรสิกขาทามกลางความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอกที่จัดสรรให้อื้อเกื้อกูลต่อกัน โดยที่การพัฒนาปัญญานั้นบูรณาการกับศีลคือการพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และสมาธิคือการพัฒนาจิตใจในการเดินทางสู่ความเป็นพุทธ ผู้เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ซึ่งทำให้มีจิตใจ และปัญญาที่เป็นอิสระโดยมีชีวิตที่ดีงาม เจริญก้าวหน้า มีความสุขจริงแท้ และเป็นอยู่อย่างเกื้อกูลสร้างสรรค์ สามารถทำประโยชน์สุขให้แก่สังคมได้ดีที่สุด และนำโลกไปในวิถีที่ถูกต้อง

๓. แบบยาว

โรงเรียนวิถิพุทธ คือ โรงเรียนที่ดำเนินงานตามหลักการแห่งความจริงของธรรมชาติ อันถือความมนุษย์เป็นสัตว์มีศักยภาพที่พัฒนาได้ซึ่งต้องศึกษาให้ก้าวไปในวิถิแห่งปัญญา ด้วยการจัดสรรปัจจัยแวดล้อมที่เกื้อกูล รวมทั้งสร้างสรรค์วัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิตแบบพุทธ ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกที่จะชักนำเด็กเข้าสู่วิถีของไตรสิกขา และช่วยให้เขาก้าวไปในวิถิแห่งไตรสิกขานั้น ด้วยการพัฒนาปัจจัยภายในโดยให้ปัญญาบูรณาการกับศีล คือ การพัฒนาพฤติกรรม และการใช้อิทธิบาท ๓ ให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพ และทางสังคมอย่างถูกต้อง ให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมเชิงเหตุปัจจัยก่อให้เกิดการพัฒนาแบบอิงอาศัยเกื้อกูลเอื้อประโยชน์ต่อกัน พร้อมทั้งบูรณาการกับสมาธิ คือ การพัฒนาจิตใจให้เจริญมั่นคงเดินหน้าสู่ความเป็นพุทธโดยเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ รู้ถึงอิสรภาพที่แท้ซึ่งทำให้มีจิตใจ และปัญญาที่เป็นอิสระ มีชีวิตที่ดี เจริญองอาจ มีความสุขแท้จริงพึ่งตนเองได้ และเป็นอยู่อย่างเกื้อกูลสร้างสรรค์สามารถเป็นที่พึ่งของผู้อื่น แม้กระทั่งเป็นที่พึ่งของสังคมหรือของโลกโดยสามารถทำประโยชน์สุขให้แก่สังคมได้ดีที่สุด และนำโลกไปในวิถิที่ถูกต้อง หรือปรับเปลี่ยนวิถีของชีวิต และสังคมที่ไหลพลัดให้เขาสู่วิถีที่ถูกต้องได้^๖

มติมหาเถรสมาคม ให้ความหมายไว้ว่า โรงเรียนวิถิพุทธว่าคือ โรงเรียนระบบปกติทั่วไป ที่นำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการบริหาร และการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษาผู้เรียนได้เรียนรู้ และพัฒนาชีวิตโดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมแสวงหาปัญญา และมีเมตตาเป็นฐานการดำเนินชีวิตมุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาเข้าใจชีวิตแท้จริงสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสมโดยอาศัยระบบการศึกษาตามหลักพุทธธรรม ๓ ประการคือไตรสิกขาได้แก่ ศีลสมาธิปัญญา มาใช้ในการฝึกอบรมให้ครอบคลุมการดำเนินชีวิตทุกด้านสู่การพัฒนาที่สมบูรณ์ได้โรงเรียนที่จัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขานี้เพื่อพัฒนาผู้เรียนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยภavana ๔ คือพัฒนาการทางกายสังขมจิตใจ และปัญญากระบวนการจัดการศึกษาในโรงเรียนวิถิพุทธต้องบูรณาการไตรสิกขาเข้ากับกลุ่มสาระ และกิจกรรมต่างๆ ในหลักสูตรนั้น คือ มีศีลสมาธิปัญญาเป็นเหมือนเส้นด้ายที่ร้อยเรียงทุกกลุ่มสาระ และกิจกรรมเข้าด้วยกันกล่าวอีกนัย คือ โรงเรียนฝึกอบรมผู้เรียนให้มีวิถีชีวิตแบบชาวพุทธทั้งใน และนอกสถานศึกษาดังนั้นผู้เรียนต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาลดเวลาโดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องมีไตรสิกขาในขณะที่กินอยู่ และฟังซึ่งเป็นกิจกรรมประจำวันของนักเรียนเมื่อมีไตรสิกขาเป็นเครื่องมือพัฒนาแล้วผลที่ตามมาคือ ผู้เรียนจะได้รับการพัฒนาทั้ง ๔ ด้านไปพร้อมกันได้แก่

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), คำจำกัดความ/ความหมายของโรงเรียนวิถิพุทธ และคำแปลภาษาอังกฤษของโรงเรียนวิถิพุทธ. (จดหมายจากพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ถึง รองศาสตราจารย์ วิชัย วงษ์ใหญ่) วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๘, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๑-๒.

๑. พัฒนาการทางกาย (กายภาวนา) หมายถึง การเจริญกายพัฒนากาย คือการฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกับสิ่งแวดล้อมทั้งหลายด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณมิให้เกิดโทษให้ศีลธรรมองกามให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญในเบื้องต้น คือให้กินเป็น อยู่เป็น ดูเป็น และฟังเป็น กายภาวนา จึงเป็นเรื่องของการพัฒนาตนเองเพื่อความสัมพันธ์ที่ดีกับสิ่งแวดล้อม ทางกายภาพ

๒. พัฒนาการทางด้านสังคม (ศีลภาวนา) หมายถึง การเจริญศีล คือการพัฒนาความประพฤติฝึกอบรมให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัยกฎเกณฑ์ และกติกาสังคมไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายให้แก่สังคมสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี

๓. พัฒนาการทางจิต (จิตภาวนา) หมายถึง การเจริญจิต คือพัฒนาฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญองกามด้วยคุณธรรมทั้งหลายเช่นมีเมตตากรุณาขยันหมั่นเพียรอดทนมีสมาธิ สดชื่นเบิกบานผ่องใสเป็นต้น

๔. พัฒนาการทางปัญญา (ปัญญาภาวนา) หมายถึง การเจริญปัญญา คือการพัฒนาปัญญาการฝึกอบรมทางปัญญาให้รู้ และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลก และชีวิตตามสภาวะที่เป็นจริงสามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระไม่ลุ่มหลงไปตามกระแสนิยม สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

ผู้เรียนที่มีการพัฒนาการทั้ง ๔ ด้านนี้จะเป็นคนเก่งดี และมีความสุขด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

๑. พัฒนาการร่างกายซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากการศึกษาวิชาชีพ และพัฒนาการทางด้านปัญญาซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากการศึกษาวิชาการที่จะทำให้ผู้เรียนเป็นคนเก่ง

๒. พัฒนาการทางสังคมซึ่งเป็นผลจากการยึดมั่นในศีลธรรมรักษาระเบียบวินัย และจรรยาบรรณจะทำให้ผู้เรียนเป็นคนดี

๓. พัฒนาการทางจิตซึ่งเกิดจากการบริหารทางจิตให้มีสติสมาธิ และคุณธรรมอื่นๆ จะทำให้ผู้เรียนมีสุขภาพจิตที่ดีเป็นคนมีความสุข

๔. พัฒนาการทางปัญญา จะทำให้สามารถแยกแยะสิ่งที่ควรทำ ไม่ควรทำ สิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดีได้

เมื่อพัฒนาการทั้ง ๔ ด้านถือเป็นเป้าหมายของโรงเรียนโดยปกติทั่วไปที่เราทำได้ยินกันเสมอว่าการศึกษาไทยมุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนเป็นคนเก่งดี และมีความสุขแล้วโรงเรียนวิถิพุทธซึ่งกำหนดให้พัฒนาการทั้ง ๔ ด้านเป็นเป้าหมายของการจัดการศึกษาเช่นกันโรงเรียนวิถิพุทธก็ไม่ต่างจากโรงเรียนปกติทั้งหลายดังนั้นโรงเรียนวิถิพุทธ จึงหมายถึง โรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่เน้นการนำหลักธรรมของ

พระพุทธศาสนาประยุกต์ใช้ในการบริหาร และการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษาเน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการทำให้ผู้เรียนกินอยู่ดู และฟังเป็นนั่นเอง^๗

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตโต) ได้กล่าวไว้ว่า โรงเรียนวิถิปุทธคือโรงเรียนที่จัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา เพื่อพัฒนาผู้เรียนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยภาวนา ๔ คือพัฒนาการทางกาย สังคม จิต และปัญญา^๘

กระทรวงศึกษาธิการ กล่าวว่าโรงเรียนวิถิปุทธ คือโรงเรียนระบบปกติทั่วไป ที่นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาใช้ หรือประยุกต์ใช้ในการบริหาร และการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของโรงเรียนเน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการผู้เรียนได้เรียนรู้ได้พัฒนาการกิน อยู่ ดู ฟัง ให้เป็น โดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมแสงปัญญา และมีวัฒนธรรมเมตตา เป็นฐานการดำเนินชีวิต^๙

บรรเจอดพร รัตนพันธ์ ได้ให้ความหมายโรงเรียนวิถิปุทธไว้ว่าโรงเรียนวิถิปุทธเป็นนวัตกรรมการจัดการศึกษาอีกนวัตกรรมหนึ่งที่มุ่งหวังพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์โดยการให้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวมตามหลักศีลสมาธิปัญญาซึ่งมีจุดเริ่มต้นที่การกินอยู่ดูฟังเป็นต่อเนื่องอย่างบูรณาการไปถึงการพัฒนาตนเองกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพวัตถุเพื่อนมนุษย์ และสรรพสัตว์การพัฒนาจิตใจให้มีสมาธิสงบสบายสดชื่นเบิกบานมุ่งมั่นเข้มแข็งเพียรพยายามรวมทั้งมีปัญญารู้เข้าใจเหตุผลตามความเป็นจริง^{๑๐}

สรุปว่า โรงเรียนวิถิปุทธก็คือ โรงเรียนที่ฝึกอบรมผู้เรียนให้มีวิถีชีวิตแบบชาวพุทธทั้งในและนอกสถานศึกษาฝึกอบรมผู้เรียนให้กิน อยู่ ดู ฟัง เป็นคำว่า เป็นในกรณีนี้หมายถึง กินอยู่ดู และ ฟังตามหลักไตรสิกขาคือให้เกิดความประพฤติที่ดีงาม (ศีล) เกิดความมั่นคงในอารมณ์ (สมาธิ) เกิดความรอบรู้เท่าทัน (ปัญญา) ประยุกต์หลักพุทธธรรมให้ใช้ในชีวิตประจำวันได้ และสามารถบูรณาการหลักธรรมให้เข้ากับรายวิชาอื่นๆ คือสอดแทรกวิถีแห่งความเป็นพุทธวิถีแห่งปัญญาลงในทุกรายวิชาที่ทำการเรียนการสอนเป็นโรงเรียนที่เน้นหลักในการดำเนินชีวิตให้มีความสุขมีการดำเนินชีวิตที่ชัดเจน

^๗มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **โรงเรียนวิถิปุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓๑ – ๓๓.

^๘พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตโต), **โรงเรียนวิถิปุทธเพื่อสังคมไทยในโรงเรียนวิถิปุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๓๒.

^๙กระทรวงศึกษาธิการ, **โรงเรียนวิถิปุทธ. ในโรงเรียนวิถิปุทธ**, (พิมพ์ครั้งที่ ๔), (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๘๒.

^{๑๐}บรรเจอดพร รัตนพันธ์, **ยุทธศาสตร์การพัฒนาโรงเรียนวิถิปุทธ**, (กรุงเทพมหานคร: อู่การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑.

ตามทางสายกลางคือหลักของมรรคมืด ๘ ประการโดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม แสวงหาปัญญา และมีวัฒนธรรมเมตตาเป็นฐานในการดำเนินชีวิต

๒.๑.๔ จุดมุ่งหมายของโรงเรียนวิถิพุทธ

จากความหมายของโรงเรียนวิถิพุทธ ได้สะท้อนให้เห็นจุดมุ่งหมายของโรงเรียนวิถิพุทธ ดังนี้

๑. ชี้ให้เห็นผลของการศึกษาว่า เมื่อผู้เรียนก้าวไปในวิถีแห่งความเป็นพุทธแล้วจะสามารถเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ทำให้มีจิตใจ และปัญญาที่เปี่ยมอิสระ มีชีวิตที่ดีเจริญงอกงามมีความสุขแท้จริง พึงตนเองได้ เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย สังคม จิตใจ และปัญญา ซึ่งคุณลักษณะของผู้เรียนดังกล่าวนี้ถือได้ว่าเป็นจุดมุ่งหมายของโรงเรียนวิถิพุทธ

๒. เนื่องจากโรงเรียนวิถิพุทธนำหลักธรรมของพระพุทธศาสนามาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษา โดยเน้นการพัฒนาอย่างบูรณาการในระบบแห่งไตรสิกขา ดังนั้นจุดมุ่งหมายของโรงเรียนวิถิพุทธจึงสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ซึ่งมีผู้กล่าวถึงไว้ ดังนี้

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต) อธิบายถึงความจำเป็นที่ต้องมีการศึกษาว่า พระพุทธศาสนาเห็นว่าทุกชีวิตต้องการที่จะดำรงอยู่ด้วยดี และเจริญงอกงาม ซึ่งการดำรงอยู่ด้วยดี และเจริญงอกงามนั้นไม่ได้เกิดขึ้นเองแต่เป็นสภาพชีวิตที่ต้องทำให้เกิดขึ้น และในการทำชีวิตให้ดี และเจริญงอกงามนั้นก็ต้องเผชิญกับสิ่งบีบคั้นจำกัดขัดขวาง ซึ่งรวมทั้งความบกพร่องอ่อนแอของมันเป็นสภาพเหล่านี้เรียกว่าปัญหาหรือทุกข์ ทำให้ไม่มีอิสระภาพ ทำอะไรก็ไม่โปร่งไม่โล่ง จึงต้องมีการแก้ปัญหา มีการบริหารตลอดเวลาทั้งร่างกาย และจิตใจ สาเหตุของปัญหาต่างๆ เกิดจากอวิชชา หรือความไม่รู้ เช่นไม่รู้จะปฏิบัติต่อโลกหรือสิ่งทั้งหลายรอบๆ ตัวอย่างไรจึงจะอยู่ได้ด้วยดี จะเจริญงอกงามไปถึงไหน สูงสุดหมายถึงความไม่รู้อะไรจะชักจูงให้เราปฏิบัติไปในวิถีทางของความอยาก อันได้แก่ตัณหา ต้องดิ้นรนไต่เต้าอยู่รอด และเสพสนองประสาทสัมผัสซึ่งเป็นการปฏิบัติที่ไม่ถูกต้อง ปัญหาหรือทุกข์จึงเกิดขึ้น เราจึงต้องแสวงหาความรู้เพื่อให้เกิดปัญญา ให้มีวิชา และความสามารถอื่นๆ เพื่อนำมาใช้แก้ปัญหาหรือดับทุกข์ เมื่อแก้ปัญหาได้ก็คือดับทุกข์ได้ เมื่อดับทุกข์ได้ก็บรรลุอิสรภาพ หลุดพ้นจากสิ่งที่บีบคั้นทั้งปวง^{๑๑}

ศาสตราจารย์ บัณฑิต กล่าวถึงเป้าหมายของการ ศึกษาตามแนวทางของพระพุทธศาสนาว่า แบ่งได้ เป็น ๒ ระดับตามชีวิตของมนุษย์ที่มีอยู่ ๒ ระดับคือ

^{๑๑}พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), **หลักการศึกษามหาวิทยาลัยในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๘ – ๑๑.

๑. ชีวิตของผู้ไม่ครองเรือนอีกแล้ว เป็นระดับของผู้ที่มุ่งมั่นจริงๆ เพื่อหวังเจริญรอยตามพระพุทธองค์เป้าหมายของการศึกษาในระดับนี้ คือนิพพาน ซึ่งสามารถดับความทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง และได้ประสบชีวิตที่ดีอย่างสูงสุด

๒. ชีวิตของผู้ที่ครองเรือน หรือฆราวาส เป้าหมายของการศึกษาในระดับนี้จะต้องนำแนวคิดเรื่องนิพพานมาประยุกต์ด้วยเท่าที่จะทำได้ซึ่งในระดับผู้ที่ครองเรือนก็มักจะดับหรือระงับเซ่นกัน แต่เป็นการดับปัญหาของชีวิตให้ได้พอสมควรเพื่อจะได้ประสบชีวิตที่ร่มเย็น หรือที่พอดีพอควรที่เรียกว่าบูรณาการ อันได้แก่การมีชีวิตที่สมบูรณ์ ซึ่งจะต้องพยายามระงับยับยั้งแก้ไขปัญหาลดให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ ผู้ที่มีชีวิตที่สมบูรณ์จะมีร่างกายแข็งแรง มีโรคภัยไข้เจ็บน้อยมาก มีจริยธรรมสูง จิตใจได้รับการอบรมในเรื่องความดี มีศีลธรรม มีหิริโอตตัปปะ รู้จักประพฤติกุศล รู้จักรับผิดชอบในบ้านเมืองเป็นพลเมืองดี มีความสามารถในทางเศรษฐกิจ รู้จักประกอบสัมมาชีพ ไม่ขาดแคลนตลอดจนรู้จักคิด มีวิชาความรู้ในสาขาต่างๆ กว้างขวางเป็นพื้นฐาน และรู้สึกซึ่งในสาขาที่ตนเองมีความถนัด การจะมีบูรณาการได้ก็ต่อเมื่อสามารถแก้ปัญหาของชีวิตฆราวาสได้หมด หรือเกือบหมด^{๑๒}

ดวงเดือน จันทะเจริญ กล่าวถึงแนวความคิดของพระพุทธศาสนาวา ชีวิตมนุษย์มีอยู่ ๒ ระดับ คือ ชีวิตของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ (ฆราวาส) และชีวิตของผู้ที่ไม่ครองเรือนอีกแล้ว (บรรพชิต) ซึ่งทั้ง ๒ ระดับนี้ต่างก็ต้องศึกษาเล่าเรียนเพื่ออบรมตนเอง หรือเพื่อแก้ปัญหาของตนเอง และของสังคมที่ตนอาศัยอยู่ตามควรแก่กรณี ในส่วนของบรรพชิตนั้น จุดมุ่งหมายของการศึกษา คือนิพพานหรือวิมุตติ อันมุ่งตรงไปที่สามารถดับหรือระงับปัญหาอันสูงสุดของชีวิตได้แก่ความทุกข์เสียได้โดยสิ้นเชิง และได้ประสบชีวิตที่ดีอย่างสูงสุด ส่วนผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ ก็คงจะต้องนำเอาความคิดเรื่องนิพพานนี้มาประยุกต์ให้เป็นจุดมุ่งหมายของการศึกษาบางเท่าที่จะทำได้ กล่าวคือ มุ่งจะดับหรือระงับเซ่นกันแต่เป็นการดับปัญหาของชีวิตให้ได้พอสมควร เพื่อจะได้ประสบชีวิตที่ร่มเย็น หรือที่พอดี พอควร หรือตามควรแก่กรณีของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ ชีวิตที่ร่มเย็นหรือที่ดีพอสมควรของฆราวาสนี้ คือบูรณาการ (ทำให้เต็มหรือสมบูรณ์) โดยระงับปัญหาด้านต่างๆ ให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ ขยายความได้ว่าชีวิตที่สมบูรณ์ย่อมเป็นชีวิตที่มีสมดุล คือ มีร่างกายแข็งแรง มีโรคภัยไข้เจ็บน้อยมาก มีจริยธรรมสูงได้แก่ จิตใจได้รับการอบรมในเรื่องความดี มีศีลธรรม และวินัย มีหิริโอตตัปปะ รู้จักประพฤติกุศล รู้จักและละความชั่วรู้จักรับผิดชอบในบ้านเมืองเป็นพลเมืองดี มีความสามารถในทางเศรษฐกิจ รู้จัก

^{๑๒} สาโรช บัวศรี, **ปรัชญาการศึกษาสำหรับประเทศไทย : จุดบรรจบระหว่างพระพุทธศาสนากับประชาธิปไตย**, แปลโดย สุนทรโคตรบรรเทา, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

ประกอบสัมมาอาชีวะ ไม้ขาดแคลน ตลอดจนรู้จักคิดมีวิชาความรู้ในสาขาต่างๆ กว้างขวางเป็นพื้นฐาน และรู้จักซึ่งในสาขาที่ตนถนัด^{๑๓}

การนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการบริหาร และการพัฒนา ผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษาการศึกษาแบบวิถีพุทธเป็นวิถีชีวิตประจำวันเป็นการบูรณาการทั้งศีล สมาธิปัญญาเพื่อให้เป็นไปตามคุณค่าแท้จริงของการดำเนินชีวิตโดยเพิ่มวิสัยทัศน์ให้มีการพัฒนา ผู้เรียนรอบด้านสมดุลสมบูรณ์ทั้งกาย (กายภาวนา) การประพฤติ (ศีลภาวนา) จิตใจ (จิตภาวนา) ปัญญา (ปัญญาภาวนา) การยอมรับพุทธธรรมหรือพุทธศาสตร์เป็นองค์ความรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้ศึกษา เข้าใจธรรมชาติของโลก และชีวิตที่แท้จริง และฝึกให้ผู้ศึกษาสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง เหมาะสมตั้งแต่ระดับการดำเนินชีวิตประจำวันการกินอยู่ดูฟังจนถึงระดับการดำเนินชีวิตของนักบวช ผู้มีชีวิตรที่บริสุทธิ์ และในทุกระดับยังผลให้ผู้ศึกษาเองมีความสุขพร้อมๆ กับช่วยให้คนรอบข้าง และ สังคมมีความสุขพร้อมกันไปด้วยอย่างชัดเจน^{๑๔}

พุทธธรรมมีกรอบการพัฒนาเป็นระบบการศึกษา ๓ ประการเรียกว่าไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาที่เรียกสั้นๆ ว่าศีลสมาธิปัญญาซึ่งเป็นการฝึกหัดอบรม เพื่อพัฒนากายความประพฤติจิตใจ และปัญญาไตรสิกขานี้เป็นการศึกษาที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิต ทุกด้าน และทุกวัยมีความยากง่ายตั้งแต่เรื่องเบื้องต้นทั้งของเด็ก และผู้ใหญ่จนถึงเรื่องที่ละเอียด ซับซ้อนที่ยากจะหาองค์ความรู้อื่นใดมาเทียบได้การศึกษาของกุลบุตรกุลธิดา และผู้ใหญ่ทั้งหลายในอดีตอันยาวนานของไทยมีฐานจากการใช้หลักพุทธธรรมมาอบรมสั่งสอนแต่ไม่มีระบบของการศึกษา ภาคบังคับอย่าง ในยุคปัจจุบันแม้ในปัจจุบันจะมีการศึกษาภาคบังคับแก่คนส่วนใหญ่แต่ก็มิได้นำเอา พุทธธรรมมาเป็นฐานของการศึกษาแต่นำระบบ และองค์ความรู้ตามโลกนิยมโดยมีรากฐานจาก ประเทศตะวันตกมาเป็นแกนในการจัดการศึกษาทำให้พุทธธรรมเริ่มห่างเหินจากชีวิตของคนไทย ยุคปัจจุบันมากขึ้นซึ่งเป็นที่น่าเสียดายในความล้ำค่าของพุทธธรรม และจากการที่เป็นฐานของ วัฒนธรรมไทยมาแต่อดีตด้วยคุณค่าอันอนันต์ขององค์ความรู้ในพุทธธรรม และระบบไตรสิกขา ที่ชัดเจนในการศึกษาพัฒนาผู้เรียนทุกวัยทางกระทรวงศึกษาธิการจึงมีแนวความคิดที่จะส่งเสริมให้ ทางสถานศึกษานำระบบของพุทธธรรมมาประยุกต์ในการจัดระบบการเรียนการสอนในสถานศึกษา

^{๑๓} ดวงเดือน จันทร์เจริญ, ศีกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ (EF ๒๓๖), (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑), หน้า ๒๘ – ๒๙.

^{๑๔} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงเรียนวิถีพุทธ, หน้า ๘๓.

ปัจจุบันเพื่อพัฒนาเยาวชนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติได้กำหนดคุณสมบัติของการเป็นคนที่ดีเก่งมีความสุขอย่างแท้จริงอันเป็นเป้าหมายของพุทธธรรม^{๑๕}

โรงเรียนวิถิพุทธนำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการบริหาร และการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษาเน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการ ผู้เรียนได้เรียนรู้ได้พัฒนาการกินอยู่ดูฟังให้เป็นโดยผ่านกระบวนการทางปัญญา และมีเมตตาเป็นฐาน การดำเนินชีวิตซึ่งชาวไทยได้รับการกล่อมเกลาจากพระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตจนกล่าวได้ว่า วิถิพุทธ คือวิถีวัฒนธรรมของชาวไทยส่วนใหญ่จนมีความเป็นเอกลักษณ์ที่ทั่วโลกตระหนัก และให้การยอมรับ พุทธธรรมหรือพุทธศาสตร์เป็นองค์ความรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาเข้าใจธรรมชาติของโลก และชีวิตที่แท้จริง และฝึกให้ผู้ศึกษาสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสมตั้งแต่ระดับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนทั่วไป คือการกินอยู่ดูฟังจนถึงระดับการดำเนินชีวิตของนักบวชผู้มุ่งมีชีวิตที่บริสุทธิ์ และในทุกระดับยังผลให้ผู้ศึกษาเองมีความสุขพร้อมๆ กับช่วยให้คนรอบข้าง และสังคมมีความสุขพร้อมกันไปด้วยอย่างชัดเจนมีกรอบการพัฒนาหลักเป็นระบบการศึกษา ๓ ประการคือ อธิสัสสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาที่เรียกสั้นๆ ว่าศีลสมาธิปัญญาซึ่งเป็นการฝึกหัดอบรม เพื่อพัฒนากายความประพฤติจิตใจ และปัญญาไตรสิกขานี้เป็นการศึกษาที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตทุกด้าน และทุกวัยอีกทั้งยังมีความยากง่ายตั้งแต่เรื่องเบื้องต้นทั้งของเด็ก และผู้ใหญ่จนถึงเรื่องที่ละเอียดซับซ้อนที่ยากจะหาองค์ความรู้อื่นใดมาเทียบได้

การศึกษาของกุลบุตรกุลธิดา และผู้ใหญ่ทั้งหลายในอดีตอันยาวนานของไทยมีฐานจากการใช้พุทธธรรมมาอบรมสั่งสอนแต่อาจไม่มีระบบของการศึกษาบังคับอย่างในยุคปัจจุบันแม้ในปัจจุบันจะมีการศึกษาภาคบังคับ และคนส่วนใหญ่ แต่ก็มิได้นำเอาพุทธธรรมมาเป็นฐานของการศึกษาแต่นำระบบ และองค์ความรู้ตามโลกนิยมโดยมีฐานจากประเทศตะวันตกมาเป็นแกนในการจัดการศึกษาทำให้พุทธธรรมเองเริ่มห่างเหินจากชีวิตของคนไทยยุคปัจจุบันมากขึ้นซึ่งเป็นที่น่าเสียดายในความล้ำค่าของพุทธธรรม และในความเป็นสมบัติของชาติซึ่งได้ก่อร่างสร้างฐานของวัฒนธรรมไทยมาแต่อดีต

กระทรวงศึกษาธิการจึงมีแนวความคิดที่จะส่งเสริมให้สถานศึกษานำระบบของพุทธธรรมมาประยุกต์จัดระบบการเรียนการสอนในสถานศึกษาปัจจุบันเพื่อพัฒนาเยาวชนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ กำหนดที่มีคุณสมบัติของการเป็นคนดีเก่งมีความสุขอย่างแท้จริงอันเป็นเป้าหมายแท้ของพุทธธรรม อยู่แล้วให้มีความชัดเจนขึ้นโดยผ่านการดำเนินงานของโรงเรียนวิถิพุทธอันจะเป็นตัวอย่างที่จะขยายผลสู่การพัฒนาในโรงเรียนอื่นๆ ในวงกว้างต่อไป

^{๑๕}สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: สกายบุ๊กส์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๕.

ลักษณะจุดเน้นโรงเรียนวิถีพุทธ เป็นสถานศึกษาในระบบปกติที่นำหลักพุทธธรรมหรือองค์ความรู้ที่เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาของสถานศึกษานั้นโดยมีจุดเน้นที่สำคัญ คือการนำหลักธรรมมาใช้ในการพัฒนาผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษาซึ่งอาจเป็นการเรียนการสอนในภาพรวมของหลักสูตรสถานศึกษา หรือการจัดเป็นระบบวิถีชีวิตในสถานศึกษาของผู้เรียนส่วนใหญ่โดยนำไปสู่จุดเน้นของการพัฒนาให้ผู้เรียนสามารถกินอยู่ดูฟังเป็น คือใช้ปัญญาและเกิดประโยชน์แท้จริงต่อชีวิต และการจัดดำเนินการของสถานศึกษาจะแสดงถึงการจัดสภาพแวดล้อม และบรรยากาศ (ปรโตโฆสะ) ที่เป็นกัลยาณมิตรเอื้อในการพัฒนาผู้เรียน ดังกล่าวจัดผ่านระบบไตรสิกขาที่ผู้เรียนได้ศึกษาปฏิบัติอบรมทั้งศีลหรือพฤติกรรมหรือวินัยในการดำเนินชีวิตที่ดีงามสำหรับตน และสังคมสมาธิหรือด้านการพัฒนาจิตใจที่มีคุณภาพมีสมรรถภาพมีจิตใจที่ตั้งมั่นเข้มแข็ง และสงบ และปัญญาที่มีความรู้ที่ถูกต้องมีศักยภาพในการคิดการแก้ปัญหาที่เหมาะสม (โยนิโสมนสิการ) โดยมีครู และผู้บริหารสถานศึกษาเป็นกัลยาณมิตรสำคัญที่รัก และปรารถนาดีที่จะพัฒนาผู้เรียนอย่างดีที่สุดด้วยความเพียรพยายามระบบพัฒนาผู้เรียนด้วยไตรสิกขาซึ่งสามารถแสดงแนวคิดดังกล่าวดังภาพที่ ๒.๑

ภาพที่ ๒.๑ จุดเน้นรูปแบบของโรงเรียนวิถีพุทธ^{๑๖}

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). โรงเรียนวิถีพุทธ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://inno.obec.go.th/project/bed/book๒๐๓.pdf>. [๓ ธันวาคม ๒๕๕๗].

สถานศึกษาควรจัดสภาพในทุกด้านเพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักพุทธธรรม อย่างบูรณาการ และส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาชีวิตให้สามารถกิน อยู่ ดู ฟัง เป็นมีวัฒนธรรมแสวงหา ปัญญาทั้งในการจัดสภาพจะส่งเสริมให้เกิดลักษณะของปัญญาคุณธรรม ๔ ประการคือ

๑. สัมปรีตสังสวะ การอยู่ใกล้คนดีใกล้ผู้รู้อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี มีข้อมูล มีสื่อที่ดี

๒. สัทธัมมัสสนะ การเอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตรการเรียนการสอนที่ดี

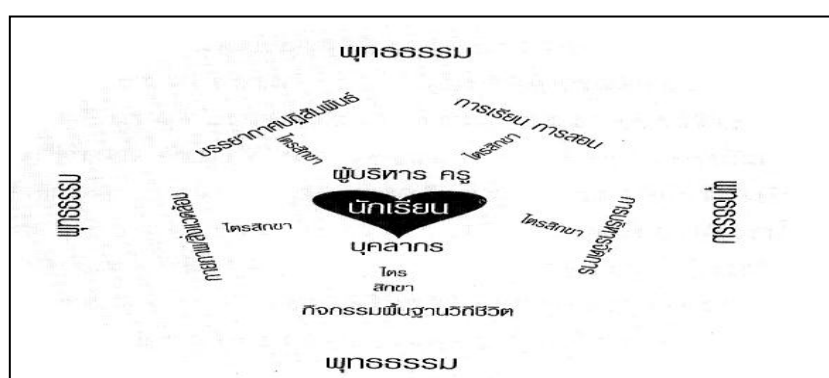
๓. โยนิโสมนสิการ มีกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาหาเหตุผลที่ดี และถูกวิธี

๔. อัมมณัมมปฏิบัติ ความสามารถที่จะนำความรู้ไปใช้และดำเนินชีวิตได้ถูกต้องตามธรรม

ปัญญาคุณธรรมทั้ง ๔ ประการ จะส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักไตรสิกขาได้อย่างชัดเจน

แนวคิดเบื้องต้นของการจัดสภาพสถานศึกษาที่เหมาะสมในด้านต่างๆ เช่น ด้านกายภาพ

ควรจัดอาคารสถานที่ สภาพแวดล้อมห้องเรียน และแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการพัฒนาศีลสมาธิ และ ปัญญา เช่น มีศาลาพระพุทธรูปเด่นเหมาะสมที่จะชวนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่เสมอ มีมุมหรือห้อง ให้ศึกษาพุทธธรรม บริหารจิตเจริญภาวนาเหมาะสมหรือมากพอที่จะบริการผู้เรียนหรือการตกแต่ง บริเวณให้เป็นธรรมชาติ ชวนให้มีใจสงบ และส่งเสริมปัญญา ร่มรื่น มีป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม ดุแล เสียงต่างๆ มิให้อึกทึก ถ้าเปิดเพลงกระจายเสียงก็พิถีพิถันเลือกเพลงที่ส่งเสริมสมาธิประเทืองปัญญา เป็นต้น สถานศึกษา วิเคราะห์จัดจุดเน้นหรือรูปแบบรายละเอียดโรงเรียนวิถีพุทธตามความเหมาะสม กับบริบทของสถานศึกษาซึ่งแต่ละสถานศึกษาจะมีจุดเน้นและรายละเอียดรูปแบบที่แตกต่างกันได้ เช่น บางสถานศึกษาจะมีจุดเน้นประยุกต์ไตรสิกขาในระดับชั้นเรียน บางสถานศึกษาเน้นประยุกต์ ในระดับกิจกรรมวิถีชีวิตประจำวัน บางสถานศึกษาอาจทำทั้งระบบทุกส่วนของการจัดการศึกษา ก็เป็นไปได้ ลักษณะรูปแบบโรงเรียนวิถีพุทธตามรายละเอียดข้างต้น โดยสรุป ดังภาพที่ ๒.๒^{๑๗}

ภาพที่ ๒.๒ ลักษณะรูปแบบโรงเรียนวิถีพุทธ

^{๑๗}ไพรัช สู่แสนสุข, หลักการ และกระบวนการของการเรียนรู้ และการสอนตามหลักพุทธศาสตร์: การวิเคราะห์พระไตรปิฎก, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๓.

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้สรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวทางของพระพุทธศาสนา อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ระดับคือ

๑. ระดับของผู้ครองเรือน มุ่งฝึกฝนพัฒนาตนเพื่อให้เกิดปัญญา นำไปสู่การมีชีวิตที่สมบูรณ์สามารถแก้ปัญหาของชีวิตให้ได้มากที่สุด ดำรงอยู่ด้วยดีและเจริญงอกงามทั้งร่างกาย และจิตใจ

๒. ระดับของบรรพชิต มุ่งฝึกฝนพัฒนาตนเพื่อให้เกิดปัญญา จนสามารถหลุดพ้นจากกิเลส และความทุกข์ทั้งมวล บรรลุอิสรภาพอย่างแท้จริง

ถึงแม้ว่าจุดหมายโดยแท้จริงของการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาจะมุ่งสู่การหลุดพ้นจากกิเลส และความทุกข์ทั้งมวล สามารถบรรลุอิสรภาพได้อย่างแท้จริงแต่เนื่องจากจุดมุ่งหมายนี้ยากที่ผู้เรียนโดยทั่วไปจะสามารถเข้าถึงได้ ดังนั้นการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนของโรงเรียนวิถิพุทธจึงมีจุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่ การฝึกฝนพัฒนาผู้เรียนให้เกิดปัญญาเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย สังคม จิตใจ และปัญญา สามารถแก้ปัญหาของชีวิตให้ได้มากที่สุดดำรงตนอยู่ด้วยดี มีความเจริญงอกงาม มีความสุข และพึ่งตนเองได้

๒.๑.๕ แนวคิดหลักการ และจุดเน้นที่สำคัญของการจัดการเรียนรูตามแนววิถิพุทธ

วิชัย วงษ์ใหญ่ สรุปแนวคิดเรื่องหลักการจัดการเรียนรูตามแนววิถิพุทธไว้ ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนากับชีวิตมีความสัมพันธ์ที่กลมกลืน มนุษย์มีศักยภาพที่พัฒนาได้ โดยนำความรู้ความจริงมาจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับพัฒนาการของมนุษย์

๒. พระพุทธศาสนามีความเชื่อว่า มนุษย์มีส่วนประกอบสำคัญ ๒ ประการ คือ กาย (physical) และจิต (mind) การจัดการศึกษาจึงเน้นการพัฒนากาย และจิตแบบองค์รวม (Holistic)

๓. การจัดการศึกษามีจุดเน้นที่การฝึกฝน และพัฒนาบุคคลตามองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการควบคู่กัน คือ ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ศีล คือ การพัฒนาวินัยในชีวิต จากความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมเพื่อให้เกิดพฤติกรรมทางกาย วาจา และอินทรีย์ต่างๆ ให้มีความเคยชินเป็นนิสัย สมาธิคือ การพัฒนาด้านจิตใจ เพื่อให้มีใจแน่วแน่ มั่นคงหนักแน่น มีคุณธรรม และ มีความสุข ปัญญา คือการพัฒนาปัญญา ได้แก่ การรู้คิด ความเข้าใจ มองเห็นความจริง แก้ปัญหาได้อย่างถูกต้องเหมาะสมเท่ากัน และเชื่อมโยงประยุกต์ใช้สร้างความรู้ใหม่ได้^{๑๔}

สรุปความว่า จุดเริ่มต้นของไตรสิกขา คือ ปรัตติยสังขาร และโยนิโสมนสิการ การพัฒนามนุษย์โดยใช้ไตรสิกขา จะเกิดผลได้ดีต้องอาศัยปัจจัยภายนอก คือ กัลยาณมิตร และปัจจัยภายใน คือ โยนิโสมนสิการ

^{๑๔}วิชัย วงษ์ใหญ่, “โรงเรียนวิถิพุทธ”, คำบรรยายพิเศษ ณ ห้องประชุมชั้น ๔ อาคาร ๙ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๘. (อัดสำเนา)

วิชัย วงษ์ใหญ่ ชี้ให้เห็นจุดเน้นที่สำคัญของการจัดการศึกษาตามวิถีพุทธ ดังนี้

๑. การกิจที่สำคัญของการจัดการศึกษาคือการเสริมสร้างให้ผู้เรียนมีเจตคติที่ถูกต้อง มองสิ่งทั้งหลายตามที่เป็น สามารถจัดการสิ่งเหล่านั้นตามที่ควรจะเป็น เพื่อประโยชน์ตนเอง และสังคมกำจัดการมองเห็น และจัดการสิ่งทั้งหลายด้วยอำนาจ และตณฺหา

๒. การพัฒนาปัญญา และเจตคติที่ดีที่เกิดขึ้นในตัวผู้เรียนจะใช้เวลาบ่งคับไรรบไรรบไม่ได้

๓. การกิจของผู้จัดการศึกษา และผู้สอน จะต้องเป็นผู้ชี้แนะ หรือผู้อำนวยโอกาสให้ผู้เรียนเขาสู่วิถีแห่งปัญญาโดยผู้สอนจะต้องคำนึงถึงอุปนิสัย ความสามารถ ความถนัด เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้ดี

๔. ผู้เรียนเป็นผู้ที่มีบทบาทที่สำคัญในฐานะผู้สร้างปัญญาให้เกิดกับตนจึงต้องเป็นผู้มีส่วนร่วม และมีการกระทำมากที่สุด

๕. สารการเรียนรู้เลือกโดยคำนึงถึงว่าพระพุทธเจ้าสอนอะไรบ้าง ผู้เรียนจะต้องรู้ จะต้องทำอะไรให้ใกล้เคียงกับความต้องการพื้นฐาน และชีวิต ความเป็นอยู่ ในสภาพแวดล้อมที่เป็นจริง และสามารถนำผลการเรียนรู้ไปใช้ในชีวิตจริง

๖. การจัดประสบการณ์การเรียนรู้จะต้องครอบคลุม ผู้เรียนแบบองค์รวม คือ พัฒนา ความสนใจ อารมณ์ความรู้สึก ค่านิยม ควบคู่กับพัฒนาปัญญา กระบวนการเรียนรู้ วิธีการเรียน สร้างแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ตามความคาดหวังของผู้เรียน

๗. การประเมินตามสภาพจริงมีวิธีการ และเครื่องมือวัดที่หลากหลาย ใช้สารสนเทศทางการประเมินพัฒนาผู้เรียนด้านกระบวนการ (Process) ด้านความก้าวหน้า (Progress) และด้านผลผลิต (Product)^{๑๙}

๒.๑.๖ องค์ประกอบของโรงเรียนวิถีพุทธ

องค์ประกอบสำคัญที่จะนำไปให้ผู้เรียนก้าวเข้าสู่วิถีแห่งไตรสิกขา คือ ปัจจยแห่งสัมมาทิฎฐิ ซึ่งประกอบด้วยปัจจยภายนอก ได้แก่ปรโตโมสะหรือเสียงจากผู้อื่น เช่น คำสั่งสอนโดยเฉพาะที่เป็น กัลยาณมิตร และปัจจยภายในคือ โยนิโสมนสิการกิจกรรมในการศึกษาที่จัดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันซึ่งดำเนินการกันเป็นระบบ การถ่ายทอดความรู้ และศิลปะวิทยาการต่างๆ ที่เป็นเรื่องของ สุตตะ ล้วนแต่เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยปัจจยภายนอกมาช่วยเหลือเกื้อกูลทั้งสิ้น ส่วนผู้ที่ไม่จำเป็นต้อง

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, (อัดสำเนา)

อาศัยปัจจัยภายนอกมาเป็นผู้ช่วยก็มีเพียงแต่อัจฉริยภาพยอดเยี่ยมซึ่งมีน้อยมาก เช่น พระพุทธเจ้า
เป็นตน^{๒๐}

ดังนั้น ปัจจัยภายนอก จึงมีความสำคัญมากในการช่วยชี้นำ ชักจูงให้ผู้เรียนก้าวเข้าสู่วิถี
แห่งไตรสิกขา มีผู้ที่กล่าวถึงปัจจัยภายนอกที่จะช่วยเกื้อกูล ส่งเสริม สนับสนุนผู้เรียนในโรงเรียน
วิถีพุทธไว้ ดังนี้

ก. ผู้บริหารโรงเรียน

พระธรรมปฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวถึงผู้บริหารว่าอยู่ในฐานะผู้นำที่เอื้อการศึกษาแก่ศิษย์
และผู้อื่นจึงควรมีคุณสมบัติ ดังนี้

๑. มีพรหมวิหารสี่ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา คุณธรรมชุดนี้เป็นพาหนะของ
จิตใจต่อเพื่อนมนุษย์ซึ่งแสดงออกต่อผู้อื่นความหมายของพรหมวิหารสี่จะชัดเมื่อมองดูสถานการณ์
ที่ผู้อื่นประสบ กล่าวคือ เมื่อเขาประสบสถานการณ์อะไรเราจะแสดงออกต่อเขาด้วยพรหมวิหารสี่
ข้อไหน ดังนี้

๑) สถานการณ์ที่ ๑ เมื่อนักเรียน เพื่อนร่วมงาน หรือเพื่อนมนุษย์อยู่ดีเป็นปกติ
เราก็มีเมตตา มีความเป็นมิตรปรารถนาดีอยากให้เขาเป็นสุข

๒) สถานการณ์ที่ ๒ เมื่อนักเรียน เพื่อนร่วมงาน หรือเพื่อนมนุษย์เกิดการ
เปลี่ยนแปลงจากปกติลงไปทางตกต่ำมีความทุกข์ความเดือดร้อนเราก็ต้องกรุณา พลอยห่วงใย
ในทุกข์ของเขา ต้องการจะปลดปล่อยเขาให้พ้นจากความทุกข์เดือดร้อนนั้นเพื่อช่วยให้เขาเป็นอิสระ

๓) สถานการณ์ที่ ๓ เมื่อนักเรียน เพื่อนร่วมงาน หรือเพื่อนมนุษย์ได้ดีมีสุข
ประสบความสำเร็จ ทำสิ่งที่ถูกต้องดีงามเราก็มีมุทิตา พลอยยินดีในความ สุข ความสำเร็จ หรือความดี
ของเขาพร้อมที่จะส่งเสริมสนับสนุนเขา

๔) สถานการณ์ที่ ๔ เมื่อนักเรียน เพื่อนร่วมงานหรือเพื่อนมนุษย์สมควรจะต้อง
รับผิดชอบต่อการกระทำของตนหรือต้องฝึกหัดตนให้สามารถรับผิดชอบการดำเนินชีวิตของตัวเอง เรา
ก็ต้องมีอุเบกขา คือ คอยมองดูให้เขาฝึกหัดทำสิ่งต่างๆ ด้วยตัวเอง เพื่อที่เมื่อเขาทำไม่ถูก ไม่ได้ผล
จะได้ช่วยแก้ไขแนะนำจนเขาสามารถทำได้แต่ต้องไม่เข้าไปทำให้เขาทุกอย่างจนเขาไม่สามารถทำอะไร
เองได้การช่วยเหลือจะต้องช่วยในขอบเขตของความสมเหตุสมผล ไม่ละเมิดความชอบธรรม ไม่ละเมิด
หลักการกฎเกณฑ์กติกาของสังคม และเมื่อใดที่การกระทำของเขาไปส่งผลกระทบเสียหาย
ต่อความถูกต้องดีงามความชอบธรรมหลักการกฎเกณฑ์กติกาของสังคมเราต้องหยุดช่วยเหลือ เพื่อให้
เขารับผิดชอบต่อกระทำที่เกิดขึ้น

^{๒๐} พระธรรมปฎก (ป.อ. ปยุตโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, (พิมพ์ครั้งที่ ๔), (กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสาร, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘.

เมตตา กรุณา มุทิตา จะเน้นหนักในด้านความรู้สึกคือความรัก สวณอุเบกขาจะเน้นหนักในด้านปัญญาคือ ความรู้ต้องให้ปัญญานำเอาอุเบกขามาควบคุมความรู้สึกไว้ ถ้าไม่มีปัญญาก็ปฏิบัติไม่ได้เพราะจะต้องรู้ว่าอะไรเป็นเหตุเป็นผล อะไรเป็นความจริง อะไรเป็นความถูกต้อง อะไรเป็นหลักการจึงจะปฏิบัติได้อุเบกขา จึงต้องเน้นปัญญา และเป็นตัวสำคัญที่สุดที่จะสร้างดุลยภาพหรือความพอดีให้เกิดขึ้น

๒. มีคุณสมบัติแห่งความเป็นกัลยาณมิตรผู้บริหารอยู่ในฐานะเป็นผู้นำ จึงควรมีคุณสมบัติแห่งความเป็นกัลยาณมิตร ๗ ประการได้แก่

๑) ปโย นารัก คือ เป็นผู้รู้จักเอาใจใส่ในตัวบุคคล และสุขทุกข์ของเขา เข้าถึงจิตใจ ให้ความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเองชวนให้อยากเข้าไปปรึกษา ไตถาม ปโยเกิดจากการมีเมตตา กรุณามุทิตาซึ่งหากมีมากเกินไปจนขอบเขตอาจจะก่อให้เกิดความเสียหายได้จึงจำเป็นต้องมีอุเบกขามาควบคุมเพื่อให้เกิดความสมดุล เหมาะสมตามเหตุผล ช่วยให้ได้ทั้งคนทั้งหลักการ

๒) ครุ นาเครพ คือ เป็นคนมีหลักการ มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นปลอดภัยเป็นที่พึ่งได้คนนาเครพจะเน้นที่การถือ หลักการเป็นใหญ่เอางานเป็นสำคัญเอาธรรมนำหน้าซึ่งอาจทำให้เกิดความหึงหวงแห่งแล้งไม่ค่อยมีใครกล้าเข้าหน้า จึงต้องอาศัยเมตตา กรุณา มุทิตา มาช่วยให้เกิดความสมดุลด้วยเช่นกันคุณสมบัติอีกอย่างหนึ่งของผู้เป็นครุ คือ จะต้องมีความเที่ยงตรงไม่มีอคติไม่ลำเอียงซึ่งถือเป็นแกนกลางของการรักษาดุลยภาพ ความสามัคคี และความมั่นคงของบูรณงาน และผู้ที่เกี่ยวข้องเพราะถ้าหากเสียความเป็นธรรมแล้วถึงแม้จะมีความรักใคร่กันอยู่ก็ย่อมจะเกิดความกินแหนงแคลงใจกันได้

๓) ภาวนีโย นาเจริญใจ คือ นายกอง เป็นแบบอย่างได้ทำให้ผู้ร่วมงาน และผู้ที่เกี่ยวข้องมีความภาคภูมิใจ และมั่นใจว่าเป็นผู้มีสติปัญญามีความสามารถมีคุณธรรมความดีงามอย่างแท้จริง สามารถยึดถือเป็นแบบอย่างได้ผู้ที่นายกองจะต้องมีคุณสมบัติอย่างน้อย ๒ ด้าน ได้แก่ ดานความรู้ความสามารถทางวิชาการ และดานการดำเนินชีวิตเช่นความประพฤติทั่วไป ความสัมพันธ์กับผู้อื่น และการดำรงตนในสังคมเป็นตน

๔) วัตตา รุจักพุต คือ รุจักพุตให้โดยผลรวาในสถานการณ์ไหน และกับใคร ควรจะพูดอะไร และอย่างไรเป็นนักสื่อสารที่ดีเอาใจใส่กับผู้ที่สื่อสารด้วยเพื่อให้รู้ และเข้าใจได้ตรงตามที่ต้องการ การรุจักพุต มีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่การพูดให้ผู้ร่วมงาน และผู้ที่เกี่ยวข้องเข้าใจ พูดให้เขาได้ประโยชน์รวมทั้งพูดให้เขาช่วยกันสร้างสรรค์ประโยชน์พระพุทเจ้าทรงแสดงลักษณะของนักสื่อสารที่ดีไว้ ๔ ประการได้แก่

(๑) พุดแจ่มแจ้ง คือ อธิบายให้เข้าใจชัดเจน หมดขอสงสัย

(๒) พุดจงใจ คือ พูดให้เห็นคุณค่า และความสำคัญจนซาบซึ้ง ยอมรับ อยากลงมือทำหรือนำไปปฏิบัติ

(๓) พุดเราใจ คือ ปลุกใจให้คึกคัก เกิดความแข็งแกร่งมั่นใจ มีกำลังใจหาญกล้า มีความกระตือรือร้นที่จะทำให้สำเร็จ โดยไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรค และความยากลำบาก

(๔) พุดไหราเริง คือ ทำให้เกิดบรรยากาศแห่งความเมตตา ไมตรี ความหวังดี มีความรู้สึกสดชื่นราเริง เบิกบานผ่องใส แชนชื่นใจด้วยความหวังในผลดี และทางที่จะสำเร็จ สิ่งสำคัญมากอย่างหนึ่งของการรู้จักพุดนี้คือ จะต้องรู้จักใช้วิธีสอนที่เหมาะสม และได้ผล

๕) วณักขโม อดทนต่อถ้อยคำ คือ รู้จักฟังการรู้จักรับฟังเป็นสวนหนึ่งที่จะช่วยให้การสื่อสารได้ผลแม้คำพุดที่ได้ฟังจะไม่ถูกใจก็ทนได้เช่น อดทนในการรับฟังศิษย์ซักไซ้ไถถาม หรือถามจุกจิกโดยไม่เบื่อไม่รำคาญเพื่อให้เขาใจเขา และช่วยเขาได้ดี

๖) คัมภีร์ญจะ กะถัง กัตตา รู้จักแถลงเรื่องราวที่ลึกซึ้งได้ สามารถอธิบายเรื่องที่ยุ่งยากซับซ้อนให้เขาใจได้ชัดเจน และพาให้เขาถึงเรื่องที่ยาก และลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอย่างไผล

๗) โน จัฏฐาเน นิโยชะเยโมชักนำในอฐานะ คือ ไม่นำในเรื่องเหลวไหล ไรสาระ ไม่เป็นประโยชน์หรือไม่เกี่ยวกับจุดมุ่งหมาย^{๒๑}

พระราชวรมุณี (ประยูร ธมมจิตโต) กล่าวถึงคุณลักษณะที่ผู้บริหารควรมี ๓ ประการ ได้แก่

๑. จักขุมา มีปัญญามองการณ์ไกลหรือมีความชำนาญในการใช้ความคิด
๒. วิฐุโร จัดการธุระใดดีมีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านหรือมีความชำนาญด้านเทคนิค
๓. นิสสยสัมปนโน พึงพาอาศัยคนอื่นได้เพราะเป็นคนมีมนุษยสัมพันธ์ดี หรือมีความชำนาญด้านมนุษยสัมพันธ์

นอกจากนี้ผู้บริหารที่ดีจะต้องยึดธรรม ๔ ประการเป็นหลักในการบริหารได้แก่

๑. ปัญญาพละ กำลังแห่งความรอบรู้ นักบริหารที่ดีต้องมีปัญญา มีความรอบรู้เกี่ยวกับตนเองบุคคลที่เกี่ยวข้อง และงานในความรับผิดชอบ ดังนี้

๑) รูตน นักบริหารต้องรู้จักความเด่น และความด้อยของตนเอง การรู้ความเด่นก็เพื่อทำงานที่เหมาะสมกับความสามารถของตน การรู้ความด้อยก็เพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของตนเองนักบริหารจะต้องสำรวจตนเองโดยต้องหัดมองด้านในด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เน้นเรื่องการเจริญสติพิจารณากายเวทนาจิต และธรรมหรือความดี และความชั่วในใจ

๒) รูคน นักบริหารต้องมีความรอบรู้เกี่ยวกับผู้ร่วมงานว่าใครมีความสามารถด้านใดจะได้ใช้คนให้เหมาะกับงานนอกจากนี้จะต้องรู้จักจริตหรือนิสัยของผู้ร่วมงานเพื่อให้งานที่เหมาะสมกับจริตของเขา ดังนี้

^{๒๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), เพื่อชุมชนแห่งการศึกษา และบรรยากาศแห่งวิชาการ (คุณธรรมของครูอาจารย์ และผู้บริหาร), (พิมพ์ครั้งที่ ๔), (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๘๔-๑๐๕.

(๑) รากจิริต เป็นพวกรักสวยรักงาม มีความประณีต เรียบร้อย ใจเย็น ชอบทำงานที่ต้องใช้ความละเอียด ประณีต

(๒) โทสจิริต เป็นพวกรอนชอบความเร็ว หงุดหงิดง่ายถ้าถูกขัดใจ ชอบทำงานที่ต้องใช้ความรวดเร็ว

(๓) โมหจิริต เป็นพวกเขลาซึ่มขาดความกระตือรือร้น ทำงานอืดอาด เฉื่อยชา ชอบหลับในที่ทำงาน

(๔) สัทธาจิริต เป็นพวกเชื่อง่ายถ้าชอบใครจะทำงานให้เต็มที่

(๕) พุทธิจิริต เป็นพวกใฝ่รู้ ช่างสงสัย รักการศึกษาหาความรู้ มักต้องการรายละเอียดมากกว่าคนอื่นมีความถนัดในงานวิชาการ

(๖) วิตกจิริต เป็นพวกช่างกังวล ไม่กล้าตัดสินใจ มักปล่อยเรื่องค้างไว้เป็นเวลานานโดยไม่ดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าต้องการใส่เบรคให้กับการตัดสินใจของเราบ้างก็ลองปรึกษาคนพวกนี้

๓) รุงานมีความรอบรู้เกี่ยวกับงานในความรับผิดชอบ ๒ ลักษณะคือ

(๑) รูเทหา มีความรอบรู้ในงานวามิขึ้นตอนอย่างไร เกี่ยวข้องกับใคร อย่างไร และมีความรู้เท่าถึงการณ เห็นเหตุแล้วคาดผลที่จะตามมาได้ ความรู้เท่าจึงช่วยให้มีการป้องกันไวก่อน

(๒) รูทัน มีความรู้เท่าทันสถานการณ์เมื่อเกิดปัญหาก็สามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ดีตัดสินใจได้อย่างฉับพลันความรู้ทันจึงช่วยในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

กำลังแห่งความรู้ทั้งรูตน รูคน รูงาน เป็นสิ่งสำคัญในการบริหารนักบริหารจึงต้องพัฒนาปัญญาด้วยวิธี ๓ ประการประการที่หนึ่งสุดมยปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ที่เกิดจากการรับข้อมูลจากแหล่งต่างๆ โดยผู้บริหารจะต้องเกาะติดสถานการณ์ขยันอ่านหนังสือ ใช้ข้อมูลจากงานวิจัย ฟังคำแนะนำของผู้รู้ก่อนสั่งการมีข้อมูลพร้อมเพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจมีใจกว้างรับฟังความคิดเห็น และข้อเสนอแนะจากทุกฝ่ายประการที่สองจินตามยปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ที่เกิดจากการคิดวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้อาจจากการฟังหรือการอ่านต้องพินิจพิจารณาไตร่ตรองเรื่องที่ได้ฟังได้อ่าน รวมถึงการตรวจสอบแหล่งข้อมูลเหล่านั้นด้วย คนที่มีจินตามยปัญญา คือคนที่คิดเป็นตามแบบโยนิโสมนสิการประการที่สามภาวนามยปัญญา หมายถึง ความรอบรู้ที่เกิดโดยประสบการณ์จากการลงมือทำจริงๆ สุดมยปัญญา ทำให้ได้ข้อมูลใหม่จินตามยปัญญา ทำให้ได้ความคิดที่ดีภาวนามยปัญญา ทำให้มีผลงานที่เป็นรูปธรรมภาวนามยปัญญาที่มีความสำคัญในการบริหารเพราะเป็นความรอบรู้ที่แปรจากทฤษฎีไปสู่ภาคปฏิบัติ

๒. วิริยพละ กำลังความเพียรหรือความขยัน คนขยันต้องมีกำลังใจเข้มแข็ง กล้าตัดสินใจ กล้าได้กล้าเสียไม่กลัวความยากลำบาก กล้าลองผิดลองถูก กล้าทำงานใหญ่ ไม่หลบเลี่ยงหน้าที่ที่ลำบากยากเย็นความขยันมี ๒ ประเภท ไคแก

๑) สสังขาริกวิริยะ ความขยันที่ต้องมีคนอื่นปลุกใจหรือมีสถานการณ์บังคับ ถ้าไม่มีคนปลุกหรือสถานการณ์บังคับบางคนก็หมดกำลังใจ และไม่ยอมทำอะไรต่อไป

๒) อสังขาริกวิริยะความขยันที่เกิดจากการปลุกใจตนเอง แม้คนอื่นจะหมดกำลังใจเลิกการทำงานไปแล้วแต่คนที่ปลุกใจตนเองจะลุกขึ้นสูต่อไป

นักบริหารต้องมีความขยันที่เกิดจากการปลุกใจตนเอง ไม่ยอมแพ้ง่ายๆ เมื่อพบอุปสรรคก็ปลุกใจตนเอง และปลุกกระตุ้นผู้อื่นให้ทำงานต่อไป ถ้าไปไม่ไหวก็ถอยบ้างเมื่อตั้งหลักได้ก็รุกคืบหน้าไปใหม่เมื่อชวนเซก็ประคองตัวอย่าให้ล้ม หากล้มก็ลุกขึ้นมาใหม่ และใช้บทเรียนจากความผิดพลาดให้เป็นประโยชน์ด้วยความสุขุม และเข้มแข็งกว่าเก่า นักบริหารที่ประสบความสำเร็จต้องเป็นคนที่มีความพากเพียรอย่างหนักเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายที่ดี

๓. อนวัชชพละ กำลังแห่งการงานที่ไม่มีโทษหรือข้อเสียหาย หมายถึง นักบริหารต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตต้องหลีกเลี่ยงอบายมุขซึ่งเป็นทางแห่งความเสื่อม รักษาศีล ๕ นักบริหารที่มีความซื่อสัตย์สุจริต ย่อมเป็นแบบอย่างที่ดีต่อผู้ร่วมงาน

๔. สังคหพละ กำลังแห่งการสังเคราะห์หรือมนุษย์สัมพันธ์ซึ่งสำคัญมากสำหรับนักบริหาร ผู้ทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่นพระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการสร้างมนุษยสัมพันธ์โดยใช้วิธีการผูกใจคนที่เรียกว่าสังคหวัตถุ ๔ ได้แก่

๑) ทานคือ การให้ นักบริหารต้องมีน้ำใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้ทานแก่ผู้ร่วมงาน และผู้ใต้บังคับบัญชา ๓ วิธี ดังนี้

(๑) อามิสทาน หมายถึง การให้สิ่งของแก่ผู้ร่วมงาน และผู้ใต้บังคับบัญชา โดยเฉพาะการให้ในยามที่เขาตกต่ำหรือเดือดร้อนจะผูกใจเขาไว้มาก

(๒) วิทยาทานหรือธรรมทาน หมายถึง การให้คำแนะนำหรือสอนวิธีทำงาน ที่ถูกต้องรวมถึงการจัดหลักสูตรพัฒนาบุคลากรหรือส่งไปศึกษา และดูงาน

(๓) อภัยทาน หมายถึง การให้อภัยเมื่อเกิดข้อผิดพลาดในการทำงาน หรือล่วงเกินซึ่งกัน และกันการให้อภัยจะช่วยให้ได้มิตรภาพกลับคืนมา

๒) ปยวาจา คือ การพูดถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวานจะผูกใจคนไวได้

๓) อตถจริยา คือ การทำตัวให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น เช่น บริการช่วยเหลือยามที่ผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชาเจ็บป่วยเป็นตน

๔) สมานัตตตา คือ การวางตัวสม่ำเสมอ เมื่อไม่ทอดทิ้งผู้ร่วมงานจึงสามารถสร้างทีมงานขึ้นมาได้ นักบริหารต้องกล้ารับผิดชอบในผลการตัดสินใจของตน ถ้าผลเสียมาถึงผู้ที่ปฏิบัติตามคำสั่งของตนก็ต้องออกมาปกป้องไม่ใช่หนีเอาตัวรอด^{๒๒}

ธรรมอีกชุดหนึ่งที่นักบริหารจะต้องมี คือ พรหมวิหารธรรม ได้แก่ เมตตา คือ ความรักความหวังดีที่ปรารถนาให้ผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชามีความสุขเมตตาจะเกิดได้เมื่อรู้จักมองในแง่ดี หรือสวณดี และมองข้ามสวณเสียพร้อมทั้งให้อภัย กรุณา คือสงสารเห็นใจ ปรารถนาให้ผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชาพ้นทุกข์เมื่อเขาประสบเคราะห์กรรมต้องมีความสงสาร และคิดหาทางช่วยเหลือให้เขาพ้นทุกข์ ความสงสารจะเกิดขึ้นได้เมื่อเปิดใจกว้างรับฟังปัญหาของผู้อื่น มุทิตา คือพลอยชื่นชมยินดีเมื่อผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชาได้ดีมีสุข นักบริหารต้องส่งเสริมให้คนทำงานได้มีโอกาสพัฒนาความรู้ความสามารถ และเปิดโอกาสให้ได้ทำงานอย่างเต็มที่ รวมทั้งชื่นชมยินดีในความก้าวหน้าของเขา อุเบกขา คือ ความรู้สึกวางเฉยเป็นกลาง ไม่ลำเอียงเข้าข้างคนใดคนหนึ่ง มีความยุติธรรมในการไต่ถาม และลงโทษ นักบริหารต้องวางเฉยด้วยปัญญา มีอุเบกขายังรู้เท่าทันคน^{๒๓}

เสฐียรพงษ์ วรรณปก เสนอแนวทางในการนำพระพุทธศาสนาไปปรับใช้ในการบริหารดังนี้

๑. ผู้บริหารต้องพัฒนาตนให้เหมาะสมกับการเป็นผู้บริหาร
๒. ผู้บริหารต้องมีความจริงใจยึดหลักความจริงทั้งกาย และวาจา มีความตั้งใจจริงในการทำงานไม่พูดเท็จ
๓. ผู้บริหารต้องใช้คนเป็นสามารถใช้คนได้เหมาะสมกับงาน
๔. ผู้บริหารต้องเห็นคุณค่าของคนดี เห็นความสำคัญ และให้ความสำคัญแก่ทุกคนเท่าเทียมกัน
๕. ผู้บริหารต้องมีปฏิภาณสามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้ามีความสามารถในการพูดพยายามพัฒนาตนเองทุกด้านทั้งบุคลิกภาพความสามารถในการปฏิบัติงานมีความพร้อมอยู่เสมอ
๖. ผู้บริหารต้องบริหารด้วยปัญญา ใช้ปัญญาในการแก้ปัญหา กระทำตามแนวทางแห่งปัญญา และเป็นผู้แสวงหาปัญญาใฝ่รู้อยู่เสมอ

^{๒๒} พระราชวรมนู (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *คุณธรรมสำหรับนักบริหาร. ในคุณธรรมสำหรับนักบริหาร*, (พิมพ์ครั้งที่ ๔), (กรุงเทพมหานคร: วิทยาลัยข้าราชการพลเรือน สถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒-๓๖.

^{๒๓} *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๓๖ - ๓๘.

๗. ผู้บริหารต้องมีอารมณ์ขันมีจิตใจร่าเริง และมีสภาพจิต ดังนี้

๑) มีคุณภาพจิตดีคือมีจิตใจที่ต้งามมีคุณธรรมมีความเมตตา

๒) มีสมรรถภาพจิตดีคือมีจิตที่แข็งแกร่งเป็นจิตของผู้ที่ไขปัญหา และมีความ

พากเพียร

๓) มีสุขภาพจิตดี คือมีจิตใจที่ผ่อนคลาย มีสติ ปราโมทย์ และมีอารมณ์ดีอยู่เป็นนิจ^{๒๔}

วิชัย วงษ์ใหญ่ กล่าวถึงหลักธรรมสำคัญที่กลายมนตรซึ่งเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษา โดยเฉพาะผู้ที่เป็นผู้บริหาร ครู อาจารย์จะต้องมี พุทธปณิธาน ๔ ซึ่งมีองค์ประกอบ ดังนี้

๑. ศึกษาถ้อยคำธรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาตามแนวทางแห่งพระพุทธศาสนา จะต้องศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาดังกล่าวให้รู้ และเข้าใจอย่างชัดเจน

๒. ปฏิบัติเมื่อศึกษาแล้วจะต้องนำหลักธรรมเหล่านั้นมาปฏิบัติซึ่งการปฏิบัตินี้ นอกจากจะเป็นผลดีต่อตัวผู้ปฏิบัติโดยตรงแล้วยังเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ผู้อื่นอีกด้วย

๓. เผยแผ่นอกจากการศึกษา และปฏิบัติด้วยตนเองแล้วถ้อยคำธรรมจะต้องเผยแผ่ หลักธรรมให้แก่ผู้อื่นได้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง และสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ ในการดำเนินชีวิตของเขาต่อไป

๔. ปกป้อง คุมนครองพระพุทธศาสนาถ้อยคำธรรมจะต้องปกป้อง คุมนครอง พระพุทธศาสนาเพื่อให้ดำรงอยู่อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง^{๒๕}

ข. ครูผู้สอน

กรมวิชาการ ได้กล่าวถึงลักษณะของครูว่า ต้องมีความเป็นกันเอง สามารถใช้ภาษาสื่อ ความหมายกับเด็กวัยรุ่นได้ เข้าใจความรู้สึกนึกคิดของนักเรียน มีกิริยาวาจาดี จิตใจดี วางตน ได้เหมาะสมกับสถานภาพของครูมีความบริสุทธิ์ใจตั้งใจสั่งสอนศิษย์ด้วยจิตเมตตา ประพฤติตน เป็นตัวอย่างแก่ศิษย์ในการดำเนินชีวิตที่ดีงามบุคลิกภาพของครูจะเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างศรัทธา ให้เกิดแก่นักเรียนครูสอนศีลธรรมควรมีบุคลิกภาพที่ดี ๓ ประการได้แก่

๑. บุคลิกภาพทางกาย มีความสะอาดแจ่มใสสงบ และสำรวม

๒. มีสุขภาพจิตดี กล่าวคือ มีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของตัณหา และอามิส เพราะผู้มีจิตใจอิสระ ปลอดโปร่งจากปัญหาเท่านั้นที่จะชี้แนะ และช่วยเหลือผู้อื่นได้

^{๒๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, แนวทางพระพุทธศาสนาที่อาจนำมาในการจัดการศึกษา และการบริหาร สถานศึกษา. ในหัวใจของการศึกษา ศาสนาต้องเป็นรากฐาน, (กรุงเทพมหานคร : กรมสามัญศึกษา, ๒๕๓๙), หน้า ๙๗-๙๘.

^{๒๕} วิชัย วงษ์ใหญ่, “โรงเรียนวิถีพุทธ”, คำบรรยายพิเศษ ณ ห้องประชุมชั้น ๔ อาคาร ๙ มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘. (อัสสัมชัญ)

๓. มีความมั่นใจในตนเอง เนื่องจากเป็นผู้ที่รู้จักจริง และปฏิบัติจริงในสิ่งที่สอนผู้อื่นครูที่ดีจึงเป็นผู้ที่มีความเรียบง่าย ไม่มีปมเด่นหรือปมด้อยในการที่ต้องมาสอนพระพุทธศาสนา^{๒๖}

พระธรรมปฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึงครูว่า ควรมีคุณสมบัติ และประพฤติตามหลักปฏิบัติ ดังนี้

๑. เปนกัลยาณมิตร คือ ประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตร ๗ ประการ ได้แก่

๑) ปโย นารักคือ มีเมตตากรุณาใส่ใจคน และประโยชน์สุขของเขา เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเองชวนใจผู้เรียนให้อยากเขาไปปรึกษาไต่ถาม

๒) ครู นาเคารพ คือ เป็นผู้หนักแน่น ถือหลักการเป็นสำคัญ ประพฤติตนสมควร แก่ฐานะทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจเป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย

๓) ภาวนีโย นาเจริญใจ คือ มีความรู้จริงทรงภูมิปัญญาแท้จริง ผกผันปรับปรุง ตนอยู่เสมอเป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่างทำให้ศิษย์เอยอย่าง และรำลึกถึงความซาบซึ้ง มั่นใจ และภาคภูมิใจ

๔) วตฺตา รุจักพุทฺโธได้ผล คือ รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำวาทะถ้อยคำที่ปรึกษาที่ดีแก่ศิษย์

๕) วจนกฺขโม อตฺถนตถอยคํ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา ชักถาม แม้จุจก ตลอดจนคำล่วงเกิน และคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ ก็อดทนฟังได้ไม่เบื้อหนายไม่เสียอารมณ์

๖) คมภิรณฺจ กถํ กตฺตา แกล้งเรื่องล้าลึกได้ คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่ยุ่งยาก ลึกซึ้งให้เข้าใจได้ และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

๗) โน จฏฐาเน นิโยชเย ไม่ชักนำไปในอฐาน คือ ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสียหรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร

๒. ตั้งใจประสิทธิ์ความรู้โดยตั้งตนอยู่ในธรรมของผู้แสดงธรรม ๕ ประการ ได้แก่

๑) อนุปฺพุทฺธิกา สอนให้มีขั้นตอนถูกลำดับคือ แสดงหลักธรรมหรือเนื้อหา ตามลำดับความงายยากกลุ่มเล็กมีเหตุสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

๒) ปริยายทสฺสาวิ จับจุดสำคัญมาขยายให้เข้าใจเหตุผล คือ ชี้แจง ยกเหตุผลมา แสดงให้เข้าใจชัดในแต่ละประเด็น อธิบายยกเอียงไปต่างๆ ใหมมองเห็นกระจ่างตามแนวเหตุผล

๓) อนุทยตา ตั้งจิตเมตตาสอนด้วยความปรารถนาดีคือ สอนด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้ประโยชน์แก่ผู้รับคำสอน

^{๒๖} กรมวิชาการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔, (พิมพ์ครั้งที่ ๒), (กรุงเทพมหานคร : ครูสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๒.

๔) อนามิสันดร ไม่มีจิตเพ่งเล็งมุ่งเห็นแก่อามิส คือสอนเขามีไข่มุกที่ตนจะได้ लाभ สิ้นจางหรือผลประโยชน์ตอบแทน

๕) อนุปหัจจ วาจจิตตตรงโมกระทนต์ และผู้อื่น คือ สอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถแสดงธรรมไมยกตนไม่เสียดสีขมิขี้ผู้อื่น

๓. มีลีลาครุครบทั้งสี่ ได้แก่

๑) สันทัสสนา ชี้อหัตถ์ จะสอนอะไรก็ชี้แจงแสดงเหตุผล แยกแยะอธิบายให้ผู้ ฟังเข้าใจ แจ่มแจ้งดังจูงมือไปเห็นกับตา

๒) สมาทปนา ชวนให้ปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรทำก็บรรยายให้มองเห็นความสำคัญ และซาบซึ้งในคุณค่า เห็นสมจริง จนผู้ฟังยอมรับ อยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ

๓) สมุตเตชนา เราใหญ่กว่า คือ ปลุกใจให้คึกคัก เกิดความกระตือรือร้น มีกำลังใจ แข็งขันมั่นใจที่จะทำให้สำเร็จไม่กลัวเหน็ดเหนื่อยหรือยากลำบาก

๔) สัมปหังสนา ปลุกให้ราเร้ง คือ ทำบรรยากาศให้สนุกสนานขึ้นแจ่มใสเบิกบาน ใจใหญ่ฟังแฉ่มขึ้นมีความหวังมองเห็นผลดี และทางสำเร็จ

๔. มีหลักตรวจสอบ ๓ ประการ คือ

๑) สอนด้วยความรูจจริงรูจจริง ทำได้จริง จึงสอนเขา

๒) สอนอย่างมีเหตุผล ให้เขาพิจารณาเข้าใจแจ่มแจ้งด้วยปัญญาของเขาเอง

๓) สอนให้ได้ผลจริง สำเร็จความมุ่งหมายของเรื่องที่สอนนั้นๆ เช่น ให้เข้าใจได้ จจริง เห็นความจริงทำได้จริงนำไปปฏิบัติจริงเป็นตน

๕. ทำหน้าที่ครูตอศิษย์โดยอนุเคราะห์ตามหลักธรรม เสมือนเป็นทิศเบื้องขวา ได้แก่

๑) แนะนำฝากอบรมให้เป็นคนดี

๒) สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

๓) สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง

๔) สงเสริมยกย่องความดีงามความสามารถให้ปรากฏ

๕) สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศคือ สอนฝักศิษย์ให้วิชาเลี้ยงชีพได้จริง และรู้จัก ดำรงตนด้วยดีที่จะเป็นประกันให้ดำเนินชีวิตดีงามโดยสวัสดิคมีความสุขความเจริญ^{๒๗}

พระธรรมปฎก (ป.อ.ปยุตโต) ยังได้กล่าวถึงพระปญญาคุณที่เกี่ยวกับงานสอนของ พระพุทธเจ้าในความหมายสวนที่ผู้สอนทั่วไปพอจะปฏิบัติได้ ๑๐ ประการ ดังนี้

^{๒๗} พระธรรมปฎก (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. (พิมพ์ครั้งที่ ๓), (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๕๒-๕๔.

๑. มีความรู้เข้าใจในเนื้อหา ขอบเขตของกฎเกณฑ์ และหลักการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และที่จะนำมา ใช้ในการสอนอย่างชัดเจนตลอดจนรู้ขีดความสามารถของบุคคลที่มีพัฒนาการอยู่ในระดับต่างๆ

๒. มีความรู้ความเข้าใจในกระบวนการพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์เป็นอย่างดี

๓. รู้อวิธีการ และกลวิธีปฏิบัติต่างๆ ที่จะนำเขาสู่เป้าหมายที่ต้องการ

๔. มีความรู้ในวิชาสรีรวิทยา และจิตวิทยาอย่างน้อยให้ทราบองค์ประกอบต่างๆ รวมทั้งการปฏิบัติหน้าที่ขององค์ประกอบเหล่านั้นในกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล และถ้าเป็นไปได้ควรมีความรู้ทั่วไปอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในทางวิทยาศาสตร์เพื่อรู้จักสภาวะของสิ่งทั้งหลาย และมีทัศนคติที่ถูกต้องต่อสิ่งเหล่านั้น อันจะช่วยเพิ่มพูนประสิทธิภาพในการสอนให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

๕. รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านความโน้มเอียง แนวความสนใจ และความถนัดโดยธรรมชาติ

๖. รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านระดับสติปัญญา ความสามารถ พัฒนาการด้านต่างๆ และความพร้อมที่จะเรียนรู้

๗. รู้ปัจจัยต่างๆ ที่เป็นอุปสรรคขวาง หรือส่งเสริมเพิ่มพูนผลสำเร็จของการเรียนรู้ และการฝึกอบรมในระดับต่างๆ รู้จักใช้เทคนิคต่างๆ เข้าแก้ไขหรือส่งเสริม นำการเรียนรู้ และการฝึกอบรมให้ดำเนินการหาไปด้วยดี

๘. รู้ประวัติพื้นเพเดิม และประสบการณ์ในอดีตของผู้เรียน

๙. พิจารณาสังเกตผู้เรียน ในขณะที่เขามีบทบาทอยู่ในชีวิตจริง ภายในกลุ่มชนหรือสังคมสามารถรู้เท่าทัน และเข้าใจพฤติกรรมต่างๆ ที่เขาแสดงออกในขณะนั้นๆ ว่าเป็นผู้มีปัญหาหรือไม่อย่างไร มองเห็นสาเหตุแห่งปัญหา และพร้อมที่จะเขาช่วยเหลือแก้ไขได้ทันที

๑๐. รู้ชัดเข้าใจแจ่มแจ้ง และแน่วแน่ใจว่า ผลสัมฤทธิ์ที่เป็นจุดหมายนั้นคืออะไร เป็นอย่างไร และตนเองสามารถกระทำผลสัมฤทธิ์นั้นให้เกิดขึ้นได้จริงด้วย^{๒๘}

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมมจิตโต) กล่าวถึงบทบาทครูว่า อยู่ยู่ที่การแนะนำ ครูดีต้องมีทั้งความรู้ดี และความประพฤติดี ความรู้ดีคือสอนให้จำเพื่อทำตามได้ดี ความประพฤติดีคือทำให้ดูเป็นแบบอย่างสร้างแรงบันดาลใจ บทบาทของครูมี ๓ คำ คือ แนะนำให้ทำ นำให้ดู อยู่ให้เห็น พระพุทธเจ้า เป็นผู้แนะนำดีจึงได้ชื่อว่าศาสดาหรือบรมครูบทบาทในการสอนของพระพุทธเจ้า อยู่ยู่ที่การแนะนำพระพุทธเจ้าทรงถือว่าครูมีความสำคัญมาก เพราะครูเป็นกัลยาณมิตรบอกทางให้ไปค้นหาอะไรต่างๆ และเป็นตัวอย่างที่ดี ถ้าโลกนี้ไม่มีครูเราไม่อาจมีชีวิตรอดอยู่ได้ ครูคนแรกคือพ่อแม่ เมื่อเป็นเด็กเล็กเราต้องอาศัยพ่อแม่ในบ้านเป็นกัลยาณมิตร พระพุทธศาสนาตั้งมาได้ก็เพราะมี

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *พุทธวิธีในการสอน*, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗.

พระพุทธเจ้าเป็นกัลยาณมิตรการพัฒนาปัญญาต้องเริ่มด้วยการมีแหล่งข้อมูลที่ดีเป็นกัลยาณมิตร เรียกว่าสัปปริสสังเสวะ แปลว่าการคบคนดีหรือแหล่งข้อมูลที่ดีเราจะได้ประโยชน์จากกัลยาณมิตร ก็ต่อเมื่อมีจิตต่อนโยนจิตที่เหมาะสมกับการเรียนรู้คือจิตใจที่อ่อนโยนด้วยศรัทธาคือความเชื่อความเลื่อมใสเด็กจะเรียนกับครูได้งายถ้ามีศรัทธาต่อครู การศึกษา และปฏิบัติธรรมเริ่มต้นที่ศรัทธาในพระรัตนตรัย^{๒๙}

พระมหาอุเทน ปัญญาปริทัตต กล่าวถึงคุณลักษณะของครูสรุปได้ ดังนี้

๑. ทำตนเป็นแบบอย่างที่ดี ก่อนจะสอนใครเรื่องใด ควรวางตัวให้เหมาะสมในเรื่องนั้น หากคำสอนสวนทางหรือไม่สัมพันธ์กับพฤติกรรม เช่น สอนให้นักเรียนมัธยสถอดอมแต่ครูกลับใช้จ่ายสุรุยสุราย สอนให้นักเรียนสุบะหรี ดื่มสุราแต่ครูกลับสุบะหรี ดื่มสุราการสอนของครูย่อมไม่ประสบผลสำเร็จ นอกจากนั้น ยังจะถูกตำหนินินทาอีกด้วย

๒. พร้อมด้วยคุณสมบัติความเป็นครู ๗ ประการได้แก่

๑) เป็นที่รักคนที่จะเป็นที่รักของคนอื่นต้องประกอบด้วยสังคหัตถุธรรม มีน้ำใจ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ (ทาน) พุดจาไพเราะ (ปิยวาจา) บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ (อัตถจริยา) และวางตนเสมอตนเสมอปลาย (สมานัตตตา)

๒) นาเคารพมีความมั่นคงหนักแน่นในคุณงามความดีไม่เอนเอียงไปในความชั่วหนักในเหตุหนักในผลหนักในหลักการหนักในความจริง (สัจจะ) นาเคารพนับถือเชื่อใจได้

๓) นายกองมีบุคลิกดี กิริยาทาทิณาลีละมละ ระเบียบร้อย อยู่ในอาการสงบเยือกเย็น ไม่แสดงความพลุกพล่านให้ปรากฏ

๔) บอกกล่าวมีศิลปะในการถ่ายทอดรู้จักกล่าวกล่าวตักเตือนให้สติในการดำรงตนเป็นคนดี

๕) อดทนต่อถ้อยคำ เมื่อมีผู้ที่ไม่เข้าใจมาไต่ถามซักไซ้หรือโต้แย้ง จะต้องอดทนต่อถ้อยคำเก็บความรู้สึกไม่แสดงอารมณ์รับฟัง และพร้อมที่จะชี้แจงอธิบายให้เข้าใจ

๖) ทำเนื้อหาให้กว้างขวางทำเรื่องยากให้เป็นเรื่องง่ายจากเรื่องยากก็ขยายประเด็นกว้างให้เกิดความรูความเข้าใจมากยิ่งขึ้น

๗) ไม่นะนำในทางเสื่อมเสีย

คุณสมบัติความเป็นครู ๗ ประการนี้ กล่าวโดยสรุปได้เป็น ๓ ประการ คือ ประการที่ ๑ สุปฏิปันโนประพฤติปฏิบัติดีประการที่ ๒ สุวิชาโน มีความรู้ความสามารถดี ประการที่ ๓ สุสาสนโน สอนดี แนะนำดี ซึ่งทั้งสามประการนี้สรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยครูจะต้อง

^{๒๙} พระราชมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ขอบฟ้าแห่งความรู้, (พิมพ์ครั้งที่ ๒), (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๐), หน้า ๔๐ – ๔๓.

ประพจน์ดี มีศีล หากฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพจน์ผิดในกาม พุทฺธสาธิตสุราเมรัย ก็จะไม่เศร้าหมอง
ครูจะต้องมีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิในการบอกกล่าว และหนักแน่นต่อคำซักถามโต้แย้ง และครูจะต้องมี
ปัญญาหาสาระอธิบายขยายความให้นักเรียนเข้าใจโดยกระจ่างได้

๓. มีหลักความประพจน์ ๕ ข้อ ได้แก่

๑) สักกตา ความเป็นผู้องอาจ มีความกล้าในทางที่เที่ยง กล้าคิด กล้าพูดกล้า
แสดงออกในสิ่งที่ถูกต้องยุติธรรมมีหิริ โอตตัปปะ ละอายชั่วกลัวบาป กลารักษาศรัย (หลักการ)

๒) อุชุกตา ความเป็นผู้ซื่อตรง ตรงต่อความจริงตรงต่อ เวลาตรงต่อหน้าที่ ตรงต่อ
นักเรียนตรงต่อวิญญานของความเพียรไม่เห็นแก่ผลประโยชน์มีจิตใฝ่มั่นคงอยู่ในความซื่อตรงสุจริต

๓) โสวจิตตสา ความเป็นผู้วางใจ เรื่องใดที่พิจารณาเห็นว่าเกิดประโยชน์ต่อสว
รวมก็คล้อยตาม และยินดีปฏิบัติตามไม่ต่อต้านไม่เอาตนเป็นศูนย์กลาง

๔) มุทุตา ความเป็นผู้อ่อนโยนมีความสุภาพเรียบร้อยนุ่มนวลให้ความรู้สึกเย็น
ต่อผู้เข้าใกล้ ไม่สร้างความอึดอัดขัดข้องรุ่มร้อนให้ใครก็อยากเข้าไปสนทนาด้วย มีจิตใจสงบเยือกเย็น
ไม่พลุกพล่านหุนหันพลันแล่น

๕) อนติมานิตา ความเป็นผู้ไม่เยอหยิ่งประพจน์ตนอ่อนน้อมไม่ถือตนถือตัว
ไม่ตระหนงจองหองอวดดีไม่ลำพองในความรู้ความสามารถของตน

๔. มีพรหมวิหารธรรมประจำใจ ได้แก่

๑) เมตตา ปรารถนาดี

๒) กรุณา ช่วยเหลือ

๓) มุทิตา พลอยยินดี

๔) อุเบกขา วางใจเป็นกลาง

๕. มีหน้าที่ต่อนักเรียน ๕ ประการได้แก่

๑) แนะนำให้เป็นคนดี

๒) ใ้เรียนดี

๓) บอกความรู้ให้ศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี

๔) ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย

๕) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย^{๓๐}

แสง จันทร์งาม กล่าววาทะที่ครู คือ สร้างคนให้เป็นมนุษย์หรือเป็นผู้มีจิตใจสูงด้วย
คุณสมบัติ ดังนี้

^{๓๐} พระมหาอุเทน ปัญญาปริพัตต, **ครูสร้างคน**, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมดา, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓-๕๙.

๑. มีความรู้ครบถ้วนทั้งเรื่องสัจจะโลกคือ ความรู้ในวิชาการต่างๆ และสัจธรรม คือ เรื่องของชีวิตเรื่องของโลกเรื่องของสังคมการรู้สัจธรรมจะทำให้เกิดความสุข

๒. มีความสามารถในการคิดหรือการคิดเหตุผล

๓. มีคุณธรรม คือ คุณภาพจิตใจดี มีเมตตา กรุณา ประณีประนอม มีระเบียบวินัย ใฝ่รู้ขยันขันแข็งกตัญญูกตเวที เป็นต้น

๔. มีอุดมคติต้องปลูกฝังให้ศิษย์มีอุดมคติรู้จักสิ่งที่เป็สาระ และไม่เป็นสาระ^{๓๑}

แสง จันทรงาม ยังกล่าวถึงหน้าที่ครูที่พระพุทธเจ้าสอนไว้ ๕ ประการคือ

๑. แนะนำพร่ำสอนดีโดยอบรม แนะนำ สั่งสอนในความดีความชอบ ความถูกต้อง เพื่อให้เป็นมนุษย์ แล้วจึงคอยสอนวิชาการ

๒. ให้อริยธรรมที่มิใช่บอกริชาการโดยตรงแต่สร้างสถานการณ์ให้ศิษย์เรียนรู้เอง

๓. บอกศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง

๔. รู้จักยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูงให้กำลังใจ

๕. ให้ความสำคัญคุ้มครองปกป้องในทิศทั้ง ๔ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์เป็นความสัมพันธ์ตลอดชีวิตช่วยเหลือเกื้อกูลศิษย์ไปตลอด^{๓๒}

ค. หลักสูตร

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ระบุว่า กระบวนการจัดการศึกษาในโรงเรียนวิถิปุทธต้องบูรณาการไตรสิกขาเข้ากับกลุ่มสาระ และกิจกรรมต่างๆ ในหลักสูตร นั่นคือมีศีลสมาธิปัญญา เป็นเหมือนเส้นด้ายที่ร้อยเรียงทุกกลุ่มสาระ และกิจกรรมเข้าด้วยกัน กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือโรงเรียนฝกอบรมผู้เรียนให้มีวิถีชีวิตแบบชาวพุทธทั้งใน และนอกสถานศึกษา ผู้เรียนจึงต้องปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาตลอดเวลา โดยเฉพาะในขณะที่กิน อยู่ ดู และฟัง ซึ่งเป็นกิจกรรมประจำวันของนักเรียน^{๓๓}

วิชัย วงษ์ใหญ่ กล่าวถึงจุดเน้นสำคัญของการจัดการศึกษาตามวิถิปุทธ ซึ่งมีความสำคัญและควรนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาหลักสูตรโรงเรียนวิถิปุทธ ดังนี้

๑. ภารกิจที่สำคัญของการจัดการศึกษาคือ การเสริมสร้างให้ผู้เรียนมีเจตคติที่ถูกต้อง มองสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นสามารถจัดการสิ่งเหล่านั้นตามที่เหมาะสม เพื่อประโยชน์ตนเอง และสังคมกำจัดการมองเห็น และจัดการสิ่งทั้งหลายด้วยอำนาจ และตณฺหา

^{๓๑} แสง จันทรงาม, แนวทางพระพุทธศาสนาที่อาจนำมาใช้เป็นพื้นฐานทางการศึกษาไทยแทนพื้นฐานทางปรัชญา และจิตวิทยาจากประเทศตะวันตก. ใน หัวใจของการศึกษาศาสนาต้องเป็นรากฐาน, (กรุงเทพมหานคร : กรมสามัญศึกษา, ๒๕๓๙), หน้า ๔๖-๕๐.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

^{๓๓} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), โรงเรียนวิถิปุทธเพื่อสังคมไทยในโรงเรียนวิถิปุทธ, หน้า ๓๒.

๒. สารการเรียนรู้เลือกโดยคำนึงถึงว่าพระพุทธเจ้าสอนอะไรบ้างผู้เรียนจะต้องรู้ จะต้องทำอะไรให้ใกล้เคียงกับความต้องการพื้นฐาน และชีวิต ความเป็นอยู่ ในสภาพแวดล้อมที่เป็นจริง และสามารถนำผลการเรียนรู้ไปใช้ในชีวิตจริง

๓. การจัดประสบการณ์การเรียนรู้จะต้องครอบคลุม ผู้เรียนแบบองค์รวม คือ พัฒนา ความสนใจอารมณ์ความรู้สึก ค่านิยม ควบคู่กับพัฒนาปัญญากระตุ้นการเรียนรู้วิธีการเรียน สร้างแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ตามความคาดหวังของผู้เรียน^{๓๔}

พิภพ กาญจนะ กล่าวว่าการพัฒนาปัญญาในด้านความคิดตามแนวทางพระพุทธศาสนา สามารถนำมาปรับใช้กับการเรียนการสอนได้ทุกวิชา^{๓๕}

พนอม แก้วกำเนิด กล่าวถึงเรื่องหลักสูตรว่า ควรเพิ่มเติมเรื่องเหล่านี้ให้มากขึ้น คือ

๑. การรู้จักตนเองทั้งกาย และใจเรียนรู้หน้าที่ความรับผิดชอบ การพัฒนาตนเอง ตัวเรากับสังคม และสิ่งแวดล้อม ฯลฯให้นักเรียนได้เรียนรู้ว่าเราคือใครพ่อแม่ปู่ย่าตายายคือใคร มาจากไหนชีวิตคนเราทั้งกายอารมณ์ความต้องการค้นหาเป็นอย่างไรรู้ความสามารถ จุดเด่นจุดด้อย ของเรามีอย่างไรหน้าที่รับผิดชอบตนเอง ครอบครัว สังคม และประเทศชาติมีอย่างใดบ้างการเรียนรู้ เพื่อให้เข้าใจสภาพของชีวิต จิตใจของคน และการรู้จักควบคุมตนเองไม่ให้คิดชั่วพูดชั่ว และทำชั่ว

๒. รู้หลักพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในสาระสำคัญ เช่น ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท อริยสัจ๔กฎแห่งกรรมศีล สมาธิ ปัญญา และธรรมะข้อต่างๆ ที่มีความสำคัญยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของ นักเรียนในปัจจุบัน และอนาคตซึ่งสาระสำคัญเหล่านี้ต้องพยายามให้เด็กเข้าใจตามวัยของแต่ละคน ให้เขาเข้าใจกฎของธรรมชาติอย่างแจ่มชัดเพื่อที่จะได้นำไปคิด ไปกำหนดเป็นแนวทางปฏิบัติของตนให้เหมาะสมกับวัย และสภาพแวดล้อมในชีวิตในด้านวิชาการแขนงต่างๆ ยังจำเป็นต้องให้เด็กเรียน มากๆ เพื่อการประกอบอาชีพในทางที่ชอบแต่จะต้องเป็นการเรียนในเชิงบริสุทธิ์ ปราศจากอคติ ความเห็นแก่ตัว และพวกพ้องต้องเรียนเพื่อมุ่งไปช่วยพัฒนาสังคม และสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น^{๓๖}

^{๓๔}วิชัย วงษ์ใหญ่, “โรงเรียนวิถีพุทธ”, คำบรรยายพิเศษ ณ ห้องประชุมชั้น ๔ อาคาร ๙ มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘. (อัสสัมชัญ)

^{๓๕}พิภพ กาญจนะ, การนำแนวทางพระพุทธศาสนาไปปรับสร้างเป็นปรัชญา และจิตวิทยาพื้นฐาน ในการเรียนการสอนในหัวใจของการศึกษา ศาสนาต้องเป็นรากฐาน, (กรุงเทพมหานคร : กรมสามัญศึกษา, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑๘.

^{๓๖}พนอม แก้วกำเนิด, การนำแนวพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาด้านการเรียนการสอน ในโรงเรียนมัธยมศึกษา. ในหัวใจของการศึกษา ศาสนาต้องเป็นรากฐาน, (กรุงเทพมหานคร: กรมสามัญศึกษา, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐๒ - ๑๐๔.

พนม พงษ์ไพบูลย์ กล่าวถึงเป้าหมายของหลักสูตรวาทะรอยที่การปลูกฝังศรัทธาในพระพุทธศาสนา และการรู้จักปฏิบัติตนให้เหมาะสมตามแนวทางพระพุทธศาสนา^{๓๗}

ข. ระบบการบริหาร

สวาท ภูคำแสน กล่าวถึงบทบาทของผู้บริหารซึ่งมีหลายประเด็นที่เกี่ยวข้องกับระบบการบริหาร ดังนี้

๑. กำหนดนโยบายที่ชัดเจนเกี่ยวกับการสอดแทรกการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมในคาบเรียนจัดกิจกรรมที่เน้นการสร้างความตระหนักในการเรียนรู้ และปฏิบัติตามปรัชญาทางศาสนา รวมทั้งมีการรายงานผลอย่างเป็นระบบ

๒. กำหนดให้มีกิจกรรมเสริมต่างๆ ในโรงเรียนอย่างจริงจัง และต่อเนื่อง

๓. กำกับติดตามนิเทศการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนรายวิชาที่เกี่ยวกับศาสนา

๔. กำกับติดตามนิเทศการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในคาบแนะแนวอย่างเป็นระบบ เน้นกิจกรรมส่งเสริม และปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม

๕. รวมมือกับชุมชนในการจัดกิจกรรมหรือพิธีกรรมทางศาสนา

๖. ส่งเสริมคนดีในโรงเรียน และชุมชนให้เป็นที่รู้จัก และยอมรับนับถือ โดยเน้นการประชาสัมพันธ์อย่างจริงจัง

๗. กำหนดให้มีการติดตาม และประเมินผลการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ และพัฒนาปรับปรุงอยู่เสมอ

๘. ส่งเสริมให้ครูศึกษาหลักธรรมคำสอน หรือปรัชญาทางศาสนาที่ตนนับถือให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ และลึกซึ้ง

๙. ส่งเสริมสนับสนุนให้ครูปฏิบัติตามแนวทางของศาสนาครบทั้ง ๓ องค์ประกอบ ได้แก่ ภูมิความรู้ (ปริยัติ) การฝึกฝน (ปฏิบัติ) และการประเมินผลการปฏิบัติ (ปฏิเวธ)

๑๐. ส่งเสริมสนับสนุนการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนของครูที่เน้นการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม

๑๑. ส่งเสริมสนับสนุนให้ครูประเมิน และรายงานผลการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง

๑๒. ส่งเสริมสนับสนุนให้ครูเป็นผู้นำในทางปฏิบัติให้เป็นแบบอย่างที่ดีของนักเรียน

๑๓. ยกย่องชมเชยให้ขวัญกำลังใจแก่ครูที่ประพฤติตนเป็นคนดี และเป็นแบบอย่างที่ดี มีคุณธรรมจริยธรรม และทำประโยชน์ให้แก่สังคม^{๓๘}

^{๓๗} พนม พงษ์ไพบูลย์, รูปแบบการสอนวิชาพระพุทธศาสนา. ในหัวใจของการศึกษาศาสนา ตอเป็นรากฐาน, (กรุงเทพมหานคร: กรมสามัญศึกษา, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑๑.

ธรรมนุญ วิสัยจร กล่าวว่า ควรมีการอบรมครูทุกหมวดวิชาให้เข้าใจถึงแก่นแท้ของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ครูต้องทำวิจัยเพื่อหารูปแบบการสอนที่ดีที่สุดในแต่ละวิชาที่สามารถนำมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลเพราะธรรมชาติของแต่ละรายวิชามีความแตกต่างกันอาจมีการสัมมนาผลการวิจัยรูปแบบการสอนเพื่อให้ได้วิธีการที่เหมาะสม สอดคล้องกับยุคเทคโนโลยีปัจจุบัน^{๓๘}

ง. การจัดการเรียนการสอน

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวถึงหลักทั่วไปของการสอนไว้ ดังนี้

๑. เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

๑) สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เข้าใจได้ยากหรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ

๒) สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยคลุลึกลงไปตามลำดับขั้น และความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป

๓) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเองอย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง

๔) สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่องคุมอยู่ในเรื่องไม่วอกวนไม่ไขว่ไขว ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับเนื้อหา

๕) สอนมีเหตุผลตรงตามเห็นจริงได้

๖) สอนเท่าที่พอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

๗) สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้ และเข้าใจเป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง

๒. เกี่ยวกับผู้เรียน

๑) รู้ คำนึงถึง และสอนให้เหมาะตามความแตกต่างระหว่างบุคคล และรู้ระดับความสามารถของบุคคล

๒) ปรับวิธีสอนสอนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกันแต่ต่างบุคคล อาจใช้ต่างวิธี

^{๓๘} สวาท ภูคำแสน, แนวคิดเกี่ยวกับการนำแนวทางพระศาสนามาใช้ในการเรียนการสอน. ในหัวใจของการศึกษา ศาสนาต้องเป็นรากฐาน, (กรุงเทพมหานคร: กรมสามัญศึกษา, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒๑.

^{๓๙} ธรรมนุญ วิสัยจร, การนำแนวทางพระพุทธศาสนามาปรับสร้างเป็นปรัชญาการเรียนการสอนในโรงเรียนมัธยมศึกษาในหัวใจของการศึกษา ศาสนาต้องเป็นรากฐาน, (กรุงเทพมหานคร: กรมสามัญศึกษา, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑๓.

๓) นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึง ความพร้อม ความสุขงาม ความกระตือรือร้นหรือปัญญาของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไปด้วยว่า ในแต่ละคราวหรือเมื่อถึงเวลานั้นๆ เขาควรจะได้เรียนอะไร และเรียนได้แค่ไหนเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้นควรให้เขาเรียนได้หรือยัง

๔) สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจ อย่างชัดเจนแม่นยำ และได้ผลจริง

๕) การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้ดีกว่า ผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทรวมกันในการ แสวงความจริงให้มีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบเสรีหลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งต้อง การอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกรู้สีกว่าตนได้มองเห็นความ จริงด้วยตนเอง และมีความชัดเจนมั่นใจ

๖) เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไปตามควรแก่กาลเทศะ และเหตุการณ์

๗) ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อย ที่มีปัญหา

๓. เกี่ยวกับการสอน

๑) ในการสอนนั้นการเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่งการเริ่มต้นที่ดีมีส่วน ช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมากอย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงดูดความสนใจ และนำเขาสู่นี้อาหาได้

๒) สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลิน ไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้ เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียนให้เขามีความภูมิใจในตัว

๓) สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบ ตน และผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใครๆ

๔) สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ทำจริงด้วยความรู้สึกรู้ว่าเป็นสิ่งมีค่า มองเห็น ความสำคัญของผู้เรียน และงานสั่งสอนนั้นไม่ใช่สักรั้วทำหรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นชั้นต่างๆ

๕) ใช้ภาษาสุภาพนุ่มนวลไม่หยาบคายชวนให้สบายใจละลายสลายเขาใจง่าย^{๔๐}

เสถียรพงษ์ วรรณปก กล่าวถึงวิธีสอนพระพุทธศาสนาเพื่อให้ได้ผลดี ดังนี้

๑. เลือกวิธีสอนหลายๆ รูปแบบ ให้เหมาะสมกับเรื่องที่จะสอน ไม่ใช้การบรรยายไป ทุกเรื่อง

๒. ควรมีนิทานชาดหรือเรื่องตัวอย่างประกอบเพื่อชี้ให้เห็นสิ่งที่ต้องการสอนได้ ชัดเจนขึ้น

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, หน้า ๓๓ - ๔๕.

๓. ครูต้องเป็นแบบอย่างที่ดีเพื่อให้เด็กเกิดความมั่นใจ และอยากทำตามที่ครูสอน
๔. ใช้วิธีสอนสมัยใหม่ ให้เด็กมีส่วนร่วมในการเรียนการสอน ให้มีประสบการณ์ในการคิด และแก้ปัญหา
๕. ใช้สื่อการสอน
๖. เน้นการสอน และฝึกอบรมเป็นรายบุคคล โดยคำนึงถึงความแตกต่างของนักเรียนในเรื่องความพร้อม และสติปัญญา^{๔๑}

พนม พงษ์ไพบูลย์ กล่าวถึงเรื่องรูปแบบการสอนวิชาพระพุทธศาสนาว่าเมื่อพระพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนไทยการเรียนการสอนที่ดีจึงควรเป็นการเรียนการสอนที่เกิดขึ้นผสมกลมกลืนกับวิถีการดำรงชีวิต โดยเน้นให้ผู้เรียนได้กระทำ ปฏิบัติด้วยตนเอง กิจกรรมการเรียนการสอนควรเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจริงในชีวิต ในชุมชน และสังคมนั้นๆ ในภาคความรู้ความเข้าใจควรให้ผู้เรียนได้มีโอกาสศึกษา ค้นคว้า แสวงหาความรู้ด้วยตนเอง ได้อ่าน ฟังดู ค่อย สังเกต ซักถาม แสดงความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และกับบุคคลอื่นได้สัมผัส และพบเห็นด้วยตนเองให้มากที่สุด^{๔๒}

ธรรมบุญ วิสัยจร ให้ความเห็นในการนำแนวทางพระพุทธศาสนามาปรับสร้างเป็นปรัชญาการเรียนการสอนว่า รูปแบบการนำธรรมะของพระพุทธศาสนาไปสู่การปฏิบัติในสถานศึกษาจะต้องให้มีอยู่ในทุกรายวิชาควรมีการอบรมครูทุกหมวดวิชาให้เข้าใจถึงแก่นแท้ของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เพื่อครูจะได้นำหลักการทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการสอนการพัฒนาการเรียนการสอนโดยนำเอาพระพุทธศาสนาไปปรับใช้จะทำให้การเรียนการสอนการอบรมให้ความรู้ และการพัฒนาบุคลากรเกิดผลดี เพราะสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทย^{๔๓}

พิภพ กาญจนะ ระบุว่า ในกระบวนการเรียนการสอนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ การเรียนรู้ต้องเน้นการฝึกเพื่อพัฒนาระบบการคิดพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการเรียนรู้ สอนให้รู้จักการพึ่งตนเอง รู้จักใช้วิจารณ์ญาณ รู้จักการไตร่ตรอง และวิเคราะห์หาทางเลือก การพัฒนาปัญญาในด้านความคิดตามแนวทางพระพุทธศาสนา สามารถนำมา

^{๔๑} เสถียรพงษ์ วรรณปก, แนวทางพระพุทธศาสนาที่อาจนำมาในการจัดการศึกษา และการบริหารสถานศึกษาใน หัวใจของการศึกษา ศาสนาต้องเป็นรากฐาน, หน้า ๙๗.

^{๔๒} พนม พงษ์ไพบูลย์, รูปแบบการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในหัวใจของการศึกษา ศาสนาต้องเป็นรากฐาน, หน้า ๑๑๒.

^{๔๓} ธรรมบุญ วิสัยจร, การนำแนวทางพระพุทธศาสนาไปปรับสร้างเป็นปรัชญาการเรียนการสอนในโรงเรียนมัธยมศึกษาในหัวใจของการศึกษา ศาสนาต้องเป็นรากฐาน, หน้า ๑๑๓ – ๑๑๔.

ปรับใช้กับการเรียนการสอนได้ทุกวิชาการนำแนวทางพระพุทธศาสนามาปรับใช้ในการเรียนการสอน
ควรดำเนินการ ดังนี้^{๔๔}

๑. จัดประสบการณ์การเรียนรู้ทั้งใน และนอกห้องเรียนด้วยรูปแบบที่หลากหลาย
๒. เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้โดยจัดกิจกรรมให้นักเรียนได้ฝึกคิด วิเคราะห์ มีความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ โดยฝึกการคิดเป็นทำเป็น แก้ปัญหาเป็นโดยใช้หลักอริยสัจ ๔ หรือโยนิโสมนสิการ

จ. การใช้สื่อ

กรมวิชาการ กล่าวถึงหลักการ และแนวความคิดของสื่อการเรียนรู้ว่า ควรประกอบด้วยองค์ความรู้ กระบวนการเรียนรู้ และพลังในการกระตุ้นให้นักเรียนอยากเรียนรู้ตามหลักสูตร การศึกษาขั้นพื้นฐานคุณลักษณะของสื่อที่มีประสิทธิภาพมี ๔ ประการ คือ ประการที่ ๑ ต้องเป็นสื่อ ที่เน้นการค้นคว้าหาความรู้ด้วยตนเอง ประการที่ ๒ ครู และนักเรียนสามารถจัดทำ และพัฒนาขึ้นเอง ได้ประการที่ ๓ รูปแบบของสื่อต้องมีความหลากหลายสอดคล้องกับวิธีการเรียนรู้ ธรรมชาติของสาระ การเรียนรู้ และศักยภาพของผู้เรียน ประการที่ ๔ สื่อการเรียนการสอนต้องตรงกับจุดประสงค์เนื้อหา และกิจกรรมของบทเรียนอีกทั้งยังต้องใช้อย่างประหยัด และคุ้มค่าด้วย^{๔๕}

กรมวิชาการ ได้จัดประเภทของสื่อการเรียนรู้ออกเป็น ๔ ประเภท^{๔๖} ดังนี้

๑. สื่อสิ่งพิมพ์คือสื่อที่ทำหน้าที่เก็บความรู้ในลักษณะของภาพ และตัวอักษร ในรูปแบบต่างๆ เช่น หนังสือเรียน คู่มือ ภาพพลิก รูปภาพ แผนภูมิ แผนที่ ป้ายนิเทศ แผ่นพับ โปสเตอร์
 ๒. สื่อเทคโนโลยีคือ สื่อการเรียนรู้ที่ผลิตขึ้น เพื่อใช้ควบคู่กับเครื่องมือโสตทัศนวัสดุ หรือเครื่องมือที่เป็นเทคโนโลยีใหม่ๆ เช่น โทรทัศน์ เครื่องบันทึกเสียง วิดีทัศน์ สื่อคอมพิวเตอร์ช่วยสอนอินเทอร์เนต
 ๓. สื่อประเภทวิธีการ คือ กิจกรรมต่างๆ ที่ครูหรือนักเรียนจัดขึ้น ทั้งใน และนอก ห้องเรียนเช่นการสาธิตการแสดงบทบาทสมมติการจัดนิทรรศการกิจกรรมเข้าค่ายคุณธรรม
 ๔. สื่ออื่นๆ เช่น บุคคลที่มีความรู้ความชำนาญในสาขาวิชาพระพุทธศาสนาหรือ จริยศึกษาวัสดุอุปกรณ์ และแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ
- นอกจากนี้กรมวิชาการได้ขอเสนอแนะในการใช้สื่อการเรียนการสอนไว้ ดังนี้^{๔๗}

^{๔๔}พิภพ กาญจนะ, การนำแนวทางพระพุทธศาสนามาปรับสร้างเป็นปรัชญา และจิตวิทยาพื้นฐาน ในการเรียนการสอนในหัวใจของการศึกษา ศาสนาต้องเป็นรากฐาน, หน้า ๑๑๕ – ๑๑๙.

^{๔๕}กรมวิชาการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๔, หน้า ๒๐๑.

^{๔๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๑.

๑. ครูควรใช้สื่ออย่างหลากหลายเช่นสภาพแวดล้อม บุคคลในห้องเรียน ประกอบการเรียนรู้การสอน

๒. สื่อที่ใช่ควรเร้าความสนใจ และทันสมัย

๓. ครูผู้สอนควรทำตัวให้เป็นสื่อในด้านการแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียน

๔. ควรเชิญวิทยากรภูมิปัญญาท้องถิ่น พระสงฆ์ และบุคคลที่เป็นตัวอย่างที่ดีมาเป็นสื่อการเรียนรู้หรือมาให้ความรู้แก่ผู้เรียน

๕. ควรให้นักเรียนได้เข้าร่วมกิจกรรมที่เสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมที่ถาวรในห้องเรียน

๖. ควรใช้แหล่งการเรียนรู้ในห้องเรียนให้เป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอน

๗. ครูควรจัดกิจกรรมเพื่อสร้างสรรค์ และเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรมให้กับนักเรียนอย่างสม่ำเสมอ

ฉ. การวัด และประเมินผลการเรียนรู้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เสนอแนะในเรื่องการประเมินผลสำหรับหน่วยการเรียนรู้พระพุทธศาสนาไว้ ดังนี้^{๔๘}

๑. ศีล ดูพฤติกรรมตั้งกาย วาจา และอินทริยทั้ง ๖ เคยชินคล่องแคล่ว อยู่ตัว เป็นวินัยเขาสุวิธชีวิตโดยใช่วิธีการสังเกต และการบันทึก

๒. สมาธิ ดูจิตใจที่มีคุณธรรม มีประสิทธิภาพ และมีความสุข โดยใช่วิธีการสังเกต สัมภาษณ์ และการตรวจสอบตนเอง

๓. ปัญญา ดูความรู้ ความคิดความเข้าใจ มองเห็นความจริง เทาทัน ทั้งระบบความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุเป็นผลเชื่อมโยงประยุกต์ใช้สร้างความรู้ใหม่ได้โดยใช่วิธีการสังเกต สัมภาษณ์

๔. อาจขยายตามระบบภาวนา ๔ ได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา ปัญญาภาวนา

๕. อาจเสริมผลอีกระดับหนึ่งโดยดูการพัฒนาวุฒิภาวะทางธรรมจรรยาตามหลักอริยวัตน ๕ ได้แก่

๑) ศรัทธา วัตรวามีความเชื่อไม่มงมายมีเหตุผลประกอบด้วยปัญญา ซึ่งไม่เบียดเบียนชีวิต และสังคมโดยใช่วิธีการสังเกต การบันทึกพฤติกรรม และการตรวจสอบตนเอง

๒) ศีล วัตรวามีความประพฤติ และวิถีชีวิตไม่เบียดเบียนแต่เกื้อกูลมีวินัยเอื้อต่อวัฒนธรรมโดยใช่วิธีการสังเกตการสะท้อนความคิด และการตรวจสอบตนเอง

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๘.

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **สู่การศึกษาแนวพุทธ**, (พิมพ์ครั้งที่ ๖), (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๕๖ – ๕๗.

๓) สุตะ วัดความรู้เกี่ยวกับข่าวสาร ข้อมูลทันต่อเหตุการณ์ สถานการณ์ มีความรู้เหมาะสมแก่การดำเนินชีวิตกิจการของตนโดยใช้วิธีการสังเกต การสอบถาม และการสัมภาษณ์

๔) จาคะ วัดความมีจิตใจกว้างขวาง ไม่เห็นแก่ตัว รู้จักการเสียสละ และบำเพ็ญประโยชน์โดยใช้วิธีการสังเกตสัมภาษณ์การบันทึก

๕) ปญญา วัดความคิดเข้าใจทำการต่างๆ ด้วยปัญญา รู้จักแยกแยะชั่วดีคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หยั่งถึงเหตุปัจจัย และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลายโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์การสอบถาม และการตรวจสอบตนเอง

วิธีการ และเครื่องมือที่ใช้ประเมินตามสภาพจริงมีหลายวิธีเช่น การสังเกตการสัมภาษณ์ การประเมินระดับคุณภาพ การประเมินแฟ้มสะสมผลงาน

วิชัย วงษ์ใหญ่ กล่าวถึงการวัด และประเมินผลโรงเรียนวิถีพุทธจะต้องประเมินตามสภาพจริงโดยมีวิธีการ และเครื่องมือวัดที่หลากหลายใช้สารสนเทศทางการประเมินพัฒนาผู้เรียน ด้านกระบวนการ (Process) ด้านความก้าวหน้า (Progress) และด้านผลผลิต (Product)^{๔๙}

ข. การจัดสภาพแวดล้อม

มณฑริกา วิฑูรชาติ กล่าวถึงการจัดสภาพแวดล้อมของโรงเรียนสภาพแวดล้อม และบรรยากาศในโรงเรียนมีผลต่อจิตใจ และพฤติกรรมของนักเรียน โรงเรียนจึงต้องให้ความสำคัญกับการจัดสภาพแวดล้อม และบรรยากาศให้เอื้อต่อการเรียนรู้ เช่นสร้างบรรยากาศความร่มรื่นด้วยต้นไม้ ศาลาเป็นที่นั่งพักผ่อน มีดอกไม้สนามหญ้า สวนภายในห้องเรียนต้องคำนึงถึงอิทธิพลของแสงสี และเสียงให้เหมาะสมกับบรรยากาศในการเรียน และตัวนักเรียน มีการจัดมุมต่างๆ ในห้องเรียนเพื่อสนับสนุนให้นักเรียนมีประสบการณ์ตามความสนใจ ความต้องการ และความถนัดของตนเองเพื่อเสริมสร้างเจตคติในการเรียนรู้สร้างนิสัยการใฝ่รู้ ใฝ่เรียน รักการคนควา และการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง นอกจากนี้การสร้างบรรยากาศแห่งความร่วมมือทั้งระหว่างครูกับนักเรียน และระหว่างนักเรียนด้วยกันก็เป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องทำให้เกิดขึ้นด้วย^{๕๐}

กระทรวงศึกษาธิการ ได้กำหนดตัวชี้วัดการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธในองค์ประกอบของสภาพแวดล้อมไว้ ๔ ประการได้แก่

๑. จัดประดิษฐานพระพุทธรูปประจำโรงเรียน และประจำห้องเรียนเหมาะสม

^{๔๙}วิชัย วงษ์ใหญ่, “โรงเรียนวิถีพุทธ”, คำบรรยายพิเศษ ณ ห้องประชุมชั้น ๔ อาคาร ๙ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘. (อัดสำเนา)

^{๕๐}มณฑริกา วิฑูรชาติ, มุมมองของพี่เลี้ยงในการสนับสนุนการจัดการเรียนรู้เด็กเรียนร่วม, [ออนไลน์]. แหล่งที่ มา : <http://www.baanaunrak.com/index.php?lay=show&ac=article&id=539185627&Ntype=12>. [๓ ธันวาคม ๒๕๕๗].

๒. มีปายนิเทศปายคตธรรมคำขวัญคุณธรรมจริยธรรมโดยทั่วไปในบริเวณโรงเรียน
๓. สภาพโรงเรียนสะอาด ปลอดภัย สงบ ร่มรื่น เรียบง่าย โกละจิตธรรมชาติ
๔. บริเวณโรงเรียนปราศจากสิ่งเสพติด อบายมุข สิ่งมอมเมาทุกชนิด^{๕๑}

ข. การจัดกิจกรรมส่งเสริม

พระนอม แก้วกำเนิด กล่าวถึงการนำแนวทางพระพุทธศาสนามาใช้จัดการศึกษาในสวนของการจัดกิจกรรมไว้ ดังนี้

๑. การจัดตั้งศูนย์ข้อมูล และการแนะแนว เพื่อให้เด็กได้รับข้อมูล และการแนะแนวอย่างเพียงพอซึ่งจะช่วยให้เขารู้จักชีวิตตามสภาพความเป็นจริงวัตถุประสงค์ของการแนะแนวคือการให้นักเรียนรู้จักตนเองรู้สภาพแวดล้อมของตนทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และคิดพิจารณากำหนดแนวทางประพฤติปฏิบัติด้วยตนเอง

๒. จัดกิจกรรมส่งเสริมให้นักเรียนรู้จักตนเอง พึ่งตนเอง และสร้างวิถีชีวิตที่สมดุล เช่น ทางกายกินอย่างไร รักษาสุขภาพ ป้องกันโรคภัยอย่างไร ทางอารมณ์ ระวังความโกรธความโลภ ความหุนาอย่างไรทางสังคมจะอยู่รวมกับผู้อื่นอย่างมีความสุขอย่างไร ทำอย่างไรจึงจะไม่ทะเลาะกัน ทำอย่างไรจึงจะมีความสามัคคีร่วมมือกันทำงาน

๓. จัดกิจกรรมเสริมศีลสมาธิปัญญาส่งเสริมให้นักเรียนรู้ว่าอะไรดีอะไรไม่ดี การฝึกสมาธิอย่างถูกวิธี และส่งเสริมให้ปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่อง ชี้ทางให้เกิดปัญญาที่ถูกต้อง คือ ความรู้ที่เป็นความจริงของธรรมชาติ และวิธีคิดอย่างมีเหตุผลโดยเฉพาะวิธีคิดแบบอริยสัจ ๔

๔. การจัดกิจกรรมเสริมความตระหนักในกฎแห่งกรรม โดยเน้นว่าเมื่อกระทำความผิดก็จะเกิดผลในสิ่งนั้น

๕. การจัดกิจกรรมให้มีส่วนร่วมช่วยพัฒนาสิ่งแวดล้อมเช่นการปลูกต้นไม้กำจัดขยะ ฯลฯ การที่นักเรียนได้ทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะเพื่อส่วนรวมจะช่วยส่งเสริมให้เกิดความตระหนัก ความผูกพัน และความร่วมมือเพื่อช่วยเหลือชุมชน

๖. การสร้างปรัชญาชีวิตว่า เกิดมาเพื่อพัฒนาชีวิต และสังคมให้ดีขึ้นตามแนวทางของพระพุทธเจ้าโดยยึดหลักทางสายกลางตามกฎของธรรมชาติสร้างความสมดุลให้กับชีวิต และสังคมเพื่อความอยู่รอด และผาสุกของมวลมนุษยชาติ และสรรพสิ่งทั้งหลายอย่างยั่งยืน^{๕๒}

^{๕๑} กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ, (พิมพ์ครั้งที่ ๒). (กรุงเทพมหานคร : องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๖), หน้า ๓๔.

^{๕๒} พระนอม แก้วกำเนิด, การนำแนวพระพุทธศาสนาประยุกต์ใช้ในการศึกษาด้านการเรียนการสอนในโรงเรียนมัธยมศึกษา. ใน หัวใจของการศึกษา ศาสนาต้องเป็นรากฐาน, หน้า ๑๐๗ – ๑๐๘.

กระทรวงศึกษาธิการ ได้กำหนดตัวชี้วัดการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธในองค์ประกอบของการจัดกิจกรรมไว้ ดังนี้

๑. กิจกรรมพื้นฐานชีวิตประจำวัน

๑) ฝึกฝนอบรมให้เกิดการกินอยู่ดูฟังпен(รู้เข้าใจเหตุผล และได้ประโยชน์ตามคุณค่าแทตามหลักไตรสิกขา)

๒) สงเสริมกิจกรรมการรับผิดชอบ ดูแลรักษา พัฒนาอาคารสถานที่ และสิ่งแวดล้อม อย่างสม่ำเสมอจนเป็นนิสัย

๒. กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา

๑) สงเสริมการปฏิบัติกิจกรรมพระพุทธศาสนาอย่างเห็นคุณค่ารู้เข้าใจเหตุผล

๒) จัดกิจกรรมสงเสริมการระลึก และศรัทธาในพระรัตนตรัยเป็นประจำ และในโอกาสสำคัญอย่างต่อเนื่องเป็นวิถีชีวิต

๓) สงเสริมให้ทุกคนมีส่วนร่วม และเห็นคุณค่าในการรักษา และสืบต่อพระพุทธศาสนา^{๕๓}

ณ. การมีส่วนร่วม บวร

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) กล่าวถึงกระบวนการเสริมสร้างจริยธรรมโดยบูรณาการระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชนวามี้องประกอบ ดังนี้

๑. ต้องสร้างจิตสำนึกร่วมกัน โดยปรับความคิดเห็นให้ตรงกัน ให้มีเป้าหมายอย่างเดียวกัน ซึ่งมีหลักการคือ

๑) ต้องให้เห็นความสำคัญ และประโยชน์ของการเสริมสร้างจริยธรรม

๒) ต้องให้เห็นความจำเป็นว่าถึงเวลาที่จะต้องช่วยกันเสริมสร้างจริยธรรมให้เยาวชนมีพฤติกรรมอันพึงประสงค์

๓) ต้องใหรู้ความจริงโดยสัมผัสด้วยตัวเองได้ทำเองเห็นปัญหาเอง

๔) ผู้ที่จะทำต้องมีความจริงใจเสียสละ และอยากทำ

๒. การระดมความคิดเพื่อทำความเข้าใจร่วมกันต้องมีการประชุมสัมมนาเพื่อระดมความคิดเห็นไม่ใช่ต่างคนต่างคิดต่างทำวัตถุประสงค์ในการระดมความคิดก็เพื่อให้รู้วาสภาพปัญหาด้านจริยธรรมในปัจจุบันเป็นอย่างไรทำไมจึงเป็นเช่นนั้นหาบทสรุปให้ได้วาคควรจะเป็นอย่างไร ต้องทำอย่างไรซึ่งเป็นไปตามหลักอริยสัจสี่ โดยเป็นอย่างไรคือทุกข์ ทำไมจึงเป็นเช่นนั้นคือสมุทัย ควรจะเป็นอย่างไรคือนิโรธ และต้องทำอย่างไรคือมรรค

^{๕๓} กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ, หน้า ๓๖.

๓. การแบ่งบทบาทหน้าที่โดยบ้านเน้นการพัฒนาด้านร่างกายเป็นหลัก วัดเน้นการพัฒนาใจโดยพ่อแม่ผู้ปกครองพาเด็กเข้าวัดไปทำบุญ ฟังเทศน์ฟังธรรม ฝากกราบพระ ฝากใส่บาตร และทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อพัฒนาจิตใจให้เป็นคนอ่อนโยน อ่อนน้อมมีจิตใจเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ พระสงฆ์ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนโรงเรียนเน้นการพัฒนาสมอง ชุมชนก็พัฒนาด้านอื่นๆ เช่น การอยู่ร่วมกันในสังคม การช่วยเหลือสังคมด้านต่างๆ บุคลิกภาพ เป็นต้น แต่การแบ่งหน้าที่นี้ไม่ได้หมายความว่าทำอย่างเดียวพอ ทั้งพ่อแม่ วัด โรงเรียน และชุมชนจะต้องพัฒนาทั้งกาย ใจ สติปัญญา มั่นสมอบุคลิกภาพ ควบคู่ไปด้วยต้องบูรณาการระหว่างบ้านวัดโรงเรียน และชุมชน ผสมผสานกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ๔ วิธีคือแนะให้ทำ เป็นการสอนให้มีความรู้ สอนแนวทางการปฏิบัติ นำให้ดู เป็นการฝึกสอนวิธีปฏิบัติเพื่อให้ปฏิบัติเป็นอยู่ให้เห็นเป็นการทำตนเป็นแบบอย่างที่ดี ดำเนินชีวิตตามแนวทางที่สอน และเห็นให้ตลอด เป็นการมีจิตใจมุ่งมั่นที่จะกลมเกลียวให้เด็กเป็นคนดีของสังคม และดำรงตนเป็นแบบอย่างที่ดีโดยสม่ำเสมอ^{๕๔}

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้สรุปประเด็นการเสวนาทางวิชาการเรื่อง กระบวนการเสริมสร้างจริยธรรม :บูรณาการระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชนว่าที่ประชุมได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการบูรณาการระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน ดังนี้

๑. บทบาทของวัดในการเสริมสร้างศีลธรรม จริยธรรม เพื่อคนไทยอยู่ดีมีสุขมี ดังนี้

๑) มีกระบวนการจัดอบรม และปฏิบัติอย่างจริงจัง และจัดให้ครบวงจร เพื่อให้เยาวชนเข้าวัด และมีความสนใจด้านศีลธรรม จริยธรรม และควรมีบทบาทจัดการศึกษาภาคบังคับ เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนวิชาพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันให้เยาวชนช่วยให้ได้ซึมซับคุณธรรม จริยธรรมให้อยู่ในจิตใจ อันจะช่วยให้มีความรู้คุณธรรม

๒) วัดต้องสร้างจิตสำนึกให้เยาวชน และประชาชนต้องการมาวัด เพื่อมาทำกิจกรรมร่วมกันได้ฟงเทศน์ให้ซึมซับในจิตใจให้เกิดความศรัทธามาชวนเหลืองานต่างๆ ของวัด

๓) คณะสงฆ์ควรบูรณาการการเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และแผนกบาลีโดยปรับกระบวนการเรียนการสอนให้บรรจุวิชาเกี่ยวกับวิธีการเรียนการสอนที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ปัจจุบันเพื่อให้พระที่สำเร็จการศึกษาสามารถนำความรู้ไปใช้สอนในโรงเรียนได้

^{๕๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), กระบวนการเสริมสร้างจริยธรรม บูรณาการระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน. ใน บทบาทสถาบันพระพุทธศาสนากับการจัดการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๖), หน้า ๓ – ๑๒.

๔) คณะสงฆ์ควรจัดโครงการอบรมพระภิกษุที่สอนศีลธรรมในโรงเรียนให้มีคุณภาพ และได้มาตรฐานสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ให้เข้ากับยุคสมัยเพราะพระสงฆ์สามารถอบรมสั่งสอนได้ทั้งพ่อแม่ผู้ปกครอง และบุตรหลาน

๕) พระสงฆ์ที่สอนในโรงเรียน ต้องได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องให้มีความรู้ความเชี่ยวชาญทางธรรม และต้องสนับสนุนให้ศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาเพื่อเพิ่มพูนทักษะความรู้ทางธรรม และทางโลกให้กว้างขวาง

๖) พระสงฆ์ควรเป็นแบบอย่างโดยการทำให้ดูเป็นตัวอย่าง ออกไปสาธิตแนะนำพระสงฆ์ที่ทำงานในชนบทช่วยเพิ่มพูนความรู้ และเสริมสร้างกำลังใจในการทำงาน

๗) วัดต้องทำงานเป็นเครือข่ายมากขึ้นร่วมมือช่วยเหลือกันทำกิจกรรมร่วมกัน

๘) วัดควรทำหน้าที่หลักในการเป็นศูนย์กลางของชุมชนด้านการเผยแผ่ธรรม การเรียนการสอนศีลธรรมจริยธรรม และการจัดกิจกรรมในวันสำคัญต่างๆ ทางศาสนา และสังคม

๒. บทบาทของครอบครัวในการเสริมสร้างศีลธรรม จริยธรรม เพื่อให้ลูกเก่ง ดี มีความสุขมี ดังนี้

๑) ครอบครัวมีบทบาทสำคัญในการอบรมเลี้ยงดูเด็กอย่างถูกครรลอง ให้มีศีลธรรมจริยธรรมพัฒนาให้มีสุขภาพดีทั้งกายใจแต่บทบาทเหล่านี้ลดน้อยลงไปในปัจจุบันเนื่องจากมีปัจจัยภายนอกมากระทบ จึงต้องส่งเสริมสนับสนุนให้ครอบครัวเข้มแข็ง และหันมาให้ความสำคัญกับการฝึกอบรมบุตรหลานอย่างจริงจังมากยิ่งขึ้น

๒) การสอนให้เด็กซึมซับสิ่งที่เป็นความดีความงามหรือจริยธรรม จำเป็นต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูกด้วย การที่สมาชิกในครอบครัวมีความใกล้ชิด เกื้อกูล อ่อนโยนต่อกันพ่อแม่ดูแลเอาใจใส่ลูกมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกันระหว่างพ่อแม่ลูก จะเป็นภูมิคุ้มกันให้ปลอดภัยจากความชั่วทั้งหลายได้

๓. บทบาทของเอกชนในการเสริมสร้างศีลธรรมให้สังคมสงบสุขมี ดังนี้

๑) ดำเนินงานโครงการต่างๆ หรือเข้าร่วมกับหน่วยงานราชการเช่น ส่งเสริมให้เยาวชนรักการอ่านหนังสือโครงการการศึกษาในระบบทวิภาคีที่เรียนภาคทฤษฎีในวิทยาลัย อาชีวศึกษาแล้วฝึกภาคปฏิบัติในสถานประกอบการ โดยมีการเสริมความรู้ด้านศีลธรรม คุณธรรม โครงการส่งเสริมครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนา โดยรวมกับวัดต่างๆ พัฒนาครูโครงการอบรมการปฏิบัติธรรมแก่บุคลากร

๒) การแก้ไขปัญหาแรงงานไหลจากชนบทเข้าสู่เมือง เช่น การส่งเสริมหมู่บ้านธรรมสหกรณ์ปรับวัฒนธรรมการผลิต รู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุด เน้นการเกษตรแบบผสมผสาน และพึ่งตนเองในชุมชนโดยใช้หลักธรรมในการดำรงชีวิต

๓) การประกอบธุรกิจบริการลูกค้าต้องวางแผนว่าทำอะไรจึงจะให้บริการลูกค้าได้ดีที่สุด จึงต้องฝึกอบรมพนักงานให้ปฏิบัติตามเพื่อจะได้มีจิตใจที่ดี และพร้อมที่จะให้บริการที่ดี ลูกค้าอันจะทำให้ธุรกิจประสบผลสำเร็จ

๔. บทบาทของโรงเรียนในการเสริมสร้างศีลธรรม จริยธรรม เพื่อให้ผู้เรียนเก่ง ดี มีความสุข ดังนี้

๑) ครูต้องเป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อเพื่อนครู และต่อนักเรียนหักทลายกันด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส

๒) โรงเรียนควรจัดกิจกรรมหน้าเสาธงโดยการวางรากฐานด้านคุณธรรม จริยธรรมให้นักเรียน และมีการทำกิจกรรมแนวพุทธเซน การสอนไตรสิกขา เป็นต้น

๓) จัดกิจกรรมให้นักเรียนสวดมนต์ไหว้พระในวันธรรมสวนะเพื่อให้มีสมาธิ นักเรียนจะซึมซับ และสามารถเปลี่ยนพฤติกรรมจากความแข็งกระด้างเป็นความอ่อนโยนมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อน และเป็นกัลยาณมิตรต่อครู

๔) โรงเรียนต้องหากระบวนการต่างๆ ที่ทำให้เด็กเป็นคนดีเช่นจัดกิจกรรมทำบุญใส่บาตรทุกวันพระโดยเชิญพ่อแม่ ผู้ปกครอง และชาวบ้านใกล้เคียงมาร่วมด้วย

๕) ควรพิจารณาความเหมาะสมของครูผู้สอนคุณธรรม จริยธรรมในสถานศึกษา ให้มีความน่าเชื่อถือ และเป็นที่เคารพของนักเรียนทั้งในदानคุณวุฒิ และวัยวุฒิ

๖) ปลุกฝังกระบวนการเสริมสร้างคุณธรรม จริยธรรมให้ผู้เรียนตั้งแต่ระดับอนุบาลจนถึงมัธยมศึกษา ให้มีพื้นฐานที่ดี เพื่อที่จะได้อยู่ติดตัวนักเรียนต่อไป แต่ที่น่าเป็นห่วงคือสภาวะแวดล้อมใกล้ตัวเด็ก เช่น ถ้าเด็กทำความดีแล้วพ่อแม่ ผู้ปกครอง หรือครูไม่เห็นความสำคัญหรือไม่สนับสนุนส่งเสริมเด็กจะเกิดความท้อแท้ และไม่อยากทำดีอีกต่อไป

๗) การเรียนวิชาพระพุทธศาสนาต้องทำให้ผู้เรียนมีความซาบซึ้ง และสามารถนำหลักธรรมไปใช้แก้ปัญหาในชีวิตได้การประยุกต์ใช้เนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาเพื่อแก้ปัญหาของเด็กจะต้องหาวิธีการ กระบวนการที่จะจัดการเรียนรู้ให้ถูกใจเด็ก และสามารถแก้ปัญหาของเด็กได้ เพื่อให้เด็กสนใจเรียน และเห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับวิถีชีวิต ทำให้เด็กอยากไปวัดด้วยความเต็มใจไม่รู้สึกถูกบังคับ

๘) กระทรวงศึกษาธิการควรจัดทำนโยบายให้มีกฎข้อบังคับให้เด็กไปเข้าค่ายจริยธรรมเหมือนการเข้าค่ายลูกเสือ- เนตรนารี

๙) ผู้บริหารของกระทรวงศึกษาธิการ และผู้บริหารโรงเรียนควรสนับสนุน และ

สง เสริมครูผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนาในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และกิจกรรมการเข้าค่าย
คุณธรรมให้เด็กได้เรียนรู้ทั้งทฤษฎี และปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความซาบซึ้งในพระพุทธศาสนามากขึ้น

๕. ข้อเสนอแนะของประชุมมี ดังนี้

๑) กระบวนการเสริมสร้างคุณธรรมในระดับอาชีวศึกษา และอุดมศึกษาจะลดลง
ไปเพราะวิชาพระพุทธศาสนาเป็นเพียงวิชาเลือก ครูผู้สอนในระดับอาชีวศึกษาส่วนใหญ่ไม่มีความรู้
ความสามารถเพียงพอที่จะถ่ายทอดให้กับนักเรียน ครูส่วนใหญ่เป็นครูอัตราจ้าง ประกอบกับคุณวุฒิ
วัยวุฒิไม่แตกต่างจากนักเรียนมากนักนักเรียนจึงไม่ศรัทธา และเชื่อฟัง การบูรณาการการเรียนการ
สอนยังไม่สมบูรณ์เนื่องจากขาดความเป็นเอกภาพในความคิดเห็นในด้านการจัดกระบวนการเรียนการ
สอน และการจัดกิจกรรม

๒) การบูรณาการการทำงานระหว่างองค์กรต่างๆ ที่ล้วนมีความสำคัญต่อสังคม
เพื่อให้เกิดประสิทธิผลของความคิดที่จะนำไปสู่การทำงานที่บูรณาการคุณธรรมจริยธรรมให้เกิดขึ้นแก
เด็ก และเยาวชน มีข้อสังเกต และเสนอแนะ คือ

(๑) ต้องเริ่มด้วยภาวะผู้นำจากสวนใดสวนหนึ่งก่อน โดยเฉพาะพระสงฆ
พอมแม่ผู้ปกครอง และครูอาจารย์ ต้องมีความคิดสร้างสรรค์ และมุ่งมั่นที่จะทำให้การดำเนินงาน
เป็นไปด้วยดี

(๒) การสื่อสารระหว่างครอบครัว โรงเรียน วัด และชุมชนในการบูรณาการ
ความคิดที่ผสมผสานไปสู่การปฏิบัติให้ได้อผล จะต้องมีการสื่อสารที่ดีมีวัตถุประสงค์ชัดเจน และเห็น
คุณค่าในการทำสิ่งนั้นร่วมกัน

๓) การบูรณาการเกี่ยวกับการสร้างเสริมคุณธรรม จริยธรรมระหว่างบ้าน วัด
โรงเรียน และชุมชน จะทำได้ง่ายถ้าทุกฝ่ายช่วยกัน วิถีชีวิตของคนไทยต้องเกี่ยวข้องกับศาสนา และ
ประเพณีตั้งแต่เกิดจนตาย จึงต้องหาวิธีการที่จะทำให้พระสงฆ์ใช้สิ่งที่คนศรัทธามาจัดกิจกรรมนำคน
เขาวัดให้มากขึ้น

๔) กิจกรรมสำคัญที่จะทำให้เกิดการบูรณาการ ให้คนมีคุณธรรมจริยธรรม ต้อง
ขึ้นอยู่กับบริบท และความต้องการของแต่ละวัด แต่ละชุมชนด้วย

๕) ทุกสถาบันต้องการศีลธรรม แต่จะหาวิธีการที่จะช่วยให้สามารถ
ขับเคลื่อนกระบวนการในการเสริมสร้าง และบูรณาการทุกส่วนของสังคมจะต้องร่วมมือกันให้มีวัน
ของการดำรงคุณธรรม จริยธรรม ต้องบูรณาการจนมีความหมายของชาวพุทธที่ทำอะไรเป็น เอก
ลักษณะจริงๆ ซึ่งอาจใช้วันพระหรือวันอาทิตย์เป็นวันเริ่มต้น ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตปัจจุบัน^{๕๕}

^{๕๕} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, การเสวนาทางวิชาการเรื่องกระบวนการเสริมสร้าง
จริยธรรม: บูรณาการระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: สกศ., ๒๕๔๖), หน้า ๑๓ – ๒๔.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึงปัญหาการอบรมศีลธรรมให้เด็ก และเยาวชนมาจากสาเหตุดังต่อไปนี้

๑. บ้าน วัด และโรงเรียนแยกกันทำหน้าที่ พ่อแม่มุ่งเลี้ยงดูทางร่างกาย ไม่มีหน้าที่สอนหนังสือหรืออบรมด้านจิตใจโรงเรียนก็มุ่งสอนวิชาการ ไม่มีหน้าที่อบรมศีลธรรม ส่วนวัดก็ มุ่งอบรม ศีลธรรมไม่รับภาระอื่นๆ

๒. ไม่มีการประสานกันระหว่างบ้าน วัด โรงเรียน เมื่อพ่อแม่ผู้ปกครองไม่อบรมศีลธรรมแก่เด็กก็ไม่พาเด็กไปวัดโรงเรียนไม่อบรมศีลธรรมแก่เด็ก ก็ไม่พาเด็กไปวัดหรือไม่นิมนตพระสงฆ์มาสอนในโรงเรียน

๓. เมื่อพ่อแม่ผู้ปกครองหรือโรงเรียนพาเด็กไปวัดพระสงฆ์ไม่ทำหน้าที่อบรมศีลธรรมแก่เด็กหรือเมื่อโรงเรียนนิมนตพระสงฆ์มาสอนที่โรงเรียนก็มีพระสงฆ์ไม่เพียงพอที่จะทำหน้าที่ดังนั้น เมื่อมีปัญหาเรื่องศีลธรรมในเด็ก และเยาวชนเกิดขึ้นทุกฝ่ายจึงต้องรวมกันรับผิดชอบไม่เช่นนั้นจะไม่สามารถแก้ปัญหาเหล่านี้ได้ ซึ่งในการเข้ามาร่วมกันแก้ปัญหาหน้าเจ้าภาพหลักก็คือโรงเรียนโดยมีวัดและบ้านหรือชุมชนเป็นเจ้าภาพร่วม การดำเนินการโรงเรียนวิธีพุทธมุ่งแก้ปัญหาดังกล่าวโดย

๑) โรงเรียนต้องพัฒนาเด็กให้รอบด้านทั้งทางกาย สังคม จิตใจ และปัญญา จะต้องไม่พัฒนาแบบแยกส่วนดังนี้นอกจากการให้ความรู้ทางวิชาการแล้วยังต้องอบรมศีลธรรมให้เด็กอย่างจริงจังพร้อมกันไปด้วยเป็นเหมือนการบริการ ณ จุดเดียวเพื่อให้เด็กเป็นคนทั้งเก่ง ทั้งดี และมีความสุข

๒) เพื่อให้สามารถบริการ ณ จุดเดียวได้ โรงเรียนจึงต้องได้รับความร่วมมือจากพ่อแม่ผู้ปกครอง และพระสงฆ์ โดยทำข้อตกลงกับวัดว่าจะพาเด็กไปเรียนกับพระสงฆ์ที่วัด หรือนิมนตพระสงฆ์ มาสอนที่โรงเรียน

๓) องค์ประกอบสำคัญของโรงเรียนวิธีพุทธก็คือวัดคณะสงฆ์จึงต้องมีความพร้อมทั้งด้านนโยบายที่ชัดเจน และการพัฒนาความรู้ความสามารถของพระสงฆ์^{๕๖}

ปัจจัยภายนอกทั้ง ๑๐ ประการนี้ ผู้วิจัยนำมากำหนดเป็นองค์ประกอบย่อย ภายใต้องค์ประกอบหลักตามทฤษฎีระบบ ดังนี้

๑. องค์ประกอบหลักด้านปัจจัยนำเข้า ประกอบด้วยองค์ประกอบย่อยด้านผู้บริหาร องค์ประกอบย่อยด้านครูผู้สอนองค์ประกอบย่อยด้านหลักสูตร และองค์ประกอบย่อยด้านระบบการบริหาร

๒. องค์ประกอบหลักด้านกระบวนการประกอบด้วย องค์ประกอบย่อยด้านการจัดการเรียนการสอนองค์ประกอบย่อยด้านการใช้สื่อองค์ประกอบย่อยด้านการวัด และประเมินผล

^{๕๖} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), โรงเรียนวิธีพุทธเพื่อสังคมไทยในโรงเรียนวิธีพุทธ, หน้า ๒๔-๒๖.

การเรียนรู้ประกอบย่อยด้านการจัดสภาพแวดล้อมองค์ประกอบย่อยด้านการจัดกิจกรรมส่งเสริม และองค์ประกอบย่อยด้านการมีส่วนร่วม บวร

เมื่อได้ปัจจัยภายนอกทั้ง ๑๐ องค์ประกอบย่อยมาช่วยเกื้อกูล ส่งเสริม สนับสนุน พัฒนา นักเรียนอย่างพอเหมาะพอดีแล้วจะส่งผลให้นักเรียนเกิดโยนิโสมนสิการ และมีคุณลักษณะต่างๆ อันเป็นผลที่เกิดจากการศึกษา ดังนี้

คุณลักษณะของนักเรียน เมื่อนักเรียนมีการศึกษา จะเกิดการพัฒนาด้านต่างๆ ซึ่งมีผู้กล่าวถึงไว้ ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้มีศีลสมาธิปัญญาสรุปได้ ดังนี้

๑. คุณลักษณะผู้มีศีลได้แก่

๑) ประพฤติ ปฏิบัติตนตามวินัยแม่บทของชุมชน เพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุขของคนในสังคม ดังนี้

(๑) ยึดถือศีล ๕ เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต

(๒) ประพฤติปฏิบัติตนตามแนวทางแห่งกฎหมาย กฎ ระเบียบของสังคม

(๓) มีจรรยาบรรณหรือคุณธรรมในการประกอบวิชาชีพ

๒) รู้จักใช้ตาหูจมูกลิ้นกายใจเป็น ดังนี้

(๑) รู้จักพิจารณาเลือกรับรู้ ดู ฟังแต่สิ่งที่ดีงาม เป็นประโยชน์

(๒) รับรู้ดูฟังอย่างมีสติควบคุมตนเองได้ รู้จักประมาณ รู้พอดี ไม่ปล่อยตัวไหลมหลง มัวเมา ตกเป็นทาสของสิ่งเหล่านั้น

(๓) รับรู้ ดู ฟังให้ไตร่ตรองคุณค่าที่ดีงาม ให้ได้ปัญญา และคติที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชีวิต และสังคม

๓) เสพบริโภคอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ปัจจัยเครื่องใช้สอย อุปกรณ์เทคโนโลยีด้วยความระมัดระวังใจมองเห็นคุณค่าประโยชน์ที่แท้จริง ดังนี้

(๑) บริโภคด้วยความรู้ตระหนักรู้ว่าสิ่งเหล่านั้นมิใช่เป็นจุดหมายของชีวิตแต่เป็นปัจจัยที่ช่วยเกื้อหนุนให้เราสามารถพัฒนาชีวิต และทำการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นไป

(๒) บริโภคด้วยความรู้เท่าทันต่อวัตถุประสงค์ที่แท้จริง ที่มุ่งให้เกิดคุณประโยชน์ มิใช่เพื่ออวดโก้ แสดงฐานะ หรือทำตามค่านิยมที่เลื่อนลอย

(๓) บริโภคโดยพิจารณาจัดสรรควบคุมปริมาณ ประเภท และคุณสมบัติของสิ่งเหล่านั้นให้เหมาะสมพอดีกับวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการบริโภค

(๔) ละเว้น ลดเลิกเสพบริโภคสิ่งที่ไม่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิตหรือสิ่งที่เป็นโทษทำลายสุขภาพต่างๆ

๔) ประกอบอาชีพสุจริตด้วยกำลังกาย สติปัญญาความเพียรพยายาม ความสามารถ และฝีมือด้วยความเพียรพยายาม และตั้งใจ ดังนี้

(๑) ประกอบอาชีพที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ก่อเวรภัย หรือสร้างความเดือดร้อนเสียหายแก่สังคม

(๒) ประกอบอาชีพที่ช่วยแก้ไขปัญหา หรือสร้างสรรค์ชีวิต และสังคมในทางใดทางหนึ่ง

(๓) ประกอบอาชีพที่ช่วยให้ผู้ทำได้พัฒนาชีวิตของตนให้งอกงามยิ่งขึ้นทั้งในดานพฤติกรรมด้านจิตใจ และด้านปัญญา

(๔) ประกอบอาชีพที่ไม่ทำลายคุณค่าของชีวิต และไม่เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต แต่ทำให้ชีวิตของผู้ประกอบอาชีพนั้นมีคุณค่าทางภูมิปัญญา

(๕) ประกอบอาชีพที่ทำให้ได้ปัจจัยเลี้ยงชีวิตมาด้วยกำลังกาย สติปัญญา ความเพียรพยายามความสามารถ และฝีมือของผู้ประกอบอาชีพนั้น และทำให้ได้ฝึกฝนพัฒนาความเชี่ยวชาญจัดเจนหรือฝักใฝ่ฝีมือในทางสร้างสรรค์ยิ่งขึ้นไป

(๖) เด็กซึ่งยังไม่มีอาชีพต้องปฏิบัติตัว และทำหน้าที่ของตนให้สมกับการที่จะโตของกินของใช้นั้นมาเสพบริโภค

๒. คุณสมบัติผู้มีสมาธิใดแก

๑) มีจิตใจที่ตั้งงาม ดังนี้

(๑) มีความเมตตาเป็นมิตรรักปรารถนาดีอยากให้อื่นมีความสุข

(๒) มีความกรุณาสงสารอยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์

(๓) มีความยินดีกับผู้ที่ประสบความสำเร็จมีความสุขหรือก้าวหน้าในการทำสิ่งที่ดีงาม รวมทั้งพร้อมที่จะส่งเสริมสนับสนุนผู้ที่ประสบความสำเร็จมีความสุขหรือก้าวหน้าในการทำสิ่งที่ดีงาม

(๔) วางตัววางใจเป็นกลางเพื่อรักษารธรรมเมื่อผู้อื่นควรจะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของเขาตามเหตุและผล

(๕) มีน้ำใจเสียสละเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ไม่เห็นแก่ตัว

(๖) มีความกตัญญูทเวทิตารูจักคุณค่าแห่งการกระทำของผู้อื่น และแสดงออกให้เห็นถึงการรู้คุณคนนั้น

(๗) มีความละเอียดรอบาป และละเอียดใจต่อการทำความชั่ว

(๘) มีความเกรงกลัวตอบาปความชั่ว และการทุจริต

(๙) มีความเคารพ ใส่ใจรู้จักให้ความสำคัญอย่างถูกต้องเหมาะสม

(๑๐) มีความอ่อนโยนสุภาพนุมนวล

๒) มีจิตใจที่เข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง แกล้วกล้า สามารถทำกิจหน้าที่ได้ผลดีโดย

(๑) มีความใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ และไฟที่จะทำสิ่งดีงามให้สำเร็จอยากเข้าถึง

ภาวะดีงามอันเลิศสูงสุด

(๒) มีความเพียรเอาธุระรับผิดชอบไม่ยอมทอดทิ้งกิจหน้าที่

(๓) มีความขยันไม่ทอดลอย

(๔) มีความอดทนเข้มแข็งทนทานหนักแน่นมั่นคง

(๕) มีใจจดจ่อใส่ใจอุทิศตัวอุทิศใจให้แก่กิจหน้าที่หรือสิ่งที่ทำ

(๖) มีความตั้งใจจริง เอาจริงเอาจังมุ่งมั่นต่อสิ่งที่ทำ

(๗) มีความตั้งใจเด็ดเดี่ยวความมุ่งมั่นแน่วแนต่อจุดหมาย

(๘) มีความเข้มแข็งพากเพียรในการทำกิจหน้าที่ให้สำเร็จ สามารถระงับยับยั้ง

กิเลสตัณหาได้ ไม่ยอมแกการทุจริต และไม่เห็นแก่ความสุขสำราญปรนเปรอ

(๙) มีสติ ระลึกรู้จักได้ ไม่เผลอเรอ ไม่เลือนลอย ทันทอสิ่งที่เกิดขึ้น และเป็นไป

ซึ่งจะต้องเกี่ยวข้องทุกอย่าง กำหนดจิตไว้กับหน้าที่หรือสิ่งที่ทำ ยังใจจากสิ่งที่เสื่อมเสียเป็นโทษ และไม่ปล่อยใจประโยชนหรือความดีงามความเจริญสูญเสียไป

(๑๐) มีสมาธิ จิตตั้งมั่น แน่วแน สงบอยู่กับสิ่งที่ต้องการทำไม่มีอะไรมารบกวนได้

๓) มีความสุข และมีสุขภาพจิตที่ดี

(๑) มีความร่าเริง สดชื่น เบิกบาน แจ่มใส

(๒) มีความอímใจ ปลาบปลื้ม เปรมใจ

(๓) มีความสงบเย็น ผ่อนคลายกายใจ ไม่เครียด

(๔) มีความสุข ชื่นใจ สบายใจ สมใจ ไม่มีอะไรบีบคั้น

(๕) มีความสงบ ปราศจากความเรารอนกระวนกระวาย

(๖) มีความปลอดโปร่งความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย โล่งโปร่งใจ ไร้กังวล

(๗) มีความเย็นสบาย ไม่มีอะไรแผดเผาใจ ไม่ตรอมตรม

(๘) มีเสรีภาพ มีใจเป็นอิสระ ไม่ถูกผูกมัดติดของ

(๙) จิตใจผ่องใส ผุดผ่อง ไม่มีความขุ่นมัว เศราหมอง

(๑๐) มีใจไร้พรมแดน ไม่กีดกันจำกัดตัว หรือหมกมุ่นติดค้าง

๓. คุณลักษณะผู้มีปัญญา ได้แก่

๑) ดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ และประสบความสำเร็จโดย

(๑) มีความรู้ความเข้าใจในข้อมูลความรู้รวมทั้งศิลปวิทยาการต่างๆ สามารถ

เข้าถึงเนื้อหาความหมายได้ถูกต้องชัดเจน

(๒) สามารถรับรู้เรียนรู้ได้อย่างถูกต้องตามเป็นจริง ตรงตามสภาวะของสิ่งนั้นๆ หรือตามที่มันเป็น

(๓) รู้จักจับสาระของความรู้หรือเรื่องราวต่างๆ รู้จุด รู้ประเด็น สามารถยกขึ้นมาชี้แจงหรือวางเป็นหลักได้

(๔) รู้จักสื่อสารถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจ และความต้องการของตนให้ผู้อื่นรู้เห็นตามได้

(๕) มีการคิดการวินิจฉัยที่ถูกต้องชัดเจน และเที่ยงตรง

(๖) รู้จักแยกแยะวิเคราะห์สืบสาวเหตุปัจจัยของเรื่องราวต่างๆ ที่จะทำได้ สามารถแก้ไขปัญหา และทำการสร้างสรรค์ต่างๆ ได้

(๗) รู้จักจัดทำดำเนินการ หรือบริหารจัดการกิจการต่างๆ ให้สำเร็จตามความมุ่งหมาย

(๘) รู้จักเชื่อมสัมพันธ์ประสบการณ์ข้อมูล และองค์ความรู้ต่างๆ โยงเข้ามาประสานเป็นภาพองค์รวมที่ชัดเจน หรือโยงออกไปสู่ความหยั่งรู้ยังเห็นใหม่ๆ ได้

๒) ดำเนินเขาสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม โดยมีความรู้ความเข้าใจในระบบแห่งความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายที่อิงอาศัยสืบเนื่องส่งผลต่อกันตามเหตุปัจจัยมองเห็นภาวะ และกระบวนการที่ชีวิตสังคม และโลกมีความเป็นมา และจะเป็นไปตามกระแสแห่งเจตจำนง และเหตุปัจจัยที่ประกอบสร้างสมจัดสรร และมีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยอื่นทั้งหลาย

๓) บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่ดีงาม โดยมีความรู้เข้าใจในความจริงของสังขาร คือโลก และชีวิตที่เปลี่ยนแปลงเป็นไปตามกฎธรรมชาติจนสามารถวางใจถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลายทำจิตใจให้หลุดพ้นเป็นอิสระได้โดยสมบูรณ์ และมีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง^{๕๗}

พระธรรมปฎก (ป. อ. ปยุตโต) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของผู้ที่ได้รับการพัฒนาตามแนวทางของไตรสิกขาจะต้องมีพัฒนาการ ๔ ด้าน ดังนี้

๑. การพัฒนาทางกายต้องรู้จักการรับประทานอาหารที่มีคุณค่า ในปริมาณที่พอเหมาะด้วยความรู้จักประมาณให้มีสุขภาพกายดี(เติบโต แข็งแรง มีสุขภาพดี) ระบบภายในร่างกายทำงานได้เป็นปกติรู้จักการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพโดยใช้ตา หู จมูก ลิ้น กายไพบ่ไปด้วยดีมีผลในทางส่งเสริมคุณภาพชีวิตเช่นพัฒนาการใช้ตาใหญ่เป็นพัฒนาการใช้หูให้ฟังเป็นหรือการพัฒนาให้ไชอินทรีย์เป็น และรู้จักพัฒนาทักษะต่างๆ ในทางอาชีพ

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **สู่การศึกษาแนวพุทธ**, (พิมพ์ครั้งที่ ๖), (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๔๐ – ๔๔.

๒. การพัฒนาทางสังคมอยู่รวมกับผู้อื่นได้ดีโดยไม่เบียดเบียนกันฝกอบรมให้รู้จักควบคุมตนในเรื่องร่างกายวาจาไม่ให้เบียดเบียนผู้อื่นให้อยู่รวมกับผู้อื่นได้ดีเป็นไปในทางที่เกื้อกูลต่อกันในสังคม และเป็นฐานต่อการพัฒนาจิตใจ ซึ่งจะส่งผลต่อกันตามหลักปัจจัยสัมพันธ์

๓. การพัฒนาจิตใจเมื่อพัฒนาจิตใจก็ส่งผลดีต่อร่างกายเช่นใจไม่โกรธไม่เครียดช่วยให้มีสุขภาพดี และมีผลในการสัมพันธ์หรือในการอยู่รวมสังคมด้วย ทำให้การสัมพันธ์กับโลก และสภาพแวดล้อมภายนอกพลอยดีไปด้วย

๔. การพัฒนาปัญญา ปัญญาในพระพุทธศาสนามีหลายชั้น เริ่มตั้งแต่การรู้จักรับรู้ประสบการณ์โดยตรงตามเป็นจริงการคิดตามเป็นจริงโดยไม่ถูกครอบงำด้วยอคติ หรือโลภะ โทสะโมหะจนถึงความรู้เข้าใจโลก และชีวิตตามเป็นจริง ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระเพราะรู้ว่าจะทำ จะปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ อย่างไรแก้ไขปัญหาได้รู้เท่าทันชีวิต และโลกตามความเป็นจริง รู้เท่าทันเหตุปัจจัยมองสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย^{๕๘}

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ชี้ให้เห็นถึงผลที่มุ่งให้เกิดกับผู้เรียนเมื่อได้ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ผู้เรียนจะได้รับพัฒนาการ ๔ ด้าน ไปพร้อมๆ กัน คือ พัฒนาการทางกายซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการศึกษาวิชาชีพ พัฒนาการทางสังคม ซึ่งเป็นผลมาจากการยึดมั่นในศีลธรรมรักษาระเบียบวินัย และจรรยาบรรณ พัฒนาการทางจิต ซึ่งเกิดจากการบริหารจัดการจิตใจให้มีสติสมาธิ และคุณธรรมอื่นๆ พัฒนาการทางปัญญาซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการศึกษาวิชาการพัฒนาการทางกายและทางปัญญา จะทำให้ผู้เรียนเป็นคนเก่งพัฒนาการทางสังคม จะทำให้เป็นคนดีพัฒนาการทางจิตจะทำให้เป็นคนมีความสุข^{๕๙}

พระพนอม แก้วกำเนิด กล่าวถึงคนที่มีความดี มีศีล สมาธิ ปัญญาว่าจะรู้จักคิด และกำหนดแนวทางปฏิบัติเพื่อให้เกิดอิสระทางกาย อารมณ์ สังคม ปัญญาสามารถดำเนินชีวิตที่เกิดความสมดุลให้กับตนเอง สังคม และสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นทางสายกลางเพื่อดำเนินชีวิตไปสู่ความสงบสุข^{๖๐}

จากเอกสาร และงานวิจัยที่กล่าวถึง สามารถสรุปคุณลักษณะของนักเรียนได้ ๔ ประการ คือ คุณลักษณะทางกายของนักเรียน คุณลักษณะทางสังคมของนักเรียน คุณลักษณะทางจิตของนักเรียน และคุณลักษณะทางปัญญาของนักเรียน ดังนี้

๑. คุณลักษณะทางกายของนักเรียน ๕ ประการ คือ

๑) รู้จักใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด และเกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), รุ่งอรุณของการศึกษา เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๒ – ๑๔๕.

^{๕๙} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), โรงเรียนวิถีพุทธเพื่อสังคมไทยในโรงเรียนวิถีพุทธ, หน้า ๓๓.

^{๖๐} พระพนอม แก้วกำเนิด, การนำแนวพระพุทธศาสนาประยุกต์ใช้ในการศึกษาด้านการเรียนการสอนในโรงเรียนมัธยมศึกษาในหัวใจของการศึกษา ศาสนาต้องเป็นรากฐาน, หน้า ๑๐๑.

๒) รับรู้ ดู ฟังสิ่งต่างๆ โดยตระหนักรู้ และสามารถหาประโยชน์จากการรับรู้
ดู ฟังนั้นๆ ได้

๓) รับประทานอาหารที่มีคุณค่าในปริมาณที่พอเหมาะ และหลีกเลี่ยงจากสิ่งเสพติด
ที่บั่นทอนทำลายสุขภาพ

๔) รู้วิธีการใช้ และรู้จักเลือกใช้สิ่งของเครื่องใช้ และอุปกรณ์เทคโนโลยีด้วยความรู้
ความเข้าใจให้ได้อรรถา และประโยชน์ที่แท้จริง

๕) มีสุขภาพแข็งแรงเจริญเติบโตตามวัยร่างกายสะอาดแต่งกายเรียบร้อย

๒. คุณลักษณะทางสังคมของนักเรียน ๖ ประการ คือ

๑) ตั้งตนอยู่ในระเบียบวินัยกฎเกณฑ์ และกติกาของสังคม

๒) ปฏิบัติตนตามหลักศีล ๕

๓) มีความซื่อสัตย์ซื่อตรงรู้จักพอ รับผิดชอบ และตรงต่อเวลา

๔) มีกิริยา วาจาสุภาพเรียบร้อยมีสัมมาคารวะ

๕) ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ตนเอง และผู้อื่น

๖) มีความจงรักภักดีต่อชาติศาสนาพระมหากษัตริย์

๓. คุณลักษณะทางจิตของนักเรียน ๓ ประการ คือ

๑) มีจิตใจตั้งงามตามหลักพรหมวิหารสี่

๒) มีความเพียรพยายามมุ่งมั่นมีสติระลึกรู้อยู่เสมอ

๓) มีความร่าเริงแจ่มใสสงบเย็น

๔. คุณลักษณะทางปัญญาของนักเรียน ๓ ประการ คือ

๑) มีความรู้ทางวิชาการ

๒) มีความสามารถในการคิดตามหลักโยนิโสมนสิการ

๓) รู้ และเข้าใจในระบบแห่งความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายที่อิงอาศัยสืบเนื่องส่งผล
ต่อกันตามเหตุปัจจัยรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลก และชีวิตตามสภาวะที่เป็นจริงสามารถทำจิตใจให้เป็น
อิสระไม่ลุ่มหลงไปตามกระแสนิยมสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ด้วยปัญญา

๒.๒ แนวคิด และหลักการที่เกี่ยวข้องกับการบริหารโรงเรียนวิถีพุทธชั้นนำ

โรงเรียนวิถีพุทธ ได้แก่โรงเรียนทั่วไปที่สมัครใจจะเน้นการนำหลักไตรสิกขา หรือหลักธรรม
ทางพระพุทธศาสนาใช้ในการบริหาร และพัฒนานักเรียนอย่างบูรณาการในวิถีชีวิตประจำวัน
เพื่อพัฒนาการกินอยู่ดูฟังเป็นโดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมแสงปัญญา และวิถีวัฒนธรรมเมตตา
โรงเรียนวิถีพุทธ ได้รับการส่งเสริมจากคณะรัฐบาล และกระทรวงศึกษาธิการรวมถึงหน่วยงาน ภาครัฐอื่นๆ
และได้รับความเมตตาอนุเคราะห์ส่งเสริมสนับสนุนจากมหาเถรสมาคมพระเถรานุเถระหน่วยงานบริหาร

วิชาการของคณะสงฆ์อย่างต่อเนื่อง อาทิ สมเด็จพระพุทธาจารย์พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พระธรรมโกศาจารย์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพระเทพปริยัติวิมล อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นต้น

โรงเรียนวิถีพุทธมีจุดเน้นอยู่ที่การพัฒนาตามหลักไตรสิกขา ที่เป็นการศึกษาพัฒนา ๓ ด้าน อย่างบูรณาการ คือ ด้านศีลจะพัฒนาพฤติกรรมให้ไม่เบียดเบียนตน และผู้อื่น ตลอดจนสิ่งแวดล้อม ด้านสมาธิจะพัฒนาให้มีจิตใจที่เข้มแข็ง และมีสุขภาพดีมีความสุขสงบ ด้านปัญญาเป็นการพัฒนาความรู้ที่เข้าใจ และเท่าทันโลก และชีวิต ซึ่งไตรสิกขาจะส่งผลให้ผู้ที่ได้รับการศึกษาพัฒนาสู่การมีชีวิตที่ดีงาม มีความสุข และดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมทำให้มีชีวิตที่สันติสุขได้อันเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้เกิดสันติภาพในสังคม และการศึกษาแนววิถีพุทธนี้มีความเหมาะสมกับสังคมไทยอย่างยิ่ง เพราะวิถีไทย มีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน และพื้นฐานของวิถีชีวิต และจิตใจในปัจจุบันประชากรไทย ๙๐% นับถือพระพุทธศาสนา ดังนั้นการจัดศึกษาแนววิถีพุทธจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับคนไทยมากหน่วยงาน ภาครัฐ คณะสงฆ์ไทย ประชาชนไทย คาดหวังว่าจะเป็นโอกาส และหนทางหลักของการพัฒนาระบบ การศึกษาไทยให้มีเครื่องมือสำคัญที่จะพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามพระราชบัญญัติการศึกษา แห่งชาติกำหนด

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้มีการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธโดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยภายใต้พัฒนาที่เป็นระบบ ชื่อว่า โครงการการประเมิน เสนอแนะ และพัฒนาโรงเรียน คุณธรรมชั้นนำโดยได้สำรวจโรงเรียนวิถีพุทธจำนวน ๓,๕๐๐ โรงเรียน และได้สุ่มตรวจเยี่ยมประเมิน เพื่อการพัฒนา และให้ข้อเสนอแนะแก่โรงเรียนวิถีพุทธ ในภาคสนาม จำนวน ๗๐๐ โรงเรียน และในปี พ.ศ. ๒๕๕๓ ได้มีการตรวจเยี่ยมประเมินอีก ๗๐๐ โรงเรียนจากโครงการดังกล่าวทำให้เกิดโรงเรียน “คุณธรรมชั้นนำ และโรงเรียนวิถีพุทธชั้นนำ”^{๖๑}

โรงเรียนวิถีพุทธ ได้ดำเนินการมาเป็นระยะเวลา ๘ ปีนับแต่ปี ๒๕๔๕ เป็นต้นมา บัดนี้ได้ย่างเข้าสู่ปีที่ ๙ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้กำหนดอัตลักษณ์ “๒๙ ประการสู่ความเป็นโรงเรียนวิถีพุทธ ปีที่ ๙” เพื่อพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธไปในทิศทางเดียวกัน ดังนี้

ตารางที่ ๒.๑ อัตลักษณ์ ๒๙ ประการสู่ความเป็นโรงเรียนวิถีพุทธ^{๖๒}

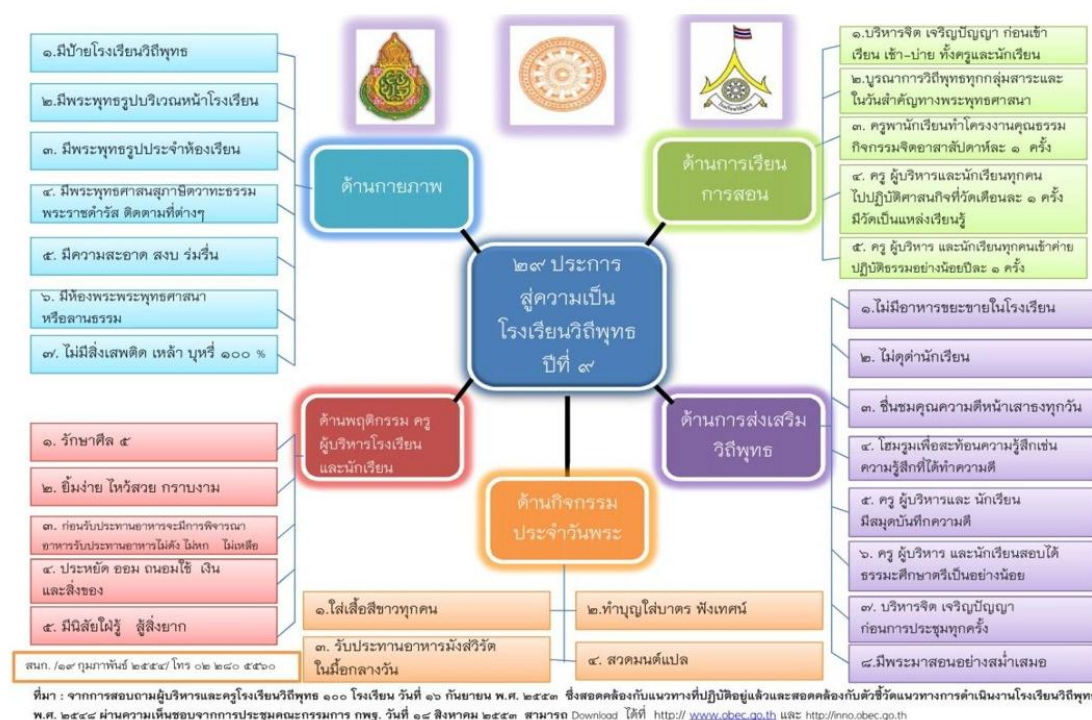
ด้านกายภาพ	ด้านพฤติกรรมครู ผู้บริหาร นักเรียน	ด้านกิจกรรม ประจำวันพระ	ด้านการส่งเสริม วิถีพุทธ	ด้านการเรียน การสอน
------------	---------------------------------------	----------------------------	-----------------------------	------------------------

^{๖๑} ฝ่ายบริการฝึกอบรม ส่วนธรรมนิเทศ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, รายงานผลการดำเนินงานโครงการศึกษา และพัฒนาอัตลักษณ์ ๒๙ ประการสู่ความเป็นโรงเรียนวิถีพุทธ, (อยุธยา: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๓.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕-๖.

ด้านกายภาพ	ด้านพฤติกรรมครู ผู้บริหาร นักเรียน	ด้านกิจกรรม ประจำวันพระ	ด้านการส่งเสริม วิถีพุทธ	ด้านการเรียน การสอน
๑. มีป้ายโรงเรียนวิถี พุทธ	๑. รักษาศีล ๕	๑. ใส่เสื้อสีขาว ทุกคน	๑. ไม่มีอาหารขยะขายใน โรงเรียน	๑. บริหารจิต เจริญ ปัญญา ก่อนเข้าเรียน เช้า-บ่าย ทั้งครู และนักเรียน
๒. มีพระพุทธรูป บริเวณหน้าโรงเรียน	๒. ยิ้มง่าย ไหว้สวย กราบงาม	๒. ทำบุญใส่ บาตรฟังเทศน์	๒. ไม่ดูค่านักเรียน	๒. บูรณาการวิถี พุทธทุกกลุ่มสาระ และในวันสำคัญทาง พระพุทธศาสนา
๓. มีพระพุทธรูป ประจำห้องเรียน	๓. ก่อนรับประทานอาหาร จะมีการ พิจารณาอาหาร รับประทานอาหาร ไม่ดั่งไม่หกไม่เหลือ	๓. รับประทานอาหาร อย่างเรียบร้อย มังสวิรัตในมือ กลางวัน	๓. ขึ้นชมคุณความดีหน้า เสาธงทุกวัน	๓. ครูพานักเรียนทำ โครงการคุณธรรม กิจกรรมจิตอาสา สัปดาห์ละ ๑ ครั้ง
๔. มีพระพุทธศาสนา สุภาชิตวาทะธรรม พระราชดำรัส ติด ตามที่แตกต่างกัน	๔. ประหยัด ออม ถนอมใช้เงิน และ สิ่งของ	๔. สวดมนต์ แปล	๔. โฮมรูมเพื่อสะท้อน ความรู้สึกเช่นความรู้สึกที่ ได้ทำความดี	๔. ครู ผู้บริหาร และ นักเรียนทุกคนไป ปฏิบัติศาสนกิจที่วัด เดือนละ ๑ ครั้ง
๕. มีความสะอาด สงบ ร่มรื่น	๕. มีนิสัยใฝ่รู้ สู้สิ่งยาก		๕. ครู ผู้บริหาร และ นักเรียน มีสมุดบันทึก ความดี	๕. ครู ผู้บริหาร และ นักเรียนทุกคน เข้าค่ายปฏิบัติธรรม อย่างน้อยปีละครั้ง
๖. มีห้องพระ พระพุทธศาสนา หรือลานธรรม			๖. ครู ผู้บริหาร และ นักเรียนสอบได้ธรรมะ ศึกษาตรีเป็นอย่างน้อย	
๗. ไม่มีสิ่งเสพติด เหล้าบุหรี่ ๑๐๐%			๗. บริหารจิต เจริญปัญญา ก่อนประชุม	
			๘. มีพระมาสอนอย่าง สม่ำเสมอ	

ซึ่งทั้งหมดนี้ สามารถสรุปได้เป็นแผนภูมิเพื่อให้เห็นการจดจำได้ง่าย และนำไปติดไว้ในสถานศึกษาให้ผู้เกี่ยวข้อง และนักเรียนได้เข้าใจแนวทางการไปสู่ความเป็นโรงเรียนวิถีพุทธต่อไป ดังนี้

ภาพที่ ๒.๓ ๒๙ ประการสู่ความเป็นโรงเรียนวิถีพุทธ

ที่มา: <http://www.vitheeabuddha.com/main.php?url=about&code=04>

จึงสมควรมีการศึกษาถึงอัตลักษณ์ที่ชัดเจนในความเป็นโรงเรียนวิถีพุทธ เป็นแนวทางการพัฒนา และสร้างกิจกรรมโรงเรียนวิถีพุทธ เป็นประชาคมวิชาการแห่งผู้มีความรู้ประจักษ์นักปราชญ์ และมีความประพฤติประจักษ์ผู้ทรงศีล สมฐานะผู้นำทางปัญญาที่มีความแตกต่าง และหลากหลายแนวทางด้วยการสร้างกิจกรรม และกระบวนการพัฒนาไปสู่การเป็นโรงเรียนวิถีพุทธที่ยั่งยืนสืบไป

๒.๒.๑ รูปแบบของโรงเรียนวิถีพุทธชั้นนำ

วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชาวไทยได้รับการกล่อมเกลาจากคำสอนของพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ยุคแรกของประวัติศาสตร์ไทยจนกล่าวได้ว่าวิถีพุทธคือวิถีวัฒนธรรมของไทยส่วนใหญ่จะเป็นเอกลักษณ์ที่ทั่วโลกตระหนัก และให้การยอมรับ^{๖๓}

พุทธธรรมหรือพุทธศาสนามีการพัฒนาเป็นระบบการศึกษา ๓ ประการเรียกว่าไตรสิกขา คือศีลสมาธิปัญญาผู้เรียนได้เรียนรู้ผ่านการพัฒนากินอยู่ดูฟังเป็นคือมีปัญญารู้เข้าใจในคุณค่าใช้กระบวนการทางวัฒนธรรมแสวงหาปัญญา และมีวัฒนธรรมเมตตาเป็นฐานการดำเนินชีวิตโดยมี

^{๖๓} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงเรียนวิถีพุทธ, หน้า ๘๒-๘๓.

ผู้บริหาร และคณะครูเป็นกัลยาณมิตรการพัฒนารูปแบบโรงเรียนวิถีพุทธเน้นการจัดสภาพทุกๆ ด้าน เพื่อสนับสนุนผู้เรียนให้พัฒนาตามหลักพุทธธรรมส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามตามลักษณะแห่ง ปัญญาวัตรธรรม ๔ ประการคือ

๑. สัมปยุตสังเสวะหมายถึง การอยู่ใกล้คนดีใกล้ผู้มีครูอาจารย์ดีมีข้อมูลมีสื่อที่ดี
๒. สัทธัมมัสสวณะหมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตรการเรียนการสอนที่ดี
๓. โยนิโสมนสิการหมายถึง มีกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาหาเหตุผลที่ดีถูกวิธี
๔. อัมมานุสัณณปฏิบัติหมายถึง สามารถนำความรู้ไปใช้ได้ถูกต้องเหมาะสม

เมตตา ภิรมย์ภักดี ได้กล่าวถึงโรงเรียนวิถีพุทธว่าการจัดการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนวิถีพุทธนั้นมิใช่เป็นเพียงการจัดกิจกรรมต่างๆ ที่โรงเรียนจัดกันอยู่โดยทั่วไปจนกว่าจะเรียกได้ว่าเป็นวัฒนธรรมโรงเรียนเช่นการจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาการนิมนต์พระสงฆ์มาแสดงพระธรรมเทศนาหรือมาสอนวิชาพระพุทธศาสนาการมีห้องจริยธรรมมีพระพุทธรูปประจำโรงเรียนการฝึกให้นักเรียนนั่งสมาธิการจัดให้นักเรียนสอบธรรมศึกษาการจัดกิจกรรมค่ายคุณธรรมเท่านั้นเพราะโรงเรียนวิถีพุทธต้องทำมากกว่านั้นคือนอกจากจัดกิจกรรมในลักษณะที่เป็นวัฒนธรรมโรงเรียนดังกล่าวแล้วโรงเรียนวิถีพุทธยังได้นำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการดำเนินงานของโรงเรียนทั้งระบบด้วยคือทั้งด้านการบริหารจัดการจัดการเรียนรู้การจัดการสภาพแวดล้อมทั้งทางกายภาพ และสังคมการจัดกิจกรรมต่างๆ รวมตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับบ้านวัด และชุมชน^{๖๔}

จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปได้ว่ารูปแบบของโรงเรียนวิถีพุทธนั้นเป็นรูปแบบการพัฒนาสภาพแวดล้อมให้มีความสะอาดสว่างสงบ่มรื่นนักเรียนพักผ่อนได้อย่างปลอดภัยสถานศึกษา และชุมชนปราศจากสิ่งเสพติดอบายมุขสิ่งมอมเมาทุกชนิดมีระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนมีกิจกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมให้นักเรียนรู้ และเข้าใจเหตุผลตามหลักศีลสมาธิปัญญาอาคารสถานที่จัดให้มีที่ประดิษฐาน

พระพุทธรูปประจำห้องเรียนหรือประจำโรงเรียน และมีป้ายนิเทศป้ายคติธรรมคำขวัญคุณธรรมจริยธรรมตามห้องเรียน และแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสมส่งเสริมให้นักเรียนให้รู้จักการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์จัดกิจกรรมการดูแลรับผิดชอบห้องเรียน และแหล่งการเรียนรู้ของโรงเรียนอย่างครบวงจร

๒.๒.๒ แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ

^{๖๔} เมตตา ภิรมย์ภักดี, ปฐมบท โรงเรียนวิถีพุทธ ในรายงานการดำเนินงานโครงการพัฒนาคุณภาพโรงเรียนวิถีพุทธ ปีงบประมาณ ๒๕๕๗ - ๒๕๕๘, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากรุงเทพมหานคร เขต ๑, ๒๕๕๘), หน้า ๑-๕.

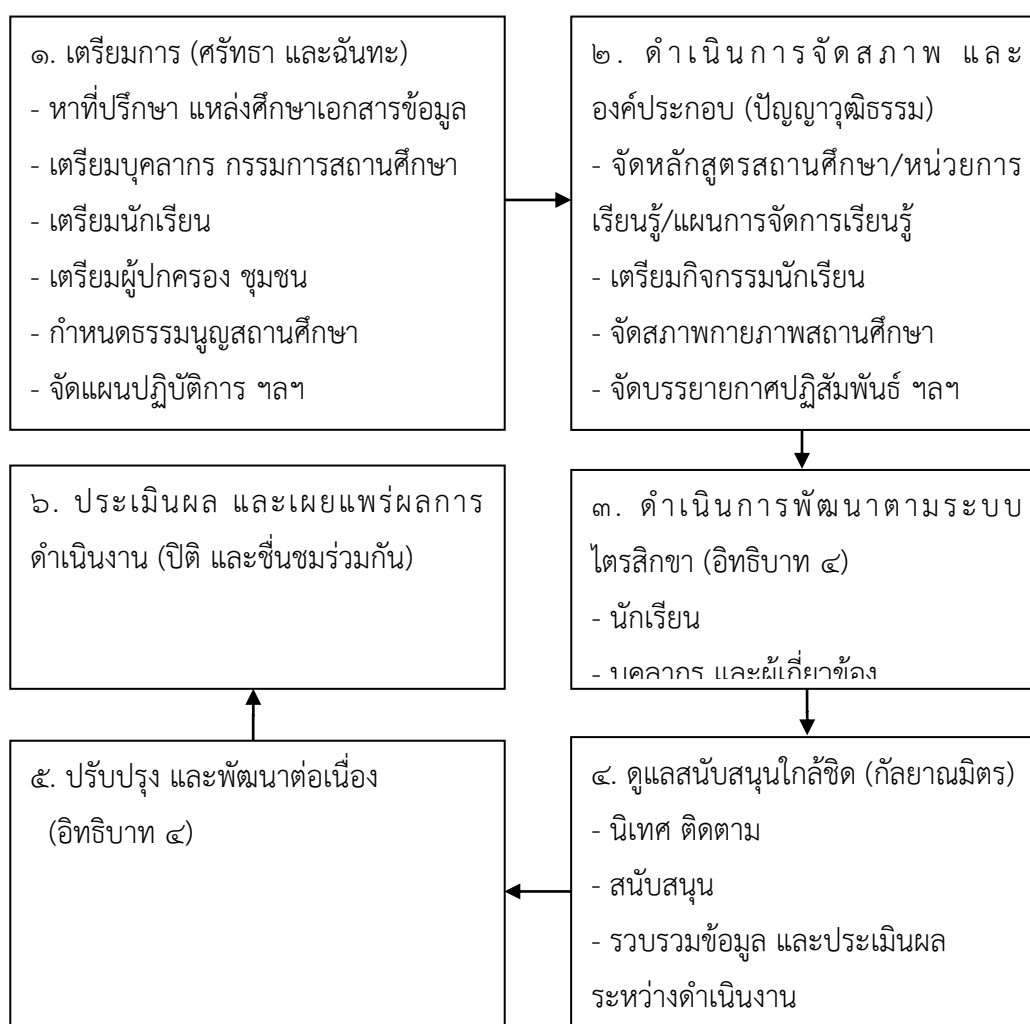
ภาพอรรถกถาของโรงเรียนวิสุทธิพุทธเป็นภาพที่สะท้อนถึงการนำหลักธรรมพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักไตรสิกขามาใช้ในการพัฒนาผู้เรียน และแสดงถึงความพยายามนำหลักพุทธธรรมต่างๆ มาประยุกต์ใช้ในการบริหาร และจัดการศึกษาอย่างชัดเจนโดยให้มีรูปแบบที่หลากหลาย ตามความเหมาะสมของสถานศึกษาที่จะพัฒนาผู้เรียนได้อย่างดีที่สุดพร้อมกับสร้างสรรค์สภาพการดำเนินงานที่ผู้เกี่ยวข้องทุกส่วนมีความสุข และได้พัฒนาสู่ชีวิต และสังคมที่ดีงามควบคู่กันไป^{๖๕}

แนวการดำเนินการ และจังหวะก้าวการพัฒนาของโรงเรียนวิสุทธิพุทธแต่ละแห่งจะมีความแตกต่างกันได้ ตามลักษณะเฉพาะของแต่ละสถานศึกษา อย่างไรก็ตาม ก้าวอย่างใดที่ชัดเจนจะมีโอกาสเกิดขึ้นได้จากความพยายามในการพัฒนาผู้เรียนทั้ง ศีล สมาธิ ปัญญา ควบคู่กันไปอย่างบูรณาการบนวิถีการดำเนินชีวิตธรรมดาที่ส่งเสริมการพัฒนา “การกิน อยู่ ดู ฟังเป็น” คือ ดำเนินชีวิตได้อย่างรู้เท่าทัน และจัดการได้ในลักษณะที่จะก่อประโยชน์ต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมให้มากที่สุด

แนวดำเนินการโรงเรียนวิสุทธิพุทธในภาพเบื้องต้นที่โรงเรียนสามารถนำไปปรับใช้ได้ตามความเหมาะสม ประกอบด้วย การบริหารจัดการโรงเรียนวิสุทธิพุทธ การจัดวิธีพุทธสู่วิถีการเรียนรู้ กิจกรรมเสนอแนะการพัฒนา การพัฒนาบุคลากร และคุณลักษณะบุคลากรที่คาดหวัง และการถือปฏิบัติสัมพันธ์โรงเรียนวิสุทธิพุทธ และชุมชน รายละเอียดมี ดังนี้

๑. การบริหารจัดการโรงเรียนวิสุทธิพุทธ จังหวะก้าวการพัฒนาสู่โรงเรียนวิสุทธิพุทธที่ชัดเจนมีประสิทธิภาพจำเป็นต้องพิจารณาองค์ประกอบ และลำดับขั้นตอนที่เป็นระบบ และลำดับขั้นตอนขององค์ประกอบต่อไปนี้เป็นข้อเสนอเชิงตัวอย่างหนึ่งที่สถานศึกษาสามารถนำไปพิจารณาปรับใช้ได้ตามความเหมาะสม ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอน คือ ขั้นเตรียมการ ขั้นดำเนินการจัดสภาพ และองค์ประกอบ ขั้นดำเนินการพัฒนาผู้เรียน และบุคลากรตามระบบไตรสิกขา ขั้นดูแลสนับสนุนใกล้ชิด ขั้นปรับปรุง พัฒนาต่อเนื่อง และขั้นประเมินผล และเผยแพร่ดำเนินการ ขั้นตอนการบริหารจัดการแสดงดังภาพที่ ๒.๔

^{๖๕} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงเรียนวิสุทธิพุทธ, หน้า ๘๕-๘๗.

ภาพที่ ๒.๔ การบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ^{๖๖}

แนวทางการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอนการบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ โดยสังเขปมี ดังนี้

๒. ขั้นการเตรียมการ เป็นขั้นตอนความพยายามที่จะเตรียมสิ่งที่จะทำให้การดำเนินการพัฒนาเป็นไปได้โดยสะดวก ซึ่งมีประเด็นสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในการเตรียมการ เช่น

๑) การหาที่ปรึกษา แหล่งศึกษา และเอกสารข้อมูลต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปรึกษาที่เป็นกัลยาณมิตรในการพัฒนาวิถีพุทธนี้ ซึ่งอาจจะเป็นพระภิกษุหรือคฤหัสถ์ที่เป็น

^{๖๖} กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ, หน้า ๓.

ผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีศรัทธา และความรู้ชัดพุทธธรรม ถ้าเป็นคฤหัสถ์ ควรเป็นแบบอย่างในสังคมได้ เช่น เป็นผู้ไม่ข้องแวะในอบายมุข เป็นผู้ทรงศีล ปฏิบัติธรรม เป็นต้น ที่ปรึกษาจะมีความจำเป็นมาก โดยเฉพาะในระยะเริ่มการพัฒนา

๒) การเตรียมบุคลากร คณะกรรมการสถานศึกษา นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชนให้มีความตระหนักในคุณประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น ให้เกิดศรัทธา และฉันทะในการร่วมกันพัฒนา

โรงเรียนวิสุทธิพุทธด้วยปัญญา รู้เข้าใจทิศทางจากศรัทธา และฉันทะการพัฒนาร่วมกัน ความสำเร็จในการพัฒนาร่วมกัน ความสำเร็จในการพัฒนาคาดหวังได้ว่าจะเกิดขึ้นได้ไม่ยาก สำหรับวิธีการเตรียมผู้เกี่ยวข้องนี้สามารถดำเนินการได้หลากหลายตั้งแต่วิธีทั่วไป เช่น การประชุมชี้แจงการสัมมนา จนถึงการประชุมสัมพันธ์ที่หลากหลาย การร่วมกันศึกษาดูงาน เป็นต้น

๓) การกำหนดเป้าหมายจุดเน้น หรือวิสัยทัศน์ และแผนงานที่ชัดเจนทั้งระยะยาวในธรรมนูญสถานศึกษา และแผนปฏิบัติการรายปีก็ตามที่ผู้เกี่ยวข้องเห็นพ้องกันจะเป็นหลักประกันความชัดเจนในการดำเนินการพัฒนาโรงเรียนวิสุทธิพุทธได้อย่างดี อันเป็นส่วนสำคัญของการเตรียมการที่ดี

๔) ขั้นตอนการดำเนินการจัดสภาพ และองค์ประกอบ เป็นการดำเนินการจัดปัจจัยต่างๆ ของการพัฒนาผู้เรียน ซึ่งประกอบไปด้วยสภาพทั้งกายภาพ และองค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง อันจะนำไปสู่การเป็นปัจจัยในการพัฒนาผู้เรียน ตามหลักปัญญาคุณธรรม ๔ ประการ คือ การอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ มีข้อมูล มีสื่อที่ดี (สัปปุริสสังเสวะ) การใส่ใจศึกษาเล่าเรียนโดยมีฐานของหลักสูตรการเรียนการสอนที่ดี (สัทธัมมัสสนะ) การมีกระบวนการคิดที่ดี คิดถูกวิธี โดยมีสภาพ และบรรยากาศที่ส่งเสริม (โยนิโสมนสิการ) และปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หรือนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้เหมาะสม (ธัมมานุธัมมปฏิบัติ) สภาพ และองค์ประกอบที่สำคัญที่จำเป็นต้องจัดส่งเสริมให้เกิดวิสุทธิมีตัวอย่าง เช่น

๕) หลักสูตรสถานศึกษา หน่วยการเรียนรู้ และแผนการจัดการเรียนรู้ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเรียนการสอนที่โรงเรียนวิสุทธิพุทธควรคำนึงถึงอย่างยิ่ง แนวคิดหนึ่งของการจัดก็คือ การบูรณาการหลักธรรม ทั้งที่เป็นความรู้ (K) ศรัทธา ค่านิยม คุณธรรม (A) และการฝึกปฏิบัติหลักธรรม (P) ในการเรียนการสอน โดยอาจกำหนดในระดับจุดเน้นหลักสูตรสถานศึกษาที่แทรกในทุกองค์ประกอบหลักสูตรสถานศึกษา หรือกำหนดในระดับหน่วยการเรียนรู้หรือแผน การจัดการเรียนรู้ที่ครูจะนำไปสู่การจัดการเรียนรู้ต่อไป

๖) การเตรียมกิจกรรมนักเรียน ที่โรงเรียนต้องคิด และกำหนดให้เหมาะสมกับผู้เรียนของตนมากที่สุด ซึ่งลักษณะกิจกรรมที่กำหนดมีหลากหลายทั้งที่เป็นกิจกรรมประจำวัน ประจำสัปดาห์ หรือประจำโอกาสต่างๆ และกิจกรรมวิถีชีวิต ซึ่งถ้าโรงเรียนเลือกกำหนด และเตรียมการไว้

ล่วงหน้า จะช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียน ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้สรุปว่า “การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกิน อยู่ ดู ฟังเป็น”

๗) การจัดสภาพกายภาพของสถานศึกษาที่หมายครอบคลุมถึงอาคารสถานที่ ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ สภาพแวดล้อม อาณาบริเวณของสถานศึกษาซึ่งสถานศึกษาจำเป็นต้องคำนึงถึงการจัดให้เหมาะสม และมุ่งเน้นที่จะส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาไตรสิกขาให้มากที่สุด ทั้งที่ผ่านระบบการเรียนรู้ตามหลักสูตรสถานศึกษา และผ่านการเรียนรู้วิถีชีวิตจริงจาก “การกิน อยู่ ดู ฟังเป็น” ในชีวิตประจำวัน

๘) การจัดบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ โดยผ่านการเตรียมการ การมอบหมาย การรับผิดชอบของบุคลากรในการจัดกิจกรรมส่งเสริม หรือดู และให้บรรยากาศปฏิสัมพันธ์ที่ดีเป็น กัลยาณมิตรเกิดขึ้นอย่างจริงจังต่อเนื่อง โดยจัดผ่านกิจกรรมที่หลากหลาย อาทิ การกระตุ้นทุกคนให้ทำตนเป็นตัวอย่างที่ดี การยกย่องผู้ทำดี การปลูกศรัทธาค่านิยมปฏิบัติดีปฏิบัติชอบต่อผู้อื่น เป็นต้น

๓. ขั้นการดำเนินการพัฒนาผู้เรียน และบุคลากรตามระบบไตรสิกขา จุดเน้นการดำเนินการพัฒนา คือ นักเรียนของสถานศึกษา โดยเป็นการพัฒนาตามระบบไตรสิกขาที่เป็นลักษณะ บูรณาการ ทั้งในกิจกรรมการเรียนรู้ การสอนตามหลักสูตร และกิจกรรมวิถีชีวิตต่างๆ ที่ส่งเสริม “การกิน อยู่ ดู ฟังเป็น” เป้าหมายการพัฒนาจัดให้มีความชัดเจนที่พัฒนาทั้งองค์รวมของชีวิตที่จะ นำสู่การพัฒนาชีวิตที่สมบูรณ์ในที่สุด

นอกจากการพัฒนาผู้เรียนอันเป็นภาระหลักแล้ว สถานศึกษาจำเป็นต้องไม่ละเลยการพัฒนาบุคลากรของตนเองทั้งหมดด้วย เพราะบุคลากรโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ครู และผู้บริหารจะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาผู้เรียน ดังนั้นยิ่งบุคลากรได้รับการพัฒนาตามระบบไตรสิกขามากเท่าไร จะยิ่งส่งผลดีต่อการช่วยให้นักเรียนได้รับการพัฒนามากขึ้นเท่านั้น

การดำเนินการพัฒนาผู้เรียน และบุคลากรตามระบบไตรสิกขานี้จะดำเนินการได้ดี หากขั้นเตรียมการ ขั้นดำเนินการจัดสภาพ และองค์ประกอบ และขั้นดูแลสนับสนุนใกล้ชิดดำเนินการ ได้อย่างดี เพราะต่างเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญในการดำเนินการพัฒนาผู้เรียน

๔. ขั้นการดูแลสนับสนุนใกล้ชิด เป็นขั้นตอนสำคัญในการเป็นปัจจัยส่งเสริมให้การดำเนินการพัฒนาเป็นไปอย่างราบรื่นมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ลักษณะของการดูแลสนับสนุนที่เหมาะสม ควรมีลักษณะของความเป็นกัลยาณมิตรที่ปรารถนาดีต่อกัน ปรารถนาดีต่อการพัฒนาผู้เรียนหรือต่อ งานกิจกรรมที่สำคัญของขั้นนี้คือ การนิเทศติดตามที่จะดูแลการดำเนินงานให้เป็นไปตามแผนที่ กำหนดไว้ การให้คำปรึกษา และชี้แนะผู้ปฏิบัติ การให้ความช่วยเหลือทางวิชาการ เป็นต้น การ สนับสนุนทั้งทรัพยากรข้อมูล และเครื่องมือต่างๆ ในการช่วยดำเนินการให้เป็นไปได้อย่างราบรื่น การ รวบรวมข้อมูล และการประเมินผลระหว่างดำเนินการอันจะเป็นฐานของการปรับปรุงต่อเนื่องต่อไป หรือแม้เป็นข้อมูลในการพิจารณาจัดการดูแลสนับสนุนได้อย่างเหมาะสม

๕. ขั้นการปรับปรุง และพัฒนาต่อเนื่อง เป็นขั้นตอนของระบบบริหารจัดการที่กำหนด เพื่อเน้นย้ำการพัฒนาที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยนำข้อมูลในขั้นตอนต้นๆ มาพิจารณาแล้วกำหนดปรับปรุงหรือพัฒนางานที่กำลังดำเนินการอยู่ให้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้องค์ธรรมที่สนับสนุนการปรับปรุง และพัฒนางานให้เป็นไปอย่างชัดเจนต่อเนื่อง คือ การมีอิทธิบาท ๔ (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) และอุปัฏฐาธรรม ๒ (ความไม่สันโดษในกุศลธรรม และความไม่ย่อในการพากเพียร) เป็นต้น

๖. ขั้นการประเมินผล และเผยแพร่ผลการดำเนินงาน เป็นขั้นตอนที่จะสะท้อนให้ทราบถึงผลการดำเนินงานในช่วงเวลาหนึ่งๆ อาจเป็น ๑ ปี หรือ ๓ ปี หรือเมื่อเสร็จสิ้นกิจกรรม เป็นต้น และในการประเมินจะเน้นข้อมูลที่เป็นเชิงประจักษ์เชื่อถือได้ให้ข้อมูลที่ชัดเจน ที่สามารถนำสู่การเผยแพร่หรือรายงานผู้เกี่ยวข้องให้ทราบผลการดำเนินงานนั้นๆ และนำไปเป็นข้อมูลในการวางแผนการดำเนินงานอื่นๆ ต่อไป และในระบบประกันคุณภาพ ขั้นตอนนี้มีความสำคัญไม่น้อยต่อการเสนอให้ผู้เกี่ยวข้องยอมรับในการดำเนินการ และบริหารจัดการ^{๖๗}

เมื่อโรงเรียนพัฒนาสู่วิถีพุทธ และได้พัฒนางานเป็นโรงเรียนวิถีพุทธที่ชัดเจนจะสังเกตได้ถึงความเปลี่ยนแปลง และประโยชน์อันมากมายที่เกิดขึ้นตามมาที่เปี่ยมไปด้วยความงดงามและคุณค่า อาทิ

๑) นักเรียนได้รับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ต่างๆ อย่างชัดเจนพร้อมกับการพัฒนาปัญญา และด้านอื่นๆ การพัฒนาที่จะให้เป็นคนดีเก่ง และมีความสุขพร้อมๆ กันที่คิดว่ายากจะไม่ยากสำหรับโรงเรียนวิถีพุทธ

๒) การพัฒนาผู้เรียนที่เกิดขึ้นชัดเจนจะเป็นที่ชื่นชอบ และชื่นชมของทั้งผู้ปกครองครูอาจารย์ และชุมชนที่ได้รับทราบการยอมรับ และความร่วมมือช่วยเหลือจะเกิดขึ้นอย่างทวีคูณ

๓) สภาพแวดล้อม และบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ของโรงเรียนจะดีขึ้น และเกื้อกูลการพัฒนาผู้เรียนรอบด้านทั้งศีลสมาธิ และปัญญาผู้คนที่เกี่ยวข้องล้วนเป็นกัลยาณมิตรแก่กันและกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อนักเรียน

๔) บุคลากรในโรงเรียนสามารถพัฒนาตนเองทั้งวิธีการทำงาน และวิถีชีวิตทำให้สภาพการทำงานมีความสุขมีคุณค่าเพิ่มขึ้นชีวิตส่วนตัวพัฒนาสู่ความสะอาดสว่างสงบชัดเจน เพราะความเป็นวิถีพุทธช่วยกลมเกลียว

๕) โรงเรียนโดยผู้บริหารครูบุคลากร และนักเรียนเป็นแบบอย่างแก่สังคมอีกเป็นพลังการพัฒนาสังคมกว้างให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓-๘.

๒.๒.๓ การจัดวิถีพุทธสู่วิถีการเรียนรู้ มีรายละเอียด ดังนี้

๑. หลักการจัดวิถีพุทธสู่วิถีการเรียนรู้ ประกอบด้วย การบูรณาการพุทธธรรมสู่การจัดการเรียนรู้ และการปฏิบัติจริงที่สอดคล้องกับวัฒนธรรม และวิถีชีวิตอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เพื่อนำสู่การเรียนรู้ เข้าใจ ความจริง จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในทุกสถานการณ์ ทุกสถานที่ทั้งโดยตรงและทางอ้อม และประสานความร่วมมือ วัด/คณะสงฆ์ และชุมชนในการจัดการเรียนรู้

๒. หลักธรรมสำคัญสู่การจัดการเรียนรู้โรงเรียนวิถีพุทธ ประกอบด้วย พรโตโฆษะ (ตามหลักกาลยานมิตตตา) โยนิโสมนสิการ ไตรสิกขา และปัญญาภูมิธรรม

๓. แนวการจัดการเรียนรู้โรงเรียนวิถีพุทธประกอบด้วย

๑) หลักสูตรสถานศึกษา สอดแทรก และเพิ่มเติมพุทธธรรมในวิสัยทัศน์ คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียน เพิ่มเติม คุณธรรม จริยธรรม ในผลการเรียนรู้ที่คาดหวังให้มีการบูรณาการพุทธธรรมในการจัดหน่วยการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ และสอดแทรกความรู้ และการปฏิบัติจริงในการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน และสถานการณ์อื่นๆ นอกห้องเรียน ได้แก่ บูรณาการในการเรียนรู้ บูรณาการในวิถีชีวิต และบูรณาการไตรสิกขาเข้าในชีวิตประจำวัน

๒) ผู้สอน ผู้สอนเป็นตัวอย่างที่ดีในลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” อย่างสม่ำเสมอ เป็นกัลยาณมิตรของผู้เรียน มีเมตตาธรรม ความอ่อนโยน อดทน อดกลั้น และสร้างเสริมกำลังใจแก่ผู้เรียนอยู่เสมอ

๓) กระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย พัฒนาผู้เรียน รอบด้าน สมดุล สมบูรณ์ ทั้งกาย (กายภาวนา) ความประพฤติ (ศีลภาวนา) จิตใจ (จิตตภาวนา) ปัญญา (ปัญญาภาวนา) จัดโอกาสส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ และปฏิบัติธรรมอย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิต (กิน อยู่ ดู ฟัง) สร้างเสริมให้เกิดวัฒนธรรมแสงปัญญา และวัฒนธรรมเมตตา และเน้นให้เกิดการเรียนรู้แบบโยนิโสมนสิการ เข้าใจ และค้นพบคุณค่าแท้ของสรรพสิ่ง กิจกรรมเสนอแนะการพัฒนา

๔) กิจกรรมนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธหลักการ กระบวนการพัฒนาผู้เรียน คือ การจัดกิจกรรมอย่างหลากหลายต่อเนื่อง เป็นวิถีชีวิต เพื่อให้ผู้เรียนรู้จักคิด มีการฝึกปฏิบัติเสมอๆ ทั้งด้านความประพฤติดี (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา (ปัญญา) เพื่อให้เกิดการพัฒนาไปพร้อมๆ กัน คือหลักการ การศึกษาตามแนวพุทธปรัชญาการศึกษาของโรงเรียนวิถีพุทธ คือ กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ทั้งในด้านความประพฤติ (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา (ปัญญา) เพื่อความเจริญงอกงามในทุกขั้นตอนของชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกิน อยู่ ดู ฟัง ในชีวิตประจำวันที่มีสติสัมปชัญญะคอยกำกับ เพื่อให้ผู้เรียนพัฒนาตนจนเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาสังคม และสิ่งแวดล้อมให้เจริญสืบต่อไป และเนื่องจากพระพุทธศาสนามีหลักการพัฒนามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะฝึกฝน และพัฒนาได้ ประกอบกับวิเคราะห์ผู้เรียนว่ามีสติปัญญา อุปนิสัยความพร้อม และภูมิหลังที่แตกต่างกัน การพัฒนาจึงเน้นที่ตัวผู้เรียนแต่ละคนเป็นสำคัญ

หลักปฏิบัติ ในการจัดกิจกรรมของโรงเรียนวิถิพุทธนั้น ครู และผู้บริหารสามารถจัดพัฒนาได้ตามหลักการหลักคิดข้างต้น โดยให้เหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษา ในที่นี้ขอเสนอแนะการจัดกิจกรรมไว้เป็นแนวทาง ๔ ลักษณะ คือ กิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตร กิจกรรมประจำวัน ประจำสัปดาห์ กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และกิจกรรมพิเศษอื่นๆ กิจกรรมแต่ละกิจกรรมมีรายละเอียด ดังนี้

๑. กิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตร ประกอบด้วย พิธีแสดงตนเป็นพุทธมามกะ ประกวดมรยาตชาวพุทธ กิจกรรมค่ายพุทธบุตร (ตามสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา) กิจกรรมบริหารจัดการ เจริญปัญญา เรียนธรรมศึกษา/สอบธรรมศึกษา และบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน เป็นต้น

๒. กิจกรรมประจำวัน/ประจำสัปดาห์ ประกอบด้วย กิจกรรมหน้าเสาธง เป็นกิจกรรมที่กระทำเพื่อรำลึกถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (ก่อนเคารพธงชาติ) กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์ แผ่เมตตา และสงบิณ (สมาธิ) กิจกรรมพระพุทธศาสนาสุภาชิตวันละบท กิจกรรมน้องไหว้พี่ (ในแถวหน้าเสาธง) และกิจกรรมเดินแถวเข้าห้องเรียนอย่างมีสติ เช่น เดินพร้อมท่องคติธรรม ขณะเข้าห้องเรียน เป็นต้น

๓. กิจกรรมทำความดีระหว่างกัน ประกอบด้วย กิจกรรมเดินอย่างมีสติก่อนเข้าโรงอาหาร กิจกรรมกล่าวคำพิจารณาอาหารก่อนการรับประทานอาหาร กิจกรรมรับประทานอาหารอย่างมีสติ เช่น มีกติกามากด ไม่หก ไม่เหลือ กิจกรรมขอบคุณหลังรับประทานอาหาร และกิจกรรมนั่งสมาธิ ๑ นาที ก่อนเรียน (อาจให้นักเรียนทำพร้อมกันหน้าห้องเรียน) เป็นต้น

๔. กิจกรรมก่อนเลิกเรียน ประกอบด้วย กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์กิจกรรมรำลึกพระคุณของผู้มีพระคุณ และกิจกรรมท่องอาขยานสร้างสมาธิ เป็นต้น

๕. กิจกรรมประจำสัปดาห์ ประกอบด้วย กิจกรรมสวดมนต์สรภัญญะประจำสัปดาห์ และกิจกรรมทำบุญตักบาตรประจำสัปดาห์ (อาจทำในวันพระหรือวันที่สถานศึกษากำหนด) เป็นต้น

๖. กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โรงเรียนวิถิพุทธควรจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา วันเข้าพรรษา ซึ่งสถานศึกษา ผู้ปกครอง และชุมชนร่วมกิจกรรม ดังเช่น ทำบุญ ตักบาตร บริเวณสนามของสถานศึกษา ฟังพระเทศน์ (โดยนักเรียนเป็นผู้ดำเนินพิธีกรรม) เวียนเทียนที่วัด หรือในสถานศึกษาหล่อเทียนพรรษา และร่วมกับชุมชนในการหล่อเทียน และแห่เทียนพรรษา และสถานศึกษาจัดบรรยายภาควันสำคัญทางศาสนาโดยระดับชงทิวสีเหลือง เชิญธงธรรมจักรธงฉัพพรรณรังสี และเปิดเพลงธรรมะทางวิทยุของสถานศึกษา (เสียงตามสาย) เป็นต้น

๗. กิจกรรมพิเศษอื่นๆ เช่น กิจกรรมไขปัญหาธรรม กิจกรรมวันสำคัญของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ กิจกรรมการประเมินผลการทำความดี กิจกรรมยกย่องเชิดชูเกียรติผู้ทำความดี กิจกรรมอาสาตาวีเศษ (มีผู้สังเกตพฤติกรรมของผู้ปฏิบัติธรรม) กิจกรรมบันทึกความดีของผู้

ปฏิบัติธรรม กิจกรรมต้นไม้พุทได้ (เน้นคติธรรม) กิจกรรมจัดนิทรรศการผลงานทางพระพุทธศาสนา กิจกรรมการกำหนดทักษะ และความรู้ทางพระพุทธศาสนา กิจกรรมสมาทานศีลในวันพระ กิจกรรมสร้างสรรค์สังคม เช่น ทำความสะอาดห้องน้ำ กิจกรรมปฏิสัมพันธ์ เช่น ครูต้อนรับทักทาย นักเรียน ด้วยกิริยาอาการอ่อนหวาน และสัมผัสที่ประกอบด้วยเมตตา กิจกรรมต้นไม้อธิษฐาน กิจกรรมอธิษฐาน จิตก่อนเรียน กิจกรรมอบรมธรรมะ ๕ นาที (อาจจัดสัปดาห์ละ ๑ ครั้ง) และกิจกรรมถือศีลนอนวัด ปฏิบัติธรรมช่วงเข้าพรรษา เป็นต้น

๒.๒.๔ การจัดลักษณะทางกายภาพโรงเรียนวิถิพุทธ

จากความสำคัญของสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ตามที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา และแนวทางในการจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อมของสถานศึกษาที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด สามารถสรุปเป็นหลักการในการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพของโรงเรียนวิถิพุทธ คือ บรรยากาศ สงบเงียบ เรียบง่าย ใกล้ชิดกับธรรมชาติ ร่มรื่น ใกล้ชิดกับชุมชน สะอาด มีระเบียบ ทนสมัย มีการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอ และเป็นแหล่งเรียนรู้ ทั้งด้านวิชาการ วิชาชีพ และคุณธรรม

แนวคิด โรงเรียนหรือสถานศึกษาเป็นปัจจัยภายนอกที่สำคัญต่อการเรียนรู้ พระพุทธเจ้า ทรงให้ความสำคัญกับสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้มาก เหตุการณ์ในพระพุทธศาสนาหลายตอน เน้นถึงความสำคัญของสถานที่ และบรรยากาศ เช่น ทรงเจริญอานาปานสติกรรมฐานเมื่อมีพระชนมายุ ๗ พรรษา ณ ใต้ต้นไม้หว่าในบรรยากาศที่เงียบสงบ ทรงเลือกสถานที่ที่ใกล้ชิดธรรมชาติ และชุมชนสำหรับบำเพ็ญเพียร เมื่อตรัสรู้แล้วทรงเปลี่ยนสถานที่จากที่ตรัสรู้ไปประทับใต้ต้นไทร และต้นอื่นๆ ทรงกำหนดเรื่องความสะอาด ความมีระเบียบไว้ในพระวินัยปิฎกว่าด้วย เสนาสนวัตร และเสนาสนชั้นธกะ และทรงแสดงภาวะที่เอื้อ เกื้อกูล เหมาะสม สะดวกสบายของสภาพแวดล้อม ซึ่งประมวลกันไว้ ๗ ประการ คือ สัปปายะ ๗

แนวทางการปฏิรูปการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๕๓๗-๒๕๕๐ : โรงเรียนในอุดมคติ ได้กำหนดให้มีบรรยากาศ และสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ เพื่อให้นักเรียนได้เรียนอย่างมีความสุข คือ มุ่งเน้นการเรียนรู้ตามธรรมชาติ ปลุกฝังเรื่องความสะอาด ความมีวินัย รวมทั้งการจัดสถานศึกษาให้มีความร่มรื่น มีต้นไม้ มีแหล่งน้ำ บ่อน้ำ ไร่ฟืน ไร่ผลไม้ ปลอดภัย และไม่มีมอมอบ

แนวทางดำเนินงาน โรงเรียนวิถิพุทธ มีลักษณะทางกายภาพที่เป็นธรรมชาติ ร่มรื่น สวยงาม สะอาด เป็นระเบียบ ปลอดภัย ให้ความรู้สึที่ผ่อนคลาย สบายกาย สบายใจ มีศูนย์รวมศรัทธาของครู นักเรียน และบุคคลในชุมชน คือ มีพระพุทธรูปที่เด่นชวนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัย มีสวนพุทธธรรม ประกอบด้วยต้นไม้สำคัญในพระพุทธศาสนา มีป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม มีอาคารสถานที่ที่สะอาดเป็นระเบียบ และเพียงพอต่อการใช้สอย มีแปลงเกษตร โรงฝึกงานที่เหมาะสมต่อการฝึกฝนคุณธรรมเพื่อประกอบสัมมาอาชีวะ มีห้องจริยธรรม ห้องสมุดพระพุทธศาสนาทุกห้องเรียน มีพระพุทธรูปเพื่อให้นักเรียนได้เห็น และระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่เสมอ

บรรยากาศในห้องเรียนมีความสงบ สะอาด ครู และนักเรียนมีความสำรวมตนอยู่เสมอ สื่อ และอุปกรณ์การเรียนการสอนทันสมัย และครบครัน ทั้งสื่อที่เกิดจากภูมิปัญญาของครู นักเรียน และชุมชน ตลอดจนสื่อเทคโนโลยีต่างๆ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีความสุข ปลุกฝังคุณลักษณะใฝ่รู้ ใฝ่เรียน และความรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกสถานศึกษาต้องมีความใกล้ชิดธรรมชาติ ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความสะอาด มีระเบียบเรียบร้อยในโรงเรียนวิถีพุทธจะต้องเกิดจากความร่วมมือ ร่วมใจของนักเรียนทุกคน โดยครูสร้างบรรยากาศของความรักความสามัคคี และความรับผิดชอบ

๒.๒.๕ การพัฒนาบุคลากร และคุณลักษณะบุคลากรโรงเรียนวิถีพุทธ

หลักการ ผู้บริหารสถานศึกษา ครู และบุคลากรมีความสำคัญต่อการพัฒนาผู้เรียน ในระบบไตรสิกขาทั้งในฐานะเป็นผู้อบรมสั่งสอน ผู้จัดการเรียนรู้ และการเป็นแบบอย่างที่ดีในการ ปฏิบัติตนบุคลากรทุกคนพัฒนาตามหลักไตรสิกขา มีคุณลักษณะเป็นผู้มีความรู้พุทธธรรมเป็นอย่างดี ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ สามารถจัดการเรียนรู้ตามวิถีพุทธ และเป็นกัลยาณมิตร มีลักษณะของการเป็นผู้ที่ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” พร้อมจะช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาได้เป็นอย่างดี

แนวคิด การพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษาควรดำเนินการอย่างต่อเนื่อง มีรูปแบบวิธีการ หลากหลาย เหมาะสมกับลักษณะ และเงื่อนไขของตนเอง แนวทางสำคัญหนึ่งในการพัฒนาบุคลากร คือ การปฏิบัติธรรมในวิถีชีวิตประจำวัน ทั้งนี้ผู้บริหารควรเป็นผู้นำในการพัฒนาตนเอง และการ ปฏิบัติเป็นตัวอย่าง

แนวทางดำเนินงานการพัฒนาบุคลากร เช่น วิเคราะห์สภาวะธรรม หรือภูมิธรรม ธรรมวุฒิ และลักษณะของบุคลากร ค้นหาบุคลากรแนวร่วมหรือแกนนำ วางแผนพัฒนาบุคลากร โดยสร้าง ศรัทธา สร้างความเข้าใจด้วยวิธีที่เหมาะสมกับลักษณะของบุคลากร จัดกิจกรรมที่เป็นตัวอย่างสะท้อน ให้เห็นความสำเร็จ ทั้งกิจกรรมรูปธรรม และกิจกรรมพัฒนาจิต และให้การยกย่อง ชมเชยแก่บุคลากร ที่พัฒนาจนเป็นแบบอย่างได้

ลักษณะแนวกิจกรรมพัฒนาบุคลากร เช่น การจัดอบรมใหญ่ประจำปี จัดการพัฒนาจิต เจริญปัญญา รายสัปดาห์ หรือรายเดือน จัดกลุ่มสนทนาธรรม จัดฟังเทศน์ ปฏิบัติธรรมในโอกาสวัน สำคัญ จัดศึกษาดูงาน หรือปฏิบัติธรรมในสำนักต่างๆ ส่งเสริมการศึกษา ปฏิบัติธรรมด้วยตนเอง โดย จัดห้องสมุด และสื่อต่างๆ ให้ยืม หรือใช้ศึกษา จัดห้องวิปัสสนา ฯลฯ ส่งเสริมการถือศีล ๕ เป็นวิถีชีวิต และส่งเสริมการประเมินผลปฏิบัติธรรม และสอบอารมณ์ (วิปัสสนา)

คุณลักษณะสำคัญของบุคลากรโรงเรียนวิถีพุทธ บุคลากรในโรงเรียนประกอบด้วย ผู้บริหารสถานศึกษา ครู อาจารย์ และบุคลากรนั้นควรมีลักษณะ ดังนี้ ผู้บริหารสถานศึกษาควรมี ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ละเลิกจากอบายมุข ถือศีล ๕ เป็นนิจ มีอุดมการณ์ที่จะพัฒนาตนเอง และ ดำเนินชีวิตที่ดั่งงาม และเป็นผู้นำ และปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างในการทำความดี ครูอาจารย์ และ

บุคลากรควรมีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ละเลิกจากอบายมุข ถือศีล ๕ เป็นนิจ มีอุดมการณ์ที่จะพัฒนาตนเอง และดำเนินชีวิตที่ดีงาม และมีความเป็นกัลยาณมิตรต่อศิษย์

๒.๒.๖ การเกื้อกูลสัมพันธ์โรงเรียนวิถิพุทธ และชุมชน

หลักการ โรงเรียนวิถิพุทธกับชุมชน ซึ่งประกอบด้วย บ้าน วัด และสถาบันอื่นๆ ในชุมชน มีความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน เกื้อกูลร่วมมือกัน และกันในการพัฒนานักเรียน และพัฒนาชุมชน สังคมในวิถิแห่งพุทธธรรมเพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน

แนวคิด โรงเรียนวิถิพุทธเพียรพัฒนาตน มีผลการพัฒนานักเรียนเป็นที่ยอมรับ และศรัทธาของชุมชน เปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสถานศึกษา จัดระดมสรรพกำลัง ลักษณะต่างๆ อย่างหลากหลายในการพัฒนางานทุกด้านของสถานศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาการเรียน

โรงเรียนวิถิพุทธบริการวิชาการ อาคารสถานที่ ร่วมมือสนับสนุนกับชุมชน ในการพัฒนา ภูมิธรรม ภูมิปัญญา คุณธรรมจริยธรรม และกิจกรรมสัมมาอาชีวะต่างๆ เป็นต้น แก่ชุมชนสังคม ด้วยเมตตาธรรม และความเป็นกัลยาณมิตร เพื่อให้เกิดความเจริญงอกงาม และสันติสุข

แนวทางดำเนินงาน สถานศึกษาอาจพิจารณากำหนด และดำเนินงานตามวิสัยทัศน์ และแผนปฏิบัติการของสถานศึกษา ซึ่งบ่งชี้ถึงความเป็นวิถิพุทธอย่างเข้มแข็ง และต่อเนื่อง จนบังเกิดผลที่ชัดเจนทั้งในด้านการบริหารจัดการ ด้านลักษณะทางกายภาพ ด้านบุคลิกภาพ และคุณธรรมของครู อาจารย์ นักเรียน และบุคลากรของโรงเรียนจนเป็นภาพที่เห็นได้ชัดเจน เช่น ผู้บริหารมีคุณธรรม มีการบริหารจัดการโดยใช้หลักเมตตาธรรม ครูมีความเป็นกัลยาณมิตร นักเรียนมีกิริยาจาสุภาพ มีน้ำใจ มีคุณธรรมเป็นลักษณะเด่นที่บุคคลทั่วไปเห็นได้ชัดเจน พร้อมกันนั้นโรงเรียนวิถิพุทธมีลักษณะเปิดกว้างสู่ชุมชน และสังคม พร้อมที่จะรับฟังความคิดเห็นเพื่อการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอ และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนสังคมด้วยความเกื้อกูลกัน และกันอย่างต่อเนื่อง

๒.๒.๗ กิจกรรมเสนอแนะเกื้อกูลสัมพันธ์

๑. สถานศึกษา บ้าน วัด ชุมชน ดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และวันตามประเพณี เช่น กิจกรรมหล่อเทียนพรรษา การทอดกฐินทอดผ้าป่า กิจกรรมวันพ่อวันแม่ ฯลฯ

๒. สถานศึกษานำสถานศึกษาร่วมกิจกรรมของวัด และชุมชน เช่น กิจกรรมทำความสะอาดวัด ซึ่งอาจจัดในช่วงเช้า กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน หรือกิจกรรมช่วยเหลือสังคมอื่นๆ เช่น นำอาหารไปเลี้ยงคนชราที่บ้านพักคนชรา หรือบ้านเด็กกำพร้า ฯลฯ

๓. สถานศึกษาต้องเป็นของชุมชน โดยเปิดต้อนรับผู้ปกครอง และชุมชนตลอดเวลา (Open House) เพื่อให้ผู้ปกครองได้มีโอกาสเสนอข้อคิดเห็น และมีส่วนร่วมในการกิจต่างๆ เช่น ดูแล

ความสะอาดของโรงอาหาร ดำเนินการเชิญผู้ทรงภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาช่วยสถานศึกษาในการจัดการเรียนรู้ เป็นต้น

๔. เปิดห้องสมุดเพื่อให้ชุมชนใช้บริการได้ในวันหยุด รวมทั้งสนามกีฬา หอประชุม เป็นต้น

๕. เป็นศูนย์กลางของชุมชนในด้านวิชาการ วิชาชีพ เช่น จัดอบรมให้ความรู้แก่ผู้ปกครองในเรื่องอาชีพพิเศษต่างๆ จัดร้านค้าของสถานศึกษาเพื่อให้ผู้ปกครองนำผลิตผลทางการเกษตรผลิตภัณฑ์ต่างๆ มาขาย โดยนักเรียนเป็นผู้ดูแลกิจกรรม

๖. ร่วมกับวัดในชุมชนจัดการเรียนธรรมศึกษา กิจกรรมทางด้านศาสนาต่างๆ เช่น นิมนต์พระสงฆ์มาแสดงพระธรรมเทศนา เชิญวิทยากรมาให้ความรู้แก่เยาวชนในเรื่องต่างๆ ในวันหยุด จัดทัศนศึกษาทางธรรม เป็นต้น

๗. จัดกิจกรรมเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษา บ้าน วัด ชุมชน เช่น จัดการแข่งขันกีฬา จัดกิจกรรมปัจฉิมนิเทศ โดยเชิญผู้ปกครองมาร่วมนำอาหารมารับประทานร่วมกันจัดค่ายครอบครัว

๘. เสริมความเข้มแข็งของระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน เช่น การเยี่ยมบ้าน นักเรียนช่วยเหลือนักเรียนแก้ไขปัญหา ครอบครัว ฯลฯ

๙. ประชาสัมพันธ์ผลงานของโรงเรียนในรูปแบบต่างๆ เช่น จัดทำหนังสือพิมพ์หรือวารสารของสถานศึกษา เผยแพร่แก่ผู้ปกครอง ศิษย์เก่า ชุมชน ฯลฯ

๑๐. ยกย่องเชิดชูเกียรติของผู้กระทำความดีทั้งครู อาจารย์ นักเรียน บุคลากรของสถานศึกษา และบุคคลในชุมชน เพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่บุคคลทั่วไป เพื่อให้วิถีพุทธเป็นวิถีชีวิตของคนทั้งชุมชน

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ ประกอบด้วยด้านทางกายภาพที่เป็นธรรมชาติ ร่มรื่น สวยงาม สะอาด เป็นระเบียบ ปลอดภัย ให้ความรู้สึกที่ผ่อนคลาย สบายกาย สบายใจ มีศูนย์รวมศรัทธาของครู นักเรียน และบุคคลในชุมชน คือ มีพระพุทธรูปที่เด่นชวนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัย มีสวนพุทธธรรม ประกอบด้วยต้นไม้สำคัญในพระพุทธศาสนา มีป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม มีอาคารสถานที่ที่สะอาดเป็นระเบียบ และเพียงพอต่อการใช้สอย มีแปลงเกษตร โรงฝึกงานที่เหมาะสมต่อการฝึกฝนคุณธรรมเพื่อประกอบสัมมาอาชีพะ มีห้องจริยธรรม ห้องสมุดพระพุทธศาสนาทุกห้องเรียน มีพระพุทธรูปเพื่อให้ให้นักเรียนได้เห็น และระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่เสมอ ทั้งมีวางแผนพัฒนาบุคลากร โดยสร้างศรัทธา สร้างความเข้าใจด้วยวิธีที่เหมาะสมกับลักษณะของบุคลากร และให้การยกย่อง ชมเชยแก่บุคลากรที่พัฒนาจนเป็นแบบอย่างได้ และด้านแผนปฏิบัติการของสถานศึกษา ซึ่งบ่งชี้ถึงความเป็นวิถีพุทธอย่างเข้มแข็ง และต่อเนื่อง จนบังเกิดผลที่ชัดเจนโดยใช้หลักเมตตาธรรม ครูมีความเป็นกัลยาณมิตร นักเรียนมีกิริยาวาจาสุภาพ มีน้ำใจ มีคุณธรรมเป็น

ลักษณะเด่นที่บุคคลทั่วไปเห็นได้ชัดเจน พร้อมกันนั้นโรงเรียนวิถิพุทธมีลักษณะเปิดกว้างสู่ชุมชน และสังคม พร้อมทั้งจะรับฟังความคิดเห็นเพื่อการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอ และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนสังคมด้วยความเกื้อกูลกัน และกันอย่างต่อเนื่อง

๒.๒.๘ การบริหารโรงเรียนวิถิพุทธชั้นนำ

โรงเรียนวิถิพุทธดำเนินการพัฒนาผู้เรียนโดยใช้หลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างบูรณาการผ่านการพัฒนา “กิน อยู่ ดู ฟังเป็น” ดังนั้น การบริหารโครงการทั้งในระดับชาติ และระดับโรงเรียนจะยึดหลักการพัฒนาผู้เรียนดังกล่าวข้างต้นทุกขั้นตอน

ก. การบริหารโครงการระดับชาติ จะมีกิจกรรมหลัก ได้แก่

๑. สร้างความเข้าใจแก่ผู้บริหารโรงเรียน และผู้รับผิดชอบโครงการ
๒. ผลิตสื่อ เอกสาร วิดีทัศน์ เพื่อเผยแพร่แนวคิด และตัวอย่างการดำเนินงานโรงเรียนวิถิพุทธ
๓. สร้างความเข้าใจแก่ครู ทั้งในการจัดการเรียนรู้แบบบูรณาการวิถิพุทธ และการจัดกิจกรรมเสริมลักษณะต่างๆ
๔. นิเทศ เยี่ยมเยียน ประเมินผลการดำเนินงาน
๕. สัมมนาเพื่อสะท้อนประสบการณ์ผลการดำเนินงานโรงเรียนวิถิพุทธ เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการปรับปรุงการดำเนินงานให้ดียิ่งขึ้น

ข. การบริหารโครงการระดับโรงเรียน จะมีกิจกรรมหลัก ได้แก่

๑. ประชาสัมพันธ์ สร้างความเข้าใจแก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย เช่น ครู และบุคลากรทุกคน ผู้ปกครอง นักเรียน องค์กรสงฆ์ที่สถานศึกษาจะขอความอนุเคราะห์ ฯลฯ
๒. ปรับสภาพบรรยากาศของสถานศึกษาตามแนวทางโรงเรียนวิถิพุทธ
๓. ปรับปรุงการจัดการเรียนรู้ โดยสอดแทรกหลักธรรมในการเรียนรู้ทุกสาระการเรียนรู้
๔. ปรับปรุงการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตรของสถานศึกษาให้สอดคล้องกับหลักการโรงเรียนวิถิพุทธ
๕. นิเทศ เยี่ยมเยียน ชื่นชมให้กำลังใจแก่ผู้ปฏิบัติงาน และปรับปรุงการดำเนินงานให้ดียิ่งๆ ขึ้น
๖. ร่วมสัมมนาเพื่อรับฟังประสบการณ์ การดำเนินงานโรงเรียนวิถิพุทธของสถานศึกษาอื่นๆ เพื่อนำมาปรับกิจกรรมการเรียนรู้ของสถานศึกษาตนเองต่อไป

ค. การบริหารของโรงเรียนวิถิพุทธชั้นนำ ได้มุ่งเน้นการบริหารของโรงเรียนวิถิพุทธชั้นนำไว้ ๕ ด้าน ดังนี้

๑. การบริหารด้านกายภาพ

สถานศึกษาต้องจัดอาคารสถานที่ สภาพแวดล้อม ห้องเรียน และแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริม การพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา เช่น มีศาลาพระพุทธรูปเด่นเหมาะสมที่จะชวนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่เสมอ มีมุม หรือห้องให้ศึกษาพุทธธรรม บริหารจิต เจริญภาวนาเหมาะสม หรือมากพอที่จะบริการผู้เรียน หรือการตกแต่งบริเวณให้เป็นธรรมชาติ หรือใกล้ชิดธรรมชาติ ชวนให้มีใจสงบ และส่งเสริมปัญญา เช่น รมรื่น มีป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม คู่มือเสียงต่างๆ มิให้อีกที่ก หรือถ้าหากจะเปิดเพลงกระจายเสียงก็พิถีพิถันเลือกเพลงที่ส่งเสริมสมาธิ ประเทืองปัญญา เป็นต้น

สภาพด้านกายภาพของสถานศึกษาโดยทั่วไปนั้นเป็นปัจจัยภายนอกที่สำคัญต่อการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาที่เช่นเดียวกันมีการให้ความสำคัญกับสภาพด้านกายภาพดังจะเห็นได้จากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับสถานที่ที่เกี่ยวกับการเรียนรู้มาดั่งนั้นโรงเรียนวิถิพุทธจึงกำหนดให้มีสภาพด้านกายภาพตามหลักธรรมสัปปายะ ๗ ซึ่งหมายถึง สิ่งทีสบายสิ่งทีเหมาะสมสิ่งทีเกื้อกูลช่วยสนับสนุนการเจริญภาวนาให้บังเกิดผลดีช่วยให้สมาธิตั้งมั่นไม่เสื่อมถอยนั่นเอง^{๒๘}

สภาพโรงเรียนวิถิพุทธด้านกายภาพจึงเป็นสำคัญอย่างยิ่งอีกประเด็นหนึ่ง กระทรวงศึกษาธิการจึงได้กำหนดแนวทางให้ผู้บริหารโรงเรียนใช้หลักพุทธธรรมในการจัดสภาพแวดล้อม และบรรยากาศที่เป็นกัลยาณมิตรเอื้อในการพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้านด้วยวิถิวัฒนธรรมแสวงปัญญาเช่นอาคารสถานที่เหมาะสมเพียงพอแหล่งเรียนรู้อุปกรณ์ทันสมัยตรงตามความต้องการบรรยากาศทีส่งเสริมการเรียนรู้ และการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมบุคลากรเป็นแบบอย่างทีดี โภชนาการทีส่งเสริมสุขภาพพลานามัยอากาศดีปลอดโปร่งสบายไม่มีมุมอับไร้ฝุ่นไร้มลภาวะกิจกรรมทั้งใน และนอกห้องเรียนเหมาะสมกับผู้เรียนการบริหารโรงเรียนวิถิพุทธด้านกายภาพผู้บริหารสามารถดำเนินการได้ ดังนี้

๑) จัดประดิษฐานพระพุทธรูปประจำโรงเรียน และประจำห้องเรียนอย่างเหมาะสม ได้แก่ จัดสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประจำโรงเรียน และมีสัญลักษณ์ชาติศาสนาพระมหากษัตริย์ประจำห้องเรียนมีห้องจริยธรรมหรือห้องพระพุทธศาสนาอย่างเหมาะสม

๒) มีป้ายนิเทศป้ายคติธรรมคำขวัญคุณธรรมจริยธรรมโดยทั่วไปในบริเวณโรงเรียน ได้แก่ มีป้ายคติธรรมติดตามห้องเรียนหรือตามอาคารเรียนมีป้ายคำขวัญคุณธรรมจริยธรรมโดยทั่วไปในบริเวณโรงเรียนมีป้ายนิเทศให้ความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างเหมาะสม

๓) สภาพโรงเรียนวิถิพุทธต้องสะอาดสว่างสงบปลอดภัยร่มรื่นเรียบง่ายใกล้ชิดธรรมชาติกล่าว คือ มีสาธารณูปโภคเพียงพอตามความจำเป็นห้องเรียนสะอาดเป็นระเบียบเหมาะสม

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔-๒๕.

ต่อกิจกรรมการเรียนรู้โรงเรียนวิถีพุทธสะอาดปลอดภัยร่มรื่นสวยงามถูกสุขลักษณะโดยการมีส่วนร่วมของนักเรียน และบุคลากรในโรงเรียน และมีการดำเนินกิจกรรมสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

๔) บริเวณโรงเรียนปราศจากสิ่งเสพติด และอบายมุขสิ่งมอมเมาทุกชนิดได้แก่ โรงเรียนไม่มีมูม้อบหรือแหล่งมั่วสุมมีบริเวณให้นักเรียนได้ออกกำลังกายอย่างเหมาะสม และปลอดภัย มีกิจกรรมส่งเสริมนักเรียนใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ทางไกลยาเสพติดมีระบบช่วยเหลือนักเรียน มีมาตรการเพื่อให้โรงเรียนปลอดสิ่งเสพติดอบายมุข และสิ่งมอมเมาต่างๆ โดยผู้ปกครอง และชุมชนมีส่วนร่วม

สรุปได้ว่า การบริหารด้านกายภาพที่กล่าวมาข้างต้นนั้น สถานศึกษาจะจัดอาคารสถานที่ สภาพแวดล้อม ห้องเรียน และแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริม การพัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา มีศาลา พระพุทธรูปที่เด่น เหมาะสมที่จะชวนให้ระลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่เสมอ มีมุมหรือห้องให้ศึกษาพุทธธรรม บริหารจิต เจริญภาวนาที่เหมาะสม หรือมากพอที่จะบริการผู้เรียน หรือการตกแต่งบริเวณให้เป็นธรรมชาติหรือใกล้ชิดธรรมชาติ ชวนให้มีใจสงบ และส่งเสริมปัญญา ร่มรื่น มีป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม ดูแลเสียงต่างๆ มิให้อีกทีก ถ้าเปิดเพลงกระจายเสียงก็พิถีพิถันเลือกเพลงที่ส่งเสริมสมาธิ ประเทืองปัญญา เป็นต้น

๒. ด้านการเรียนการสอน

สถานศึกษามีการจัดหลักสูตรสถานศึกษา หรือจัดการเรียนการสอนที่บูรณาการพุทธธรรม เพื่อพัฒนาผู้เรียน ผ่านกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างชัดเจน เพื่อเป็นการพัฒนาผู้เรียนด้วยหลักพุทธธรรมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เช่น

- หลักสูตรสถานศึกษามีการกำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ และผลการเรียนรู้ ที่คาดหวังที่สะท้อนการพัฒนาไตรสิกขาไปพร้อมๆ กัน
- การจัดหน่วยการเรียนรู้ทุกชั้นให้มีการบูรณาการพุทธธรรมในการเรียนรู้ และปฏิบัติ
- การจัดการเรียนรู้ แต่ละครั้งนำพุทธธรรมมาเป็นฐานในการคิด หรือเป็นเกณฑ์ ตรวจสอบการเรียนรู้การปฏิบัติ หรือเชื่อมโยงการเรียนรู้ สู่หลักธรรมในการพัฒนาตน และผู้อื่น
- ประสานร่วมมือกับวัด/คณะสงฆ์ในการจัดการเรียนรู้ทั้งสาระพระพุทธศาสนา และกลุ่มสาระหรือกิจกรรมอื่นๆ เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาในบริบทต่างๆ

ทั้งนี้กระบวนการจัดการเรียนรู้ ควรมีลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” โดยนักเรียนมีกระบวนการเรียนรู้การพัฒนาทั้งด้านกาย (กายภาวนา) ด้านความประพฤติ (ศีลภาวนา) ด้านจิตใจ (จิตตภาวนา) และด้านปัญญา (ปัญญาภาวนา) โดยมุ่งให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะ “กิน อยู่ ดู ฟัง เสน” เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาตน และสังคมโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่น และเกื้อกูลในการพัฒนา

วัฒนธรรมแสงปัญญา และวัฒนธรรมเมตตา เช่น “การกิน อยู่เป็น” เพื่อยังประโยชน์ ในการดำรงชีวิตที่อยู่ได้เหมาะสมเป็นไปตามคุณค่าแท้ หรือ “การดู ฟังเป็น” เพื่อเน้นประโยชน์ ในการเรียนรู้เพิ่มพูนปัญญา

การบริหารโรงเรียนวิถีพุทธด้านการเรียนการสอนนั้นเป็นสิ่งที่สนับสนุนการปฏิรูปการศึกษาในทุกด้านโดยการดำเนินงานนั้นเริ่มต้นตั้งแต่กำหนดให้สถานศึกษามีการจัดรูปแบบสถานศึกษาหรือ การจัดการเรียนการสอนที่บูรณาการพุทธธรรมเพื่อพัฒนาผู้เรียนผ่านกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างชัดเจนเพื่อพัฒนาผู้เรียนด้วยหลักพุทธธรรมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอในการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธด้านการเรียนการสอนนั้นกระบวนการจัดการเรียนรู้ควรมีลักษณะ “สอนให้รู้ทำให้ดูอยู่ให้เห็น” โดยนักเรียนมีกระบวนการเรียนรู้การพัฒนาทั้งด้านกาย (กายภาวนา) ด้านความประพฤติ (ศีลภาวนา) ด้านจิตใจ (จิตภาวนา) และด้านปัญญา (ปัญญาภาวนา) โดยมุ่งให้นักเรียนมีคุณลักษณะ “กินอยู่ดูฟังเป็น” เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาตน และสังคม โดยไม่เบียดเบียนผู้ใด และเกื้อกูลในการพัฒนาวัฒนธรรมแสงปัญญา และวัฒนธรรมเมตตา เช่น “การกิน อยู่เป็น” เพื่อยังประโยชน์ในการดำรงชีวิตที่อยู่ได้เหมาะสมเป็นไปตามคุณค่าแท้หรือ “การดูฟังเป็น” เพื่อเน้นประโยชน์ในการเรียนรู้เพิ่มพูนปัญญา^{๖๙}

สมน อมรวิวัฒน์ ได้เสนอแนะการจัดกิจกรรมการสอนพระพุทธศาสนาไว้หลายประการ ดังนี้^{๗๐}

- ๑) สอนโดยบรรยายหรืออธิบายครูควรใช้ภาษาที่ง่ายใช้อุปกรณ์การสอนทุกครั้ง ที่สอนอุปกรณ์ประกอบการสอนอาจมีได้ทั้งประเภทสัญลักษณ์เหตุการณ์ และบุคคลตัวอย่าง
- ๒) สอนโดยการแก้ปัญหาเมื่อครูได้รู้ความสนใจของนักเรียนแล้วครู และนักเรียนร่วมกันตั้งปัญหาที่ตนสนใจ และอยากรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ
- ๓) สอนให้ค้นคว้า และรายงานโดยการให้นักเรียนค้นคว้าหาข้อเท็จจริงด้วยตัวเองอาจแบ่งนักเรียนออกเป็นกลุ่มหรือให้ค้นคว้าเป็นรายบุคคล
- ๔) การเชิญวิทยากรผู้มีความรู้มาบรรยาย
- ๕) การเล่าเรื่องจากจากประสบการณ์โดยให้นักเรียนเป็นผู้เล่า
- ๖) การเรียงความปากเปล่าคือ การแต่งหรือการเล่าเรื่องโดยใช้วิธีการพูดแทน การเขียนโดยครูเป็นผู้วางขอบเขต และอธิบายวิธีการเรียงความให้
- ๗) การวิจารณ์ข่าว และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น
- ๘) โต้ว่าที่ปัญหาธรรมะ

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖-๗.

^{๗๐} สมน อมรวิวัฒน์, พุทธวิธีสอนการสอนโดยสร้างศรัทธา และโยนิโสมนสิการ, หน้า ๘.

๙) การแสดงบทบาทสมมติประกอบเรื่องหรือสุภาชิต

๑๐) ใช้เพลงประกอบการเรียนหรือสุภาชิต

๑๑) ใช้สมุดภาพ และสมุดคำศัพท์

๑๒) การอ่าน และการฟังนิทานชาดก

๑๓) การฝึกหัดมารยาท และการปฏิบัติพิธีกรรมต่างๆ

สรุปความได้ว่า การจัดการเรียนการสอนคือกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างชัดเจน เพื่อพัฒนาผู้เรียนด้วยหลักพุทธธรรมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอในการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธด้านการเรียนการสอนนั้นกระบวนการจัดการเรียนรู้ควรมีลักษณะสอนให้รู้ทำให้ดูอยู่ให้เห็น

๓. การบริหารด้านพฤติกรรมครู ผู้บริหารโรงเรียน และนักเรียน

สถานศึกษาส่งเสริมบรรยากาศของการใฝ่เรียนรู้ และพัฒนาไตรสิกขา หรือส่งเสริมการมีวัฒนธรรมแสงปัญญา และมีปฏิสัมพันธ์ที่เปี่ยมล้นมิตรต่อกัน มีบรรยากาศของการเคารพ อ่อนน้อม ยิ้มแย้มแจ่มใส การมีความเมตตา กรุณาต่อกัน ทั้งครูต่อนักเรียน นักเรียนต่อครู นักเรียนต่อนักเรียน และครูต่อครูด้วยกัน และสถานศึกษาส่งเสริมให้บุคลากร และนักเรียนปฏิบัติตนเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้อื่น เช่น การลด ละ เลิกอบายมุข การเสียสละ เป็นต้น

สรุปได้ว่า การบริหารด้านพฤติกรรมครู ผู้บริหารโรงเรียน และนักเรียนนั้น ผู้บริหารต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน แล้วส่งผลถึงความรู้สึกของบุคคล เป็นสภาพการณ์ที่ไม่อาจมองเห็นหรือจับต้องได้ โรงเรียนที่มีบรรยากาศที่ดีจะทำให้นักเรียน และบุคลากรในโรงเรียนเกิดความรู้สึกพอใจ ภูมิใจ อบอุนใจ สบายใจ รู้สึกในความเป็นเจ้าของ และมีปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน มีบรรยากาศของความเคารพอ่อนน้อม ยิ้มแย้ม แจ่มใส การมีความเมตตา กรุณาต่อกัน ทั้งครูต่อนักเรียน นักเรียนต่อนักเรียน ครูต่อผู้ปกครอง และครูต่อครูด้วยกัน

๔. การบริหารด้านกิจกรรมประจำวันพระ

สถานศึกษาจัดกิจกรรมวิถีชีวิตประจำวัน ประจำสัปดาห์ หรือในโอกาสต่างๆ เป็นภาพรวมทั้งสถานศึกษาที่เป็นการปฏิบัติบูรณาการทั้ง ศิล สมาธิ และปัญญา โดยเน้นการมีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของการกิน อยู่ ดู ฟัง ด้วยสติสัมปชัญญะ เพื่อเป็นไปตามคุณค่าแท้ของการดำเนินชีวิต

- มีกิจกรรมสวดมนต์ไหว้พระก่อนเข้าเรียน และก่อนเลิกเรียนประจำวัน (เพื่อไกล่เกลี่ยศาสนา)

- มีกิจกรรมรับศีล หรือทบทวนศีลทุกวัน อาจเป็นบทกลอนหรือเพลงเช่นเดียวกับกิจกรรมแผเมตตา (เพื่อให้ตระหนักถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข)

- มีกิจกรรมทำสมาธิรูปแบบต่างๆ เช่น นั่งสมาธิทองอาชยาต เพื่อสมาธิ สวดมนตสร่างสมาธิ หรือทำสมาธิเคลื่อนไหวอื่นๆ เป็นประจำหรือก่อนเรียน (เพื่อพัฒนาสมาธิ)

- มีกิจกรรมพิจารณาอาหารก่อนรับประทานอาหารกลางวัน (เพื่อให้กินเป็นกินอย่างมีสติ มีปัญญาเข้าใจ)
- มีกิจกรรมอาสาตาศาวิเศษปฏิบัติ วินัยหรือศีล (เพื่อให้อยู่เป็น อยู่อย่างสงบสุข)
- มีกิจกรรมประเมินผลการปฏิบัติธรรม (ศีล สมาธิ ปัญญา) ประจำวัน (เพื่อให้อยู่เป็น)
- มีการสวดมนต์ ฟังธรรมประจำสัปดาห์ หรือในวันพระ (เพื่อพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา)
- มีกิจกรรมบันทึก และยกย่องการปฏิบัติธรรม (เนนย้า และเสริมแรงการทำความคิด)
- ทุกห้องเรียนมีการกำหนดข้อตกลงในการอยู่รวมกัน โดยเข้าใจเหตุผล และประโยชน์ที่มีต่อการอยู่รวมกัน (พัฒนาศีล วินัย ดวยปัญญา)

การบริหารงานวิถีพุทธในสถานศึกษาทุกแห่งจะมีกิจกรรมต่างๆ หลากหลายโดยมีเป้าหมาย คือ การพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ซึ่งสรุปเป็นหลักการใหญ่ๆ คือ ดีเก่งมีความสุข และมีความเป็นไทยซึ่งสอดคล้องกันอยู่แล้วกับเป้าหมายการพัฒนาในพระพุทธศาสนา คือ ภาวนา ๔ ดังนั้น ในเบื้องต้นโรงเรียนวิถีพุทธจึงควรดำเนินการโดยเน้นคุณค่าทางพระพุทธศาสนา ซึ่งแฝงอยู่ในกิจกรรมต่างๆ ให้โดดเด่นชัดเจน ดังนี้^{๗๑}

- ๑) ฝึกฝนอบรมให้ผู้เรียนเกิดการกินอยู่ดูฟังเป็น (รู้เข้าใจเหตุผลได้ประโยชน์ตามคุณค่าแท้ตามหลักไตรสิกขาพอดีไม่เกิดโทษหรือความเสียหายแก่ตนเองแก่ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม)
- ๒) ส่งเสริมกิจกรรมการรับผิดชอบดูแลรักษาพัฒนาอาคารสถานที่ และสิ่งแวดล้อมอย่างสม่ำเสมอจนเป็นนิสัย
- ๓) จัดกิจกรรมส่งเสริมการระลึก และศรัทธาในพระรัตนตรัยเป็นประจำ และในโอกาสวันสำคัญอย่างต่อเนื่องเป็นวิถีชีวิต ดังนี้

สรุปได้ว่ากิจกรรมประจำวันพระที่กล่าวมาข้างต้น อาจจัดกิจกรรมโรงเรียนวิถีพุทธได้ดังนี้ กิจกรรมส่งเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตรเช่น พิธีแสดงตนเป็นพุทธมามกะประกวดมารยาทชาวพุทธกิจกรรมค่ายพุทธบุตรตามสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนากิจกรรมบริหารจัดการจิตเจริญปัญญาเรียนธรรมศึกษาสอบธรรมศึกษาบรรพชาสามเณรฤดูร้อนกิจกรรมประจำวันประจำสัปดาห์หรือในโอกาสต่างๆ เป็นภาพรวมทั้งสถานศึกษาที่เป็นการปฏิบัติบูรณาการทั้งศีล สมาธิ และปัญญา โดยเน้นการมีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของการกิน อยู่ ดู ฟัง ด้วยสติสัมปชัญญะ เพื่อเป็นไปตามคุณค่าแท้ของการดำเนินชีวิต

^{๗๑}เมตตา ภิรมย์ภักดี, ยุทธศาสตร์การพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากรุงเทพมหานคร เขต ๑, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔.

๕. การบริหารด้านการส่งเสริมวิถียุทธ

สถานศึกษาโดยบุคลากรในสถานศึกษารวมกับผู้ปกครอง และชุมชน สร้างความตระหนัก และศรัทธา รวมทั้งเสริมสร้างปัญญาเข้าใจในหลักการ และวิธีดำเนินการโรงเรียนวิถียุทธร่วมกัน ทั้งนี้ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ครู และผู้บริหารเพียรพยายามสนับสนุน โดยลักษณะต่างๆ และการปฏิบัติตนเอง ที่จะสนับสนุน และเป็นตัวอย่างในการพัฒนาผู้เรียนตามวิถีชาวพุทธ

สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย และคณะ ให้ทัศนะว่าการบริหารจัดการในโรงเรียนวิถียุทธจะต้องดำเนินการ และบริหารโดยทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมทั้งวัดชุมชนผู้ปกครองครูอาจารย์ผู้บริหารผู้เรียน และผู้บริหารการศึกษาในพื้นที่เพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปตามที่ผู้เรียนผู้บริหารอาจารย์ผู้ปกครอง และทุกฝ่ายต้องการการจัดสรรทรัพยากรจะต้องทั่วถึงโดยผู้บริหารทุกระดับจะต้องปฏิบัติไปในแนวทางเดียวกันหรือมาตรฐานเดียวกันเพื่อให้เกิดโรงเรียนวิถียุทธตามต้องการจึงหะการพัฒนาสู่โรงเรียนวิถียุทธที่ชัดเจนมีประสิทธิภาพจำเป็นต้องพิจารณาองค์ประกอบ และลำดับขั้นตอนที่เป็นระบบ และลำดับขั้นตอนขององค์ประกอบต่อไปนี้เป็นข้อเสนอเชิงตัวอย่างที่สถานศึกษาสามารถนำไปพิจารณาปรับใช้ได้ตามความเหมาะสมซึ่งประกอบด้วยขั้นตอน ดังนี้^{๗๒}

- ๑) ขั้นตอนเตรียมการที่จะให้การจัดโรงเรียนวิถียุทธดำเนินไปโดยสะดวกด้วยศรัทธาและฉันทะ
- ๒) ขั้นตอนดำเนินการจัดสภาพ และองค์ประกอบที่จะเป็นปัจจัยเป็นกิจกรรมเป็นเครื่องมือสู่การพัฒนาผู้เรียนได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับลักษณะแห่งปัญญาคุณธรรม
- ๓) ขั้นตอนการพัฒนาผู้เรียน และบุคลากรตามระบบไตรสิกขาซึ่งเป็นขั้นตอนที่เป็นหัวใจของการดำเนินการโรงเรียนวิถียุทธซึ่งต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง
- ๔) ขั้นตอนดูแลสนับสนุนใกล้ชิดที่จะช่วยให้การดำเนินทุกส่วนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพด้วยท่าทีความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน
- ๕) ขั้นตอนปรับปรุงพัฒนาต่อเนื่องที่เน้นย้ำการพัฒนาว่าต้องมีมากขึ้นๆ ด้วยหลักอิทธิบาท๔ และ อุပ္ปัญญาตธรรม
- ๖) ขั้นตอนประเมินผล และเผยแพร่ผลดำเนินการที่จะนำข้อมูลผลการดำเนินงานสู่การเตรียมการที่จะดำเนินการในรอบต่อไป เช่นในปีต่อไป หรือใช้กับโครงการต่อเนื่องอื่น และนำผลสรุปจัดทำรายงานผลการดำเนินงานแจ้งแก่ผู้เกี่ยวข้องให้ทราบตามขั้นตอน

^{๗๒} สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย และคณะ, การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบโรงเรียนวิถียุทธ: ศึกษากรณีโรงเรียนวิถียุทธ ๑๐ เขตพื้นที่การศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : เจ บรินการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๗๒.

ขั้นตอนการบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธโดยสังเขป มี ดังนี้

การเตรียมการเป็นขั้นตอนความพยายามที่จะเตรียมสิ่งที่จะทำให้การดำเนินการพัฒนาเป็นไปได้โดยสะดวกซึ่งมีประเด็นสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในการเตรียมการเช่น

๑) การหาที่ปรึกษาแหล่งศึกษา และเอกสารข้อมูลต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปรึกษาที่เป็นกัลยาณมิตรในการพัฒนาวิถีพุทธนี้ซึ่งอาจจะเป็นพระภิกษุหรือคฤหัสถ์ที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิเป็นผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบมีศรัทธา และความรู้ชัดเจนในหลักพุทธธรรมถ้าเป็นคฤหัสถ์ควรเป็นแบบอย่างในสังคมได้เช่นเป็นผู้ไม่ข้องแวะในอบายมุขเป็นผู้ทรงศีลปฏิบัติธรรมเป็นต้นที่ปรึกษาจะมีความจำเป็นมากโดยเฉพาะในระยะเริ่มของการพัฒนา

๒) การเตรียมบุคลากรคณะกรรมการสถานศึกษานักเรียนผู้ปกครอง และชุมชนให้มีความตระหนักในคุณประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นให้เกิดศรัทธา และฉันทะในการร่วมกันพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธด้วยปัญญาเข้าใจทิศทางจากศรัทธา และฉันทะการพัฒนาร่วมกันความสำเร็จในการพัฒนา คาดหมายได้ว่าจะเกิดขึ้นได้ไม่ยากสำหรับวิธีการเตรียมผู้เกี่ยวข้องนี้สามารถดำเนินการได้หลากหลาย ตั้งแต่วิธีทั่วไปเช่นการประชุมชี้แจงการสัมมนาจนถึงการประชาสัมพันธ์ที่หลากหลายการร่วมกันศึกษาดูงานเป็นต้น

๓) การกำหนดเป้าหมายจุดเน้นหรือวิสัยทัศน์ และแผนงานที่ชัดเจนทั้งระยะยาว ในธรรมนูญสถานศึกษา และแผนปฏิบัติการรายปีก็ตามที่ผู้เกี่ยวข้องเห็นพ้องกันจะเป็นหลักประกันความชัดเจนในการดำเนินการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธได้อย่างดีเป็นส่วนสำคัญของการเตรียมการที่ดี

๔) การดำเนินการจัดสภาพ และองค์ประกอบเป็นการดำเนินการจัดปัจจัยต่างๆ ของการพัฒนาผู้เรียนซึ่งประกอบไปด้วยสภาพทั้งกายภาพ และองค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอันจะนำไปสู่การเป็นปัจจัยในการพัฒนาผู้เรียนตามหลักปัญญาคุณธรรม ๔ ประการคือ

(๑) การอยู่ใกล้คนดีใกล้ผู้มีข้อมูลมีสื่อที่ดี

(๒) การใส่ใจศึกษาเล่าเรียนโดยมีฐานของหลักสูตรการเรียนการสอนที่ดี

(๓) มีกระบวนการคิดที่ดีคิดถูกวิธีโดยมีสภาพ และบรรยากาศที่ส่งเสริม

(๔) ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมหรือนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้เหมาะสม

การดำเนินการพัฒนาระบบไตรสิกขาจุดเน้นการดำเนินการพัฒนาคือนักเรียนของสถานศึกษาโดยเป็นการพัฒนาตามระบบไตรสิกขาที่เป็นลักษณะบูรณาการทั้งในกิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักสูตร และกิจกรรมวิถีชีวิตต่างๆ ที่ส่งเสริมการกินอยู่ดูฟังให้เป็นเป้าหมายของการพัฒนาจัดให้มีความชัดเจนที่พัฒนาทั้งองค์รวมของชีวิตที่จะนำไปสู่การพัฒนาชีวิตที่สมบูรณ์ในที่สุดนอกจากการพัฒนาผู้เรียนอันเป็นภาระหลักแล้วสถานศึกษาต้องไม่ละเลยการพัฒนาบุคลากรของตนเองด้วยเพราะบุคลากรโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือครู และผู้บริหารจะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาผู้เรียนดังนั้นยิ่งบุคลากรได้รับการพัฒนาตามระบบไตรสิกขามากเท่าไรจะยิ่งส่งผลดีต่อการช่วยให้

นักเรียนได้รับการพัฒนามากขึ้นเท่านั้นแนวทางการพัฒนาบุคลากร และลักษณะบุคลากรที่เหมาะสม การพัฒนาผู้เรียน และบุคลากรตามระบบไตรสิกขานี้จะดำเนินการได้ดีหากขั้นเตรียมการขั้นดำเนินการ จัดสภาพ และองค์ประกอบ และขั้นตอนและสนับสนุนใกล้ชิดจัดการได้ดี เพราะต่างเป็นเหตุปัจจัย ที่สำคัญในการพัฒนาผู้เรียน

๕) การดูแลสนับสนุนใกล้ชิดเป็นขั้นตอนสำคัญซึ่งเป็นปัจจัยส่งเสริมให้การ ดำเนินการพัฒนาเป็นไปอย่างราบรื่นมีประสิทธิภาพทั้งนี้ลักษณะของการดูแล และสนับสนุนที่เหมาะสม ควรมีลักษณะของความเป็นกัลยาณมิตรที่ปรารถนาดีต่อกันปรารถนาดีต่อการพัฒนาผู้เรียนหรือต่อ งานกิจกรรมที่สำคัญของขั้นตอนนี้คือการนิเทศติดตามที่จะดูแลการดำเนินงานให้เป็นไปตามแผนที่ กำหนดไว้การให้คำปรึกษา และชี้แนะผู้ปฏิบัติการให้ความช่วยเหลือทางวิชาการและการสนับสนุน ทั้งทรัพยากรข้อมูล และการประเมินผลระหว่างดำเนินการอันจะเป็นฐานของการปรับปรุงอย่าง ต่อเนื่องหรือเป็นข้อมูลในการพิจารณาจัดการดูแลสนับสนุนได้อย่างเหมาะสมต่อไป

๖) การปรับปรุง และพัฒนาต่อเนื่องเป็นขั้นตอนของระบบการบริหารจัดการ ที่กำหนดเพื่อเน้นย้ำการพัฒนาที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องโดยนำข้อมูลในขั้นตอนต้นๆ มา พิจารณาแล้วกำหนดปรับปรุงหรือพัฒนางานที่กำลังดำเนินการอยู่ให้ดียิ่งขึ้นทั้งนี้องค์ธรรมที่สนับสนุน การปรับปรุง และพัฒนางานให้เป็นไปอย่างชัดเจนต่อเนื่องคือการมีอิทธิบาท ๔ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา และอุပ္ปยุตธรรม ๒ (ความไม่สันโดษในกุศลธรรม และความไม่ระย่อในการพากเพียร) เป็นต้น

๗) การประเมินผล และการเผยแพร่ผลการดำเนินงานเป็นขั้นตอนที่จะสะท้อน ให้ทราบถึงผลการดำเนินงานในช่วงเวลาหนึ่งๆ อาจเป็น ๑ ปีหรือ ๓ ปีหรือเมื่อเสร็จสิ้นกิจกรรม เป็นต้น และในการประเมินจะเน้นข้อมูลที่เป็นเชิงประจักษ์เชื่อถือได้ให้ข้อมูลที่ชัดเจนที่สามารถ นำสู่การเผยแพร่

สรุปความได้ว่าการส่งเสริมวิถีพุทธคือมีการเตรียมบุคลากรผู้เกี่ยวข้องแผนงานทรัพยากร ที่มุ่งเน้นสร้างศรัทธา และฉันทะในการพัฒนาเพื่อส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามหรือปัญญาวุฒิ ธรรมในการพัฒนาผู้เรียน และบุคลากรตามระบบไตรสิกขาอย่างต่อเนื่องโดยใช้สภาพ และ องค์ประกอบที่ชัดเจน

๒.๓ ปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารโรงเรียนวิถีพุทธชั้นนำ

การบริหารสถานศึกษา เป็นภารกิจหลักของผู้บริหารที่จะต้องกำหนดแบบแผน วิธีการ และขั้นตอนต่างๆ ในการปฏิบัติงานไว้อย่างมีระบบเพราะถ้าระบบการบริหารงานไม่ดีจะ กระทบกระเทือนต่อส่วนอื่นๆ ของหน่วยงานนักบริหารที่ดีต้องรู้จักเลือกวิธีการบริหารที่เหมาะสม และมีประสิทธิภาพ เพื่อที่จะให้งานนั้นบรรลุมุ่งหมายที่วางไว้ การบริหารงานนั้น จะต้องใช้ศาสตร์ และศิลปะทุกประการ เพราะว่าการดำเนินงานต่างๆ มิใช่เพียงกิจกรรมที่ผู้บริหารจะกระทำเพียง

ลำพังคนเดียว แต่ยังมีผู้ร่วมงานอีกหลายคนที่มีส่วนทำให้งานนั้นประสบความสำเร็จ ผู้ช่วยงานแต่ละคนมีความแตกต่างกันทั้งในด้านสติปัญญา ความสามารถ ความถนัด และความต้องการที่ไม่เหมือนกัน จึงเป็นหน้าที่ของผู้บริหาร ที่จะนำเอาเทคนิควิธี และกระบวนการบริหารที่เหมาะสม มาใช้เกิดประสิทธิภาพ และบรรลุเป้าหมายของสถานศึกษา โรงเรียนวิถิพุทธเป็นโรงเรียนในระบบทั่วๆ ไปที่บริหารจัดการภายใต้เงื่อนไขที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด วิชาที่เรียนอยู่ในกลุ่มสาระการเรียนรู้ ๘ กลุ่มสาระ เสริมพิเศษในกลุ่มที่ ๔ คือ สังคม ศาสนา และวัฒนธรรม ในส่วนของศาสนา คือ หลักธรรมในพระพุทธศาสนา พร้อมแนวปฏิบัติด้านศีล ๕ และหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพื่อให้นักเรียนมีแนวทางในการดำรงตนในสังคมอย่างเหมาะสม แต่การบริหารโรงเรียนวิถิพุทธชั้นนำนั้น มีปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารโรงเรียนวิถิพุทธ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้เมื่อเกิดพระราชบัญญัติการศึกษา ๒๕๔๒ ได้นำมาแยกเป็นภารกิจ ตามพระราชบัญญัติในภายหลัง อันประกอบด้วย ๑) ปัจจัยด้านวิชาการ ๒) ปัจจัยด้านงบประมาณ ๓) ปัจจัยด้านบุคลากร และ ๔) ปัจจัยด้านงานทั่วไป

๒.๓.๑ ปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารโรงเรียนวิถิพุทธชั้นนำ ด้านวิชาการ

ปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารโรงเรียนวิถิพุทธเป็นองค์ประกอบสำคัญที่เกี่ยวข้องในการกำหนดกลยุทธ์ และวางแผน ด้วยการกำหนดวิสัยทัศน์ ภารกิจ เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ขององค์การธุรกิจอย่างเป็นระบบ ดังนั้น การจัดการเชิงกลยุทธ์จึงเป็นสิ่งที่กำหนดทิศทาง ขององค์การ และช่วยให้ผู้บริหารสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม การตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงนั้นทำให้ผู้บริหารสามารถกำหนดทิศทาง และวัตถุประสงค์การดำเนินงานขององค์การ อย่างเป็นรูปธรรมสอดคล้องกับสภาวะการเปลี่ยนแปลงได้ เป็นการนำไปสู่การจัดการการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น เนื่องจากมีการเตรียมรับกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงไว้แล้ว ทำให้ผู้บริหารค้นหาแนวทางที่เหมาะสมที่สุดต่อองค์การท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งนี้เนื่องจากปัจจัยจะเป็นตัวกำหนดวิธีการหรือแนวทางในการดำเนินงาน และกิจกรรมต่างๆ ขององค์การเพื่อให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ขององค์การที่ตั้งเอาไว้ ตลอดถึงการนำแนวทางที่คิดค้นสร้างสรรค์มาประยุกต์ใช้ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการดำเนินงานองค์การ และการวางแผนกลยุทธ์เป็นหน้าที่หลักของผู้บริหาร เนื่องจากผู้บริหารต้องกำหนดกลยุทธ์ และวางแผนการประยุกต์ใช้กลยุทธ์ในการดำเนินงานขององค์การ ดังนั้นความสามารถในการกำหนดกลยุทธ์ของผู้บริหาร และความสามารถ ในการควบคุมให้การปฏิบัติงานเป็นไปตามกลยุทธ์ที่ได้วางไว้ จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของผู้บริหารได้เป็นอย่างดี

การศึกษา เป็นกระบวนการทางสังคมที่จะเลือกสรร และควบคุมสิ่งแวดล้อม และดำเนินการเพื่อพัฒนาคน ทางด้านบุคลิกภาพ ความรู้ ความสามารถ พฤติกรรม และคุณธรรม ตลอดจนการถ่ายทอดวัฒนธรรม และพัฒนาความเป็นตัวตนของตัวเอง ของเยาวชนที่จะเป็นทรัพยากรบุคคลให้เกิดผลดี และเป็นที่ยอมรับนับถือของสังคมการบริหารการศึกษา กิจกรรมต่างๆ

ที่บุคคลหลายๆ คนร่วมมือกันดำเนินการเพื่อพัฒนาสมาชิกของสังคมในทุกๆ ด้าน นับตั้งแต่บุคลิกภาพ ความรู้ความสามารถพฤติกรรม และคุณธรรม เพื่อให้มีค่านิยมตรงกันกับความต้องการของสังคมโดยกระบวนการต่างๆ ที่อาศัยการควบคุมสิ่งแวดล้อมให้มีผลต่อบุคคล และอาศัยทรัพยากรตลอดจนเทคนิคต่างๆ อย่างเหมาะสม เพื่อให้บุคคลพัฒนาไปตรงตามเป้าหมายของสังคมที่ตนดำเนินชีวิตอยู่ หน้าที่หลักของผู้บริหารก็คือ การประสานงานให้บุคคลต่างๆ ปฏิบัติไปด้วยดี และบำรุงรักษาหน่วยงานให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคง และมีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป

กระบวนการบริหารสถานศึกษาเป็นแนวทางหรือเทคนิควิธีการที่ผู้บริหารใช้ในการปฏิบัติภารกิจให้ประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมาย ของผู้บริหารทางการศึกษา

โรเบิร์ต เอส.ฟิสก์ (Robert S. Fisk) ได้เพิ่มงานบริหารกิจการทางการศึกษาเกี่ยวกับนักเรียน ประกอบด้วย

๑. การให้โอกาสทางการศึกษาปรับปรุงการศึกษาในโรงเรียนหรือบริหารงานวิชาการ
๒. บริหารงานบุคลากรในโรงเรียน
๓. บริหารที่เกี่ยวกับชุมชน และการประชาสัมพันธ์โรงเรียน
๔. บริหารงานเกี่ยวกับอาคารสถานที่ ธุรการ การเงิน และการให้บริการ
๕. การบริหารกิจการนักเรียน

กระบวนการทางการศึกษาเป็นแนวทางหรือเทคนิควิธีการที่ผู้บริหารใช้ในการปฏิบัติภารกิจให้ประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมาย ผู้บริหารทางการศึกษาในทุกๆ ระดับที่ปฏิบัติงานจะต้องอยู่อยู่กับกระบวนการบริหารอยู่ตลอดเวลา กระบวนการอะไรที่สัมพันธ์กัน แล้วลืมหืมกระทำในรายละเอียดจนเป็นเหตุให้กระบวนการอย่างอื่นผิดพลาดล่าช้าได้หรือบางครั้งอาจลืมหืมกระบวนการอย่างใดอย่างหนึ่งไปเลย จนทำให้เกิดอุปสรรคในการบริหารงานต่อไป ดังนั้นผู้บริหารจึงมีความจำเป็นต้องทราบ กระบวนการบริหารไว้ให้แม่น และให้รู้ความสัมพันธ์ของกระบวนการเหล่านั้นเพื่อจะได้เลือกใช้ได้อย่างถูกต้อง เปรียบเสมือนผู้บริหารอยู่บนยอดเขา ถ้าหันหน้าไปทางใดทางหนึ่งอาจจะเห็นภาพพจน์ปรากฏที่เชิงเขาผิดไปก็ได้ เช่นถ้ามองไปเชิงเขาด้านตะวันออก เราอาจจะเห็นเพียงป่าไม้ที่มีต้นไม้หนาทึบ แต่ถ้ามองไปทางตะวันตกอาจเห็นทุ่งนา ทุ่งหญ้า ดังนั้นผู้บริหารควรจะต้องดูให้รอบอุ้งเขาเสียก่อน ก่อนที่จะอธิบายภาพพจน์ และทิวทัศน์ รอบเชิงเขานั้นเป็นเพียงภาพด้านใดด้านหนึ่งที่เราเห็น และให้ความสำคัญของด้านนั้นด้านเดียว ดังนั้นควรจะหันมาทำความเข้าใจว่า กระบวนการทางการบริหารที่สอดแทรกในการดำเนินงานของเรานั้นมีอะไรบ้าง กระบวนการหรือวิธีการทางบริหารการศึกษาที่ได้รับยกย่องมากที่สุด ได้แก่ วิธีของ ลูเธอร์ กุลิค (Luther Gulick) ซึ่งได้กล่าวถึงขั้นตอนทางการศึกษาไว้ ๗ ประการ เรียกว่าอักษรย่อตัวต้นของคำว่า POSDCORB คือ

๑. การวางแผน (Planning)

๒. การจัดองค์การ (Organizing)
๓. การบริหารงานบุคคล (Staffing)
๔. การอำนวยความสะดวกหรือสั่งงาน (Directing)
๕. การประสานงาน (Co-ordination)
๖. การรายงาน (Reporting)
๗. การจัดงบประมาณ (Budgeting)

สมาคมผู้บริหารการศึกษาสหรัฐอเมริกา AASA (American Association of School Administrators) ได้เสนอกระบวนการบริหารการศึกษาไว้ ๕ ประการ หรือใช้ตัวย่อว่า “PASCE” ประกอบด้วย

๑. การวางแผน (Planning)
๒. การแบ่งภาระงาน (Allocation)
๓. การกระตุ้นการทำงาน (Stimulation)
๔. การประสานงาน (Co-ordination)
๕. การประเมินผลงาน (Evaluation)^{๗๓}

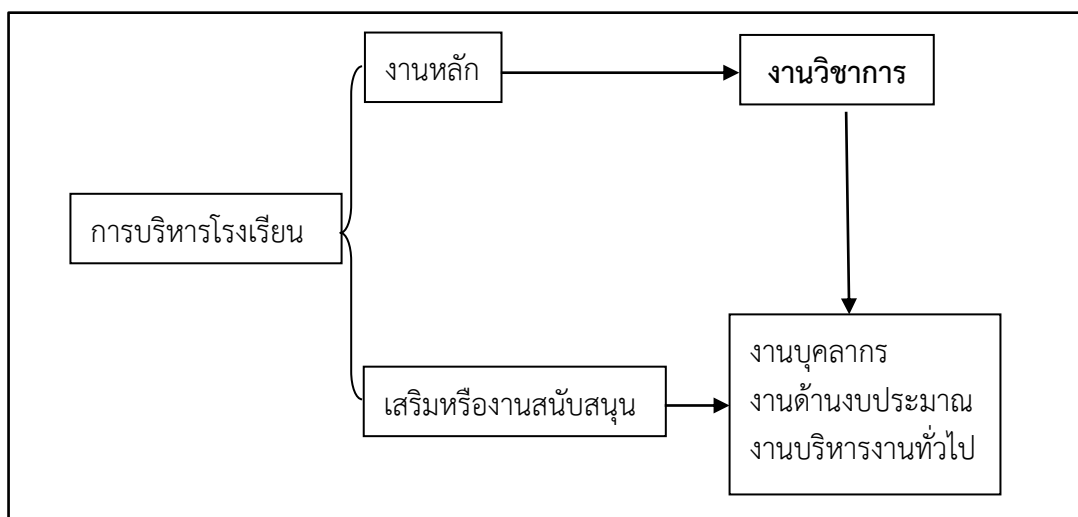
คิมบรอจห์ และนันเนอรี (Kimbrough and Nunnery) ได้แบ่งงานบริหารสถานศึกษาเป็น ๘ งานประกอบด้วย

๑. งานบริหารหลักสูตร และการสอน
๒. งานบริหารเศรษฐกิจการศึกษา
๓. งานธุรการ
๔. งานบริหารบุคคล
๕. งานกิจการนักเรียน
๖. งานสภาวะผู้นำในด้านความสัมพันธ์กับชุมชน
๗. งานด้านการประเมินผลการวิจัย
๘. งานสร้างความเชื่อถือจากประชาชน^{๗๔}

^{๗๓}Robert S. Fisk, *The administration and management of small college*, (University of California: Davis, 1972), p. 38.

^{๗๔}Kimbrough, R., and Nunnery, M., *Educational Administration: An Introduction*, (New York: Macmillan, 1976), p. 164.

อย่างไรก็ตามกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการได้เสนอขอขยายการบริหารโรงเรียนที่มีภารกิจหลักต้องบริหารโดยยึดงานทั้ง ๔ ด้าน เป็นแนวทาง โดยให้งานวิชาการเป็นแกน และงานด้านอื่นๆ เป็นตัวเสริมหรืองานสนับสนุน ดังภาพที่ ๒.๕

ภาพที่ ๒.๕ ขอบข่ายการบริหารโรงเรียน^{๗๕}

การบริหารวิชาการเป็นงานหลักหรือเป็นภารกิจหลักของสถานศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๕๔๕ มุ่งให้กระจายอำนาจในการบริหารจัดการไปให้สถานศึกษาให้มากที่สุด ด้วยเจตนารมณ์ที่จะให้สถานศึกษาแต่ละแห่งดำเนินการได้โดยอิสระ คล่องตัว รวดเร็ว สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน สถานศึกษา ชุมชนท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่าย ซึ่งจะเป็นปัจจัยสำคัญทำให้สถานศึกษามีความเข้มแข็งในการบริหาร และการจัดการสามารถพัฒนาหลักสูตร และกระบวนการเรียนรู้ตลอดจนการวัดผล ประเมินผล รวมทั้งการจัดปัจจัยเกื้อหนุนการพัฒนาคุณภาพนักเรียนชุมชนท้องถิ่น ได้อย่างมีคุณภาพ และมีประสิทธิภาพโดยกำหนดวัตถุประสงค์กว้างๆ ไว้ ดังนี้

๑. เพื่อให้โรงเรียนบริหารงานด้านวิชาการได้โดยอิสระ คล่องตัว รวดเร็ว และสอดคล้องกับความต้องการของนักเรียน โรงเรียน ชุมชน และท้องถิ่น

๒. เพื่อให้การบริหาร และการจัดการศึกษาของสถานศึกษาได้มาตรฐาน และมีคุณภาพสอดคล้องกับระบบประกันคุณภาพการศึกษา และการประเมินคุณภาพภายใน เพื่อพัฒนาตนเอง และการประเมินจากหน่วยงานภายนอก

^{๗๕} กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ, หน้า ๕๘.

๓. เพื่อให้โรงเรียนพัฒนาหลักสูตร และกระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนจัดปัจจัยเกื้อหนุนการพัฒนาการเรียนรู้ที่สนองตามความต้องการของผู้เรียน ชุมชน และท้องถิ่น โดยยึดผู้เรียนเป็นสำคัญได้อย่างมีคุณภาพ และประสิทธิภาพ

๔. เพื่อให้โรงเรียนได้ประสานความร่วมมือในการพัฒนาคุณภาพการศึกษาของโรงเรียน และของบุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันอื่นๆ อย่างกว้างขวาง

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๕๔๕ ได้กำหนดขอบข่าย และภารกิจไว้ ดังนี้

๑. การพัฒนาหลักสูตรของสถานศึกษา ควรวิเคราะห์เอกสารหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ สารแนกกลางของกระทรวงศึกษาธิการ ข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับสภาพปัญหา และความต้องการของสังคม ชุมชน และท้องถิ่น วิเคราะห์สภาพแวดล้อม และประเมินสถานภาพสถานศึกษา เพื่อกำหนดวิสัยทัศน์ ภารกิจ เป้าหมาย คุณลักษณะที่พึงประสงค์โดยการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายรวมทั้งคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน จัดทำโครงสร้างหลักสูตร และสาระต่างๆ โดยพยายามบูรณาการเนื้อหาสาระทั้งในกลุ่มสาระการเรียนรู้เดียวกัน และระหว่างกลุ่มสาระการเรียนรู้ตามความเหมาะสม นำหลักสูตรไปใช้ มีการนิเทศการใช้หลักสูตรติดตาม และประเมินผล และปรับปรุง และพัฒนาหลักสูตรตามความเหมาะสม

๒. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ควรส่งเสริมให้ครูจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ตามสาระ และหน่วยการเรียนรู้โดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ จัดกระบวนการเรียนรู้ โดยจัดเนื้อหาสาระ และกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจ ความถนัดของผู้เรียน ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ การประยุกต์ใช้ความรู้เพื่อป้องกัน และแก้ไขปัญหาการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง และการปฏิบัติจริง การส่งเสริมให้รักการอ่าน และใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง การผสมผสานความรู้ต่างๆ ให้สมดุลกัน ปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงาม และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ที่สอดคล้องกับเนื้อหาสาระกิจกรรม ทั้งนี้โดยจัดบรรยากาศ และสิ่งแวดล้อม และแหล่งเรียนรู้ให้เอื้อต่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ และการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือเครือข่ายผู้ปกครอง ชุมชน ท้องถิ่นมามีส่วนร่วมในการจัดการเรียนการสอนตามความเหมาะสม จัดให้มีการนิเทศการเรียนการสอน ส่งเสริมให้มีการพัฒนาครู เพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ตามความเหมาะสม

๓. การวัดผล ประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน กำหนดระเบียบแบบปฏิบัติเกี่ยวกับการวัดผล และประเมินผลของสถานศึกษา ส่งเสริมให้ครูจัดทำแผนการวัดผล และการประเมินผลแต่ละรายวิชา ให้สอดคล้องกับมาตรฐานการศึกษา สาระการเรียนรู้หน่วยการเรียนรู้ แผนการจัดการเรียนรู้ และการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ โดยเน้นการประเมินตามสภาพจริงจากกระบวนการปฏิบัติ และผลงาน จัดให้มีการเทียบโอนความรู้ ประสบการณ์ทักษะ และผลการ

เรียนจากสถานศึกษาอื่น สถานประกอบการ และอื่นๆ ตามแนวทางที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด พัฒนาเครื่องมือวัด และประเมินผลให้ได้มาตรฐาน

๔. การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา ศึกษา วิเคราะห์ วิจัย การบริหารการจัดการ และการพัฒนาคุณภาพงานวิชาการในโดยรวมของสถานศึกษา และส่งเสริมให้ครูศึกษา วิเคราะห์ วิจัย เพื่อพัฒนาคุณภาพการเรียนรู้ให้แก่กลุ่มสาระการเรียนรู้ ประสานความร่วมมือในการศึกษา วิเคราะห์ วิจัย ตลอดจนการเผยแพร่ผลงานการวิจัยหรือพัฒนาคุณภาพการเรียนการสอน และงานวิชาการกับสถานศึกษา บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันอื่น

๕. การพัฒนาสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา ศึกษา วิเคราะห์ความจำเป็นในการใช้สื่อ และเทคโนโลยีเพื่อการจัดการเรียนการสอน และการบริหารงานวิชาการ และส่งเสริมให้ครูผลิต พัฒนาสื่อ และนวัตกรรมการเรียนการสอน ประสานความร่วมมือในการผลิต จัดทำ พัฒนา และใช้สื่อนวัตกรรม และเทคโนโลยี รวมทั้งให้มีการประเมินผลการพัฒนาการใช้สื่อนวัตกรรม และเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา

๖. การพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ มีการสำรวจแหล่งการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพการศึกษาทั้งในสถานศึกษาชุมชน ท้องถิ่น ในเขตพื้นที่การศึกษาใกล้เคียงจัดทำเอกสารเผยแพร่แหล่งการเรียนรู้ พัฒนาแหล่งการเรียนรู้รวมทั้งพัฒนาให้เกิดองค์ความรู้ประสานความร่วมมือสถานศึกษาอื่น บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษา ในการจัดตั้ง ส่งเสริม พัฒนาแหล่งเรียนรู้ที่ใช้ร่วมกัน และส่งเสริม สนับสนุนให้ครูใช้แหล่งการเรียนรู้ทั้งใน และนอกโรงเรียน ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ โดยครอบคลุมภูมิปัญญาท้องถิ่น

๗. การนิเทศการศึกษา จัดระบบการนิเทศงานวิชาการ และการเรียนการสอน ภายในสถานศึกษา ดำเนินการนิเทศงานวิชาการ ในรูปแบบหลากหลาย ประเมินผล การจัดระบบ และกระบวนการนิเทศการศึกษาในสถานศึกษา ติดตาม ประสานงานกับเขตพื้นที่การศึกษาเพื่อพัฒนาระบบ และกระบวนการนิเทศงานวิชาการ และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และประสบการณ์การจัดระบบนิเทศการศึกษาภายในสถานศึกษากับสถานศึกษาอื่น

๘. การแนะแนวการศึกษา จัดระบบการแนะแนวทางวิชาการ และวิชาชีพภายในสถานศึกษา โดยเชื่อมโยงกับระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน และกระบวนการเรียนการสอนดำเนินการแนะแนวการศึกษา โดยความร่วมมือของครูทุกคนในสถานศึกษา ติดตาม และประเมินผลประสานความร่วมมือ และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และประสบการณ์ด้านการแนะแนวการศึกษา กับสถานศึกษา หรือเครือข่ายการแนะแนวภายในเขตพื้นที่การศึกษา

๙. การพัฒนาระบบการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา จัดระบบโครงสร้าง องค์กร ให้รองรับการจัดระบบการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา กำหนดเกณฑ์การประเมิน เป้าหมายความสำเร็จของสถานศึกษาตามมาตรฐานการศึกษา และตัวชี้วัดของกระทรวง เป้าหมาย

ความสำเร็จของเขตพื้นที่การศึกษา หลักเกณฑ์ และวิธีการประเมินของสำนักงานรับรองมาตรฐาน และประเมินคุณภาพการศึกษา โดยการวางแผน การดำเนินการพัฒนางานตามแผน ประสานความร่วมมือกับสถานศึกษา หน่วยงานอื่น และเขตพื้นที่การศึกษา เพื่อการประเมินคุณภาพการศึกษาของสถานศึกษาตามระบบการประกันคุณภาพการศึกษาภายในเขตพื้นที่การศึกษา และประสานงานกับสำนักงานรับรองมาตรฐานการศึกษา และการประเมินคุณภาพการศึกษาในการประเมินสถานศึกษา เพื่อเป็นฐานในการพัฒนาอย่างเป็นระบบ และต่อเนื่อง

๑๐. การส่งเสริมความรู้ทางวิชาการแก่ชุมชน ควรมีการศึกษา สำรวจความต้องการ สนับสนุนงานวิชาการแก่ชุมชน จัดให้ความรู้ เสริมสร้างความคิด และเทคนิคทักษะทางวิชาการ เพื่อการพัฒนาทักษะวิชาชีพ และคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชนท้องถิ่นการส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชน ท้องถิ่น มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวิชาการของสถานศึกษา และที่จัดโดยบุคคล ครอบครัวยุติธรรม หน่วยงาน และสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา

๑๑. การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษา และองค์กรอื่น ควรมีการประสานความร่วมมือ ช่วยเหลือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาของรัฐ เอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งที่จัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน และระดับอุดมศึกษาทั้งบริเวณใกล้เคียงภายในเขตพื้นที่การศึกษา ต่างเขตพื้นที่การศึกษา

๑๒. สนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัวยุติธรรม หน่วยงาน และสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา ควรสำรวจ และศึกษาข้อมูลการจัดการศึกษารวมทั้งความต้องการในการได้รับการสนับสนุนด้านวิชาการของบุคคล ครอบครัวยุติธรรม หน่วยงาน และสถาบันสังคมอื่น ที่จัดการศึกษา และจัดให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการจัดการศึกษาของบุคคลครอบครัวยุติธรรม หน่วยงาน และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษา

สถานศึกษา คือ แหล่งเรียนรู้ที่สำคัญที่สุดของการจัดการศึกษา ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของผู้เรียนตั้งแต่วัย ๔-๒๒ ปี ตั้งแต่ระดับอนุบาลศึกษา ไปจนถึงระดับอุดมศึกษา การศึกษา หรือการเรียนรู้ จึงมีความผูกพันกับสถานศึกษา เมื่อผู้จบการศึกษาไปแล้วจะต้องคิดถึงสถานศึกษาเมื่อจะเปรียบเทียบสถานศึกษาด้านคุณภาพ และมาตรฐาน มักจะเปรียบเทียบกันในเรื่องของงานวิชาการ ดังนั้น การบริหารสถานศึกษา และการบริหารงานวิชาการเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด งานวิชาการ เป็นงานหลักที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทุกชนิดในสถานศึกษา โดยเฉพาะการปรับปรุงคุณภาพการเรียนการสอนที่ได้ผลดี และมีประสิทธิภาพ มีความสำคัญต่อการพัฒนาผู้เรียนด้านความรู้ ความสามารถ และทักษะพื้นฐานอื่นๆ เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการเรียนการสอน และมีผู้ให้แนวคิดไว้สรุปได้ ดังนี้

กิตติมา ปรีดีติลล ได้ให้แนวคิดไว้สรุปได้ว่า “การบริหารงานวิชาการเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทุกชนิดในสถานศึกษาหรือโรงเรียนเพื่อดำเนินการ และพัฒนาการเรียนการสอนให้ได้ผลดีและมีประสิทธิภาพมากที่สุด”^{๗๖}

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ ได้ให้แนวคิดไว้สรุปได้ว่า “การบริหารงานวิชาการหมายถึงการบริหารสถานศึกษาโดยมีการจัดกิจกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวกับการปรับปรุงพัฒนาการเรียนการสอนให้ได้ผลดี และมีประสิทธิภาพให้เกิดประโยชน์สูงสุด”^{๗๗}

อำภา บุญช่วย ได้ให้แนวคิดไว้สรุปได้ว่า “การบริหารงานวิชาการ หมายถึง การบริหารกิจการทุกชนิดในโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับการปรับปรุงพัฒนาการเรียนการสอนให้ได้ผลดีมีประสิทธิภาพมากที่สุด”^{๗๘}

ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์ ได้ให้แนวคิดไว้สรุปได้ว่า “การบริหารงานวิชาการ หมายถึง กระบวนการจัดกิจกรรมในงานวิชาการ ซึ่งเป็นภารกิจหลักให้เกิดการปรับปรุงพัฒนา และเป็นประโยชน์สูงสุดแก่ผู้เรียนหรือผู้รับบริการ”^{๗๙}

การบริหารงานวิชาการเป็นงานหลักของสถานศึกษามีขอบข่ายกว้างขวาง มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานทุกด้านของสถานศึกษา ทั้งทางตรง และทางอ้อม จุดมุ่งหมายร่วมกันของบุคลากรในสถานศึกษา เป็นความสำคัญสำหรับการทำความเข้าใจอันดับแรกของการบริหารงานวิชาการเพื่อตระหนักในความสำคัญ และสาระตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๕๔๕ มาตรฐานการศึกษาของชาติ แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ (พุทธศักราช ๒๕๕๐-๒๕๕๔) และแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับปรับปรุง (พุทธศักราช ๒๕๕๒-๒๕๕๙) กระบวนการบริหารงานวิชาการ ประกอบด้วย

๑. การวางแผนการบริหารงาน
๒. การกำหนดยุทธศาสตร์
๓. การนำแผนการบริหารงานวิชาการสู่การปฏิบัติ

^{๗๖} กิตติมา ปรีดีติลล, *การบริหาร และการนิเทศการศึกษาเบื้องต้น*, (กรุงเทพมหานคร: อักษรพิพัฒน์, ๒๕๓๒), หน้า ๗๔.

^{๗๗} ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, *การบริหารงานวิชาการ*, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์สื่อเสริมกรุงเทพมหานคร, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖.

^{๗๘} อำภา บุญช่วย, *การบริหารงานวิชาการในโรงเรียน*, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๒.

^{๗๙} ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์, *การบริหารงานวิชาการ*, (ปัตตานี: ภาควิชาการบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, ๒๕๔๕), หน้า ๙.

๔. การนิเทศ ติดตาม ประเมินผล

งานวิชาการเป็นงานหลักของผู้บริหารสถานศึกษาในฐานะผู้นำทางวิชาการ มีบทบาทสำคัญในการพัฒนา ความเป็นผู้นำทางวิชาการ การบริหารงานวิชาการมีระดับความสำคัญ และ ขอบข่ายการบริหารงาน ดังนี้

๑. ผู้บริหารตระหนักเห็นความสำคัญของงานวิชาการซึ่งเป็นงานหลักของสถานศึกษา เพราะความสำเร็จของสถานศึกษาส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของผู้เรียน

๒. ผู้บริหาร และครูวางแผนพัฒนางานวิชาการอย่างเป็นระบบ และต่อเนื่องเพื่อเสริมสร้างผู้เรียนให้มีความรู้ความสามารถ มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์

๓. สถานศึกษาปรับปรุง และพัฒนางานที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพเกิดประโยชน์สูงสุดต่อผู้เรียน

๔. ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างสถานศึกษา ผู้ปกครอง ชุมชนในการพัฒนาการเรียนการสอนตามความต้องการของผู้เรียน และชุมชน^{๘๐}

ขอบข่ายการบริหารงานวิชาการ ประกอบด้วย^{๘๑}

๑. หลักสูตร และการบริหารหลักสูตร ประกอบด้วย

- ๑) หลักสูตร สารการเรียนรู้ของหลักสูตร และการจัดระบบ
- ๒) การพัฒนากระบวนการเรียนรู้
- ๓) สื่อการเรียนรู้
- ๔) การจัด และประเมินผลการเรียนรู้

๒. การวิจัยในชั้นเรียน

๓. การสอนซ่อมเสริม

๔. การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร

๕. การนิเทศภายในสถานศึกษา

๖. การประกันคุณภาพการศึกษา

กมล ภู่งาม ได้กำหนดขอบข่ายงานวิชาการไว้ ๙ ประการ ดังนี้

๑. งานหลักสูตร ได้แก่ การวิเคราะห์หลักสูตรแกนกลางระดับประเทศ การกำหนดมาตรฐานการเรียนรู้ การจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา การจัดทำหน่วยการเรียนรู้

๒. งานการจัดการเรียนการสอน ได้แก่ การรวบรวม วิเคราะห์ และกำหนดกิจกรรมการเรียนการสอนที่เหมาะสมกับหน่วยการเรียนรู้ที่กำหนดไว้ โดยคำนึงถึงกิจกรรมที่เน้นผู้เรียนเป็น

^{๘๐} ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, การบริหารงานวิชาการ, หน้า ๑๙.

^{๘๑} พิชัย เสียงมจิตต์, การบริหารงานเฉพาะด้านในสถาบันการศึกษา, (อุบลราชธานี: สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี, ๒๕๔๒), หน้า ๘๗.

สำคัญ การกำหนด การเตรียมการ และการจัดหาสื่อการเรียนการสอน อุปกรณ์ เครื่องใช้ที่สอดคล้องกับกิจกรรมการเรียนการสอน การกำหนดวิธีการประเมินผลการเรียนในแต่ละหน่วยการเรียนรู้หรือรายวิชา การจัดทำ แผนการสอนหรือแผนการจัดการเรียนรู้ของผู้สอนแต่ละคน การควบคุมดูแล และส่งเสริมให้มีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ตามแผนการสอนหรือแผนการจัดการเรียนรู้ การร่วมกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการเรียนการสอน

๓. งานการประเมินผลการเรียน ได้แก่ การวิเคราะห์มาตรฐานการเรียนรู้ของหน่วยการเรียนรู้รายวิชา และกิจกรรมการเรียนการสอน การกำหนดวิธีการ และเครื่องมือที่จะต้องใช้ในการวัด และประเมินผลการเรียนรู้ การควบคุมดูแล และส่งเสริมให้มีการประเมินผลการเรียนตามวิธีการ และเครื่องมือที่ได้กำหนดไว้ การจัดทำ หลักฐานการศึกษาตามที่หน่วยงานต้นสังกัดกำหนดไว้ การนำผลการประเมินไปใช้ในการแก้ไขข้อบกพร่องของผู้เรียนแต่ละคนอย่างสม่ำเสมอ การกำหนดรูปแบบ ระยะเวลาการรายงานผลการเรียนรู้ การรายงานผู้ปกครองระหว่างปี และการรายงานผลของสถานศึกษาต่อสาธารณะ และหน่วยงานต้นสังกัด

๔. งานการบริหารการนิเทศภายในสถานศึกษา ได้แก่ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับการนิเทศภายในที่มีหลักการให้บุคลากรทุกคนร่วมกันรับผิดชอบเพื่อการนำ สถานศึกษาไปสู่มาตรฐานการศึกษาร่วมกัน การกำหนดวิธีการ และระยะเวลาการนิเทศภายใน การควบคุม และส่งเสริมให้มีการดำเนินการนิเทศภายในอย่างสม่ำเสมอ การร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

๕. งานการพัฒนาศักยภาพทางวิชาการ ได้แก่ การวิเคราะห์ปัญหาร่วมกันเกี่ยวกับความรู้ความสามารถของบุคลากรในสถานศึกษา การกำหนดช่วงเวลาของการพัฒนาศักยภาพเป็นระยะๆ การควบคุมดูแลให้การดำเนินงานพัฒนาศักยภาพเป็นไปตามที่กำหนดไว้

๖. งานการวิจัย และพัฒนา ได้แก่ การทำความเข้าใจ และส่งเสริมให้มีการวิจัยในชั้นเรียน เพื่อพัฒนาการเรียนรู้ของนักเรียน การร่วมกันกำหนดประเด็นปัญหาที่เป็นข้อขัดข้องหรือข้อควรพัฒนาร่วมกันในสถานศึกษา การควบคุมดูแล และส่งเสริมการดำเนินงานวิจัยที่ได้กำหนดไว้

๗. งานการบริหารโครงการทางวิชาการอื่นๆ ได้แก่ การกำหนดหัวข้อเรื่องทางวิชาการที่เป็นการสนับสนุนงานหลักทางวิชาการ การกำหนดวิธีดำเนินการ และระยะเวลาที่จะดำเนินการ การควบคุมดูแล และส่งเสริมให้มีการดำเนินงานตามที่กำหนดไว้

๘. งานการบริหารระบบข้อมูล และสารสนเทศทางวิชาการ ได้แก่ การกำหนดข้อมูล และสารสนเทศทางวิชาการของงานบริหารทั้งหมด การกำหนดเวลาในการรวบรวมข้อมูล และสารสนเทศ การควบคุมดูแล และส่งเสริมการจัดเก็บข้อมูล และสารสนเทศ การนำ ข้อมูล และสารสนเทศไปใช้ประกอบการดำเนินงานอื่นๆ

๙. งานการบริหารการประเมินผลงานทางวิชาการของสถานศึกษา ได้แก่ การกำหนดหัวข้อประเมินผลงาน การกำหนดวิธีการ และเครื่องมือในการประเมิน การควบคุมดูแล และส่งเสริมให้มีการดำเนินการประเมิน การสรุปผล และการเขียนรายงานประจำปี^{๘๒}

สรุปว่า ความสำคัญ และขอบข่ายของงานวิชาการแต่ละงานที่ประกอบด้วย ขั้นตอนการทำงาน นับแต่การคิดวิเคราะห์เนื้อหาของงานที่จะดำเนินการวางแผนการทำงาน การควบคุมดูแล และการส่งเสริมให้มีการดำเนินการตามแผนงาน หรือโครงการที่กำหนดการวิเคราะห์สรุปผลการทำงานเพื่อรายงาน และการนำผลการประเมินไปใช้แก้ไข ปรับปรุง และพัฒนางานต่อไปนั้น ล้วนแต่ต้องใช้ความรู้ ความสามารถ และความเอาใจใส่ในงานที่รับผิดชอบของครูแต่ละคนที่ทำงานร่วมกันในทีมงานแต่ละชุดงานเหล่านี้ดูเหมือนเป็นงานเสริมภาระงานประจำ ที่เป็นงานหลักของครู คือ งานการจัดการเรียนการสอน แต่หากพิจารณาให้ลึกซึ้งด้วยจิตวิญญาณของความเป็นครูแล้วจะเห็นว่าการจะเป็นครูที่ดี มีศักยภาพสูง เป็นที่เคารพนับถือ และศรัทธาของผู้เรียนผู้ปกครอง เพื่อนครู และผู้ที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ได้นั้น ครูทุกคนจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องในงานทุกงานที่กล่าวแล้วข้างต้น และมีใช่เป็นการเกี่ยวข้องแต่เพียงผิวเผิน หากเป็นการมีส่วนเกี่ยวข้องที่ต้องการความรักในวิชาชีพครูเป็นพื้นฐาน และการมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาตนเอง เพื่อความก้าวหน้าทางวิชาชีพครูของตนเองประกอบไปด้วย และโดยภาระงานของผู้บริหารสถานศึกษา คือ การจัดสถานศึกษาให้มีสิ่งแวดล้อม บรรยากาศที่สมบูรณ์ด้วยแหล่งเรียนรู้ เพื่อให้ครูสามารถจัดกิจกรรมส่งเสริมสนับสนุนผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้ และพัฒนาตนเองได้เต็มศักยภาพตามหลักการของการบริหารงานวิชาการ

กระบวนการการทำงานอิงอาศัยอยู่กับชีวิตที่มีความจำเป็นต้องพัฒนาเพื่อความอยู่รอดและความสุขในการดำรงชีวิต การศึกษาเป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตคน และสังคม มีจุดมุ่งหมายพัฒนาคนทั้ง ๔ ด้าน คือ

๑. การพัฒนาทางร่างกาย (Physical Development) การศึกษาช่วยให้ผู้ได้รับการศึกษามีพลานามัย ร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์

๒. การพัฒนาทางอารมณ์ (Emotional Development) การศึกษาช่วยให้ผู้ได้รับการศึกษามีอารมณ์ จิตใจมั่นคง ไม่หวั่นไหวง่าย สามารถควบคุมบังคับอารมณ์ ให้สงบได้ เมื่อประสบเหตุการณ์ที่ทำให้ไม่พอใจ

๓. การพัฒนาทางสังคม (Social Development) การศึกษาช่วยให้ผู้ได้รับการศึกษาเห็นความสำคัญในการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เป็นสังคม ทำให้ต้องเรียนรู้การปรับตัวเองให้อยู่กับ ผู้อื่นได้อย่างเป็นสุข

^{๘๒} กมล ภูประเสริฐ, การบริหารงานวิชาการในสถานศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: ทิปส์ พับบลิคชั่น, ๒๕๔๔), หน้า ๙-๑๔.

๔. การพัฒนาทางปัญญา (Intellectual Development) การศึกษาช่วยให้ผู้ได้รับการศึกษามีความรู้เพิ่มพูน ศักยภาพทางสมองเพิ่มขึ้น มีความฉลาดรอบรู้ รู้จักใช้ความคิดในการแก้ปัญหา และสามารถดำรงชีวิตอย่างราบรื่น

สิริมา กลิ่นกุหลาบ ได้ให้แนวคิดไว้ว่า กลุ่มสาระการเรียนรู้ที่ออกแบบมานั้น เป็นการออกแบบมาเพื่อส่งเสริมศักยภาพการเป็นคนดีให้แก่กลุ่มผู้เรียน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาผู้เรียนให้เกิดความเจริญงอกงามในด้านต่างๆ โดยการบริหารจัดการงานวิชาการเน้น ความรู้คู่คุณธรรม โดยมีองค์ประกอบ

ด้านความรู้ ให้ความรู้แก่ผู้เรียนในเนื้อหา ความคิดรวบยอด และหลักการสำคัญของวิชาการต่างๆ ในสาขาตามขอบเขตที่กำหนดไว้ในแต่ละระดับชั้นในลักษณะบูรณาการ ด้านทักษะ กระบวนการผู้เรียนจะได้รับการพัฒนาให้เกิดทักษะ และกระบวนการต่างๆ ด้านเจตคติ และค่านิยมเกี่ยวกับประชาธิปไตย และความเป็นมนุษย์ ทำให้สามารถนำทักษะกระบวนการมาใช้ในการประกอบการตัดสินใจอย่างรอบคอบ ในการดำเนินชีวิต และการมีส่วนร่วมในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ในฐานะพลเมืองดี ตลอดจนการนำความรู้ทางจริยธรรม และหลักธรรมทางศาสนา มาพัฒนาตนเอง และสังคม ทำให้ผู้เรียนสามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างเป็นสุข ตามที่กรมวิชาการ ได้กำหนดให้มีการสอนพระพุทธศาสนาเพื่อปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ว่าเป็นหนึ่งในสาระการเรียนรู้กลุ่มสาระ^{๘๓}

ประสาร ทองภักดี ได้ให้แนวคิดไว้ สรุปได้ว่า การสอนวิชาพระพุทธศาสนา หรือการสอนให้ปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่นับว่าได้ผลดีที่สุดคือ วิธีการที่พระพุทธองค์ทรงเผยแผ่พระธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้แก่ประชาชนทุกหมู่เหล่า ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระธรรมที่ทรงรู้แจ้งด้วยพระองค์เองนั้นเป็นแก่นสารมีสาระอันลึกซึ้ง แต่พระพุทธองค์ก็ทรงสั่งสอนให้คนทุกชั้นวรรณะ คนนอกศาสนาหันมาเลื่อมใสเข้าใจ และปฏิบัติธรรมของพระพุทธศาสนาได้อย่างสิ้นเชิง วิธีสอนพระพุทธศาสนาตามแนวพุทธศาสตร์หรือพุทธวิธีการสอนของพระองค์ เน้นการใคร่ครวญไตร่ตรองด้วยเหตุผล แล้วฝึกปฏิบัติให้เห็นจริงด้วยตนเอง^{๘๔}

สุนน อมรวิวัฒน์ ได้เสนอแนะการจัดกิจกรรมการสอนพระพุทธศาสนาไว้ สรุปได้ ดังนี้

^{๘๓}สิริมา กลิ่นกุหลาบ, “การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และความสามารถในการตัดสินใจของผู้เรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ที่เรียนคุณธรรมที่ส่งเสริมความเป็นพลเมืองดีตามระบอบประชาธิปไตยด้วยชุดการสอนแบบโยนิโสมนสิการกับชุดการสอนแบบกระบวนการกระจายค่านิยม”, **ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๖), หน้า ๘๗.

^{๘๔}ประสาร ทองภักดี, **กลวิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์ ศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ ภาคที่ ๒ ระบบการสอน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๒๖), หน้า ๑๗.

๑. สอนโดยบรรยายหรืออธิบาย ครูควรใช้ภาษาที่ง่ายใช้อุปกรณ์การสอนทุกครั้ง ที่สอน อุปกรณ์ประกอบการสอนอาจมีได้ทั้งประเภทสัญลักษณ์ เหตุการณ์ และบุคคลตัวอย่าง

๒. สอนโดยการแก้ปัญหา เมื่อครูได้รู้ความสนใจของนักเรียนแล้ว ครู และนักเรียน ร่วมกันตั้งปัญหาที่ตื้นสนใจ และอยากรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ

๓. สอนให้ค้นคว้า และรายงาน โดยการให้นักเรียนค้นคว้าหาข้อเท็จจริงด้วยตัวเอง อาจแบ่งนักเรียนออกเป็นกลุ่ม หรือให้ค้นคว้าเป็นรายบุคคล

๔. การเชิญวิทยากรผู้มีความรู้มาบรรยาย

๕. การเล่าเรื่องจากจากประสบการณ์โดยให้นักเรียนเป็นผู้เล่า

๖. การเรียงความปากเปล่า คือ การแต่งหรือการเล่าเรื่องโดยใช้วิธีการพูดแทนการ เขียน โดยครูเป็นผู้วางขอบเขต และอธิบายวิธีการเรียงความให้

๗. การวิจารณ์ข่าว และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

๘. ใ้ว่าที่ปัญหาธรรมะ

๙. การแสดงบทบาทสมมติประกอบเรื่องหรือสุภาษิต

๑๐. ใช้เพลงประกอบการเรียนหรือสุภาษิต

๑๑. ใช้สมุดภาพ และสมุดคำศัพท์

๑๒. การอ่าน และการฟังนิทานชาดก

๑๓. การฝึกหัดมารยาท และการปฏิบัติพิธีกรรมต่างๆ^{๘๕}

กระทรวงศึกษาธิการ ได้จัดหลักสูตรในการจัดการเรียนรู้โรงเรียนวิถีพุทธโดยมี องค์ประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๓ ส่วนคือ

๑. หลักสูตรสถานศึกษา

๑) สอดแทรก พุทธธรรมในวิสัยทัศน์ คุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียน

๒) เพิ่มเติม คุณธรรม จริยธรรม ในผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง

๓) ให้มีการบูรณาการพุทธธรรมในการจัดหน่วยการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ

๔) สอดแทรก ความรู้ และการปฏิบัติจริงในการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระกิจกรรม พัฒนาผู้เรียน และสถานการณ์อื่นๆ นอกห้องเรียน ได้แก่ บูรณาการในการเรียนรู้ บูรณาการในชีวิต และบูรณาการไตรสิกขาในชีวิตประจำวัน ศึกษาเพิ่มเติมได้จากเอกสารการจัดการเรียนรู้สาระ พระพุทธศาสนา

๒. ผู้สอน

^{๘๕} สุมณ อมรวิวัฒน์, พุทธวิธีสอนการสอนโดยสร้างศรัทธา และโยนิโสมนสิการ, (กรุงเทพมหานคร: ตริณสาร, ๒๕๒๘), หน้า ๘.

- ๑) เป็นตัวอย่างที่ดีในลักษณะ “สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น” อย่างสม่ำเสมอ
- ๒) เป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้เรียน มีเมตตาธรรม ความอ่อนโยน อดทน อดกลั้น และสร้างเสริมกำลังใจแก่ผู้เรียนอยู่เสมอ

๓. กระบวนการเรียนรู้

- ๑) พัฒนาผู้เรียน รอบด้าน สมดุล สมบูรณ์ ทั้งกาย (กายภาวนา) ความประพฤติ (ศีลภาวนา) จิตใจ (จิตภาวนา) และปัญญา (ปัญญาภาวนา)
- ๒) จัดโอกาสส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ และปฏิบัติธรรมอย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิต (กิน อยู่ ดู ฟัง)
- ๓) สร้างเสริมให้เกิดวัฒนธรรมแสงปัญญา และวัฒนธรรมเมตตา
- ๔) เน้นให้เกิดการเรียนรู้ แบบโยนิโสมนสิการ เข้าใจ และค้นพบคุณค่าแท้ของสรรพสิ่ง^{๘๖}

สรุปได้ว่า การบริหารงานวิชาการ คือ การดำเนินงานกิจกรรมทุกชนิดในโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการเรียนการสอนให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อผู้เรียน การจัดวิถีพุทธสู่วิถีการเรียนรู้ให้แก่เด็กนักเรียนตามแนววิถีพุทธ และบูรณาการพุทธธรรมเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้สู่การปฏิบัติจริงในทุกกลุ่มสาระ กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน ในห้องเรียน และนอกห้องเรียน โดยครูผู้สอนควรเป็นตัวอย่างที่ดี ใช้หลักกัลยาณมิตรต่อผู้เรียน ใช้กระบวนการเรียนรู้พัฒนาผู้เรียนรอบด้าน จัดโอกาสส่งเสริม และสร้างเสริมปฏิบัติธรรมอย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิต

๒.๓.๒ ปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารโรงเรียนวิถีพุทธชั้นนำ ด้านงบประมาณ

ภาพอันงดงามของโรงเรียนวิถีพุทธ เป็นภาพที่สะท้อนถึงการนำหลักธรรมพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักไตรสิกขามาใช้ในการพัฒนาผู้เรียน และแสดงถึงความพยายามนำหลักพุทธธรรมต่างๆ มาประยุกต์ใช้ในการบริหาร และจัดการศึกษาอย่างชัดเจนโดยให้มีรูปแบบ ที่หลากหลายตามความเหมาะสมของสถานศึกษาที่จะพัฒนาผู้เรียนได้อย่างดีที่สุด พร้อมกับสร้างสรรค์สภาพการดำเนินงานที่ผู้เกี่ยวข้องทุกส่วนมีความสุข และได้พัฒนาสู่ชีวิต และสังคมที่งดงามควบคู่กันไป เมื่อโรงเรียนพัฒนาสู่วิถีพุทธ และได้พัฒนาจนเป็นโรงเรียนวิถีพุทธที่ชัดเจนจะสังเกตได้ถึงเปลี่ยนแปลง และประโยชน์อันมากมายที่เกิดตามมาที่เปี่ยมไปด้วยความงดงาม และคุณค่า

๑. นักเรียนได้รับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ต่างๆ อย่างชัดเจนพร้อมกับการพัฒนาปัญญา และด้านอื่นๆ การพัฒนาที่จะให้เป็นคนดี เก่ง และมีความสุขพร้อมๆ กันที่คิดว่ายากจะไม่ใช่สำหรับโรงเรียนวิถีพุทธ

^{๘๖} กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ, หน้า ๒๓.

๒. การพัฒนาผู้เรียนที่เกิดขึ้นชัดเจนจะเป็นที่ชื่นชอบ และชื่นชมของทั้งผู้ปกครองครู อาจารย์ และชุมชนที่ได้รับทราบ การยอมรับ และความร่วมมือช่วยเหลือจะเกิดขึ้นอย่างทวีคูณ

๓. สภาพแวดล้อม และบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ของโรงเรียนจะดีขึ้น และเกื้อกูลการพัฒนา ผู้เรียนรอบด้านทั้งศีล สมาธิ และปัญญา ผู้คนที่เกี่ยวข้องล้วนเป็นกัลยาณมิตรแก่กันและกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อนักเรียน

๔. บุคลากรในโรงเรียนสามารถพัฒนาตนเองทั้งวิธีการทำงาน และวิถีชีวิต ทำให้สภาพการทำงานมีความสุข มีคุณค่าเพิ่มขึ้น ชีวิตส่วนตัวพัฒนาสู่ความสะอาด สว่าง สงบ ชัดเจน เพราะความเป็นวิถีพุทธช่วยกล่อมเกลา

๕. โรงเรียนโดย ผู้บริหาร ครู บุคลากร และนักเรียน เป็นแบบอย่างแก่สังคม อีกเป็นพลังการพัฒนาสังคมวงกว้างให้ดียิ่งๆ ขึ้นไปแนวการดำเนินการ และจังหวะก้าวการพัฒนาของโรงเรียนวิถีพุทธแต่ละแห่งจะมีความแตกต่างกัน ตามลักษณะเฉพาะของแต่ละสถานศึกษา

อย่างไรก็ตาม ก้าวอย่างชัดแจ้งจะมีโอกาสเกิดขึ้นได้จากความพยายามในการพัฒนาผู้เรียนทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ควบคู่กันไปอย่างบูรณาการบนวิถีการดำเนินชีวิตธรรมดาที่ส่งเสริมการพัฒนา การกิน อยู่ ดู ฟัง ให้เป็น คือ ดำเนินชีวิตได้อย่างรู้เท่ารู้ทัน และจัดการได้ในลักษณะที่จะก่อประโยชน์ต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมให้มากที่สุด^{๘๗}

งบประมาณหรืองบประมาณแผ่นดิน ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า “budget” มาจากภาษาฝรั่งเศสโบราณว่า “baguettes” เดิมคำว่า budget หมายถึง กระเป๋าน้ำใบใหญ่ซึ่งเสนาบดีคลัง หรือ ต่อมาคือรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ของกษัตริย์ใช้บรรจุเอกสารต่างๆ ที่แสดงถึงความต้องการของประเทศ และทรัพยากรที่มีอยู่ไปแถลงต่อรัฐสภา และต่อๆ มาความหมายของคำว่า “budget” เปลี่ยนจากตัวกระเป๋ามาหมายถึง เอกสารต่างๆ ที่บรรจุในกระเป๋านั้น”คำจำกัดความที่ดีที่สุดได้แก่คำจำกัดความของศาสตราจารย์ Frank P. Sherwood แห่ง University of Southern California กล่าวว่า งบประมาณ คือแผนเบ็ดเตล็ดซึ่งแสดงออกในรูปตัวเงิน แสดงโครงการดำเนินงานทั้งหมดในระยะเวลาหนึ่ง แผนนี้จะรวมถึงงบประมาณ บริการ กิจกรรม โครงการ และค่าใช้จ่าย ตลอดจนทรัพยากรที่จำเป็นในการการสนับสนุน ในการดำเนินงานให้บรรลุตามแผน ประกอบด้วยภาระการ ๓ ขั้นด้วยกันคือ ๑) การจัดเตรียม ๒) การอนุมัติ และ ๓) การบริหาร^{๘๘}

^{๘๗} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงเรียนวิถีพุทธ, หน้า ๘๕-๘๗.

^{๘๘} ไพศาล ชัยมงคล, งบประมาณแผ่นดินทฤษฎี และปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๑๙.

สำหรับความของงบประมาณตามมาตรา ๔ แห่งพระราชบัญญัติวิธีการงบประมาณ พุทธศักราช ๒๕๐๒ ได้อธิบายเพียงคำว่า งบประมาณรายจ่ายเท่านั้นหมายถึง จำนวนเงินอย่างสูงที่อนุญาตให้จ่ายหรือให้ก่อหนี้ผูกพันได้ตามวัตถุประสงค์ และภายในระยะเวลาที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติงบประมาณรายจ่าย ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๖ ตอนที่ ๙๘ ลงวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๐๒ โดย เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม ได้สรุปความหมายไว้ว่า “งบประมาณหมายถึง แผนการปฏิบัติงานของรัฐบาลที่แสดงในรูปตัวเงินที่เสนอต่อรัฐสภาในช่วงเวลาหนึ่ง”^{๘๙}

การงบประมาณ (Budgeting) จัดเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการตัดสินใจเท่านั้นไม่ว่าขั้นตอนนี้จะชัดเจนหรือไม่ก็ตาม ในการปฏิบัติพิจารณาให้ ลึกซึ้งแล้ว การงบประมาณในระดับอุดมการณ์ คือกระบวนการตัดสินใจทั้งหมดทั้งในกรณีที่มีการตัดสินใจนั้น พัวพันกับการใช้จ่ายเงิน และในกรณีที่พัวพันกับการใช้ทรัพยากรอื่น การงบประมาณในระดับแนวความคิด และในสภาพอุดมการณ์ มีความสำคัญครอบคลุมถึง ดังนี้

๑. การกำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมายต่างๆ ที่องค์การต้องบรรลุเพื่อนำไปสู่ระดับสัมฤทธิ์ผลสูงสุดตามที่วางแผนไว้

๒. การกำหนดความสำคัญมากน้อยของวัตถุประสงค์ และเป้าหมายต่างๆ ดังกล่าว โดยการวิเคราะห์เปรียบเทียบว่าวัตถุประสงค์เหล่านี้ มีส่วนสนับสนุนมากน้อยเพียงใดในการนำองค์การไปสู่ภาวะการณ์ที่ต้องการ

๓. การค้นหา และพิจารณาแผนงาน และโครงการต่างๆ ที่ต้องการดำเนินการ เพื่อสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้

๔. การวิเคราะห์ระดับค่าใช้จ่ายของแผนงาน และโครงการเหล่านี้ ตลอดจนเปรียบเทียบระดับผลประโยชน์ที่จะได้รับจากแผน และโครงการดังกล่าว

๕. การวินิจฉัยเลือกเป้าหมายที่อยู่ในวิสัยกำลังทรัพยากรขององค์การจะสามารถบรรลุได้

๖. ควรเลือกสรรแผนงาน และโครงการต่างๆ ที่มีประสิทธิภาพที่สูงที่สุดในการบรรลุวัตถุประสงค์ที่ได้วินิจฉัยเลือกแล้ว

๗. การติดตามตรวจสอบผลงานความก้าวหน้าของแผนงาน และโครงการต่างๆ ที่ได้รับนำไปปฏิบัติในช่วงระยะของประมานนั้นเพื่อให้เป็นไปตามลักษณะที่ได้กำหนดไว้แล้ว

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

๘. การประเมินคุณค่า และผลประโยชน์ที่เกิดจากแผนงาน และโครงการเหล่านั้น เพื่อสิ้นสุดช่วงเวลาของงบประมาณนั้น^{๙๐}

องค์การใดมีงบประมาณเพียงพอความสำเร็จ และความเจริญรุ่งเรืองขององค์การย่อมจะเกิดขึ้นได้ และองค์การจะได้รับประโยชน์จากกระบวนการงบประมาณ ดังนี้

๑. นำไปสู่การพิจารณาล่วงหน้านโยบายพื้นฐานขององค์การ
๒. ชี้ให้เห็นความเหมาะสม และความถูกต้องของระบบการทำงาน ต่อการจัดสรรความรับผิดชอบ และหน้าที่ของหน่วยงานต่างๆ เพื่อบรรลุจุดหมายขององค์การ
๓. ย้ำถึงความจำเป็นที่ผู้บริหารขององค์การทุกระดับ ต้องมีส่วนร่วมสร้างสรรค์ และกำหนดเป้าหมายขององค์การ
๔. บังคับให้ผู้บริหารหน่วยงานย่อยดำเนินงานในลักษณะที่สอดคล้องกัน และเอื้อให้องค์การ และหน่วยงานย่อยอื่นๆ บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้
๕. บังคับให้วิเคราะห์ และกำหนดค่าใช้จ่าย และผลประโยชน์ที่จะได้รับให้เห็นอย่างชัดเจน
๖. บังคับให้มีการรวบรวม และเก็บรักษารายละเอียดของการปฏิบัติงานขององค์การ (ทุกลักษณะตัวเลข) ที่ทำแล้วในอดีต
๗. บังคับให้ผู้บริหารเลือกสรรวิธีการบรรลุเป้าหมาย และนโยบายที่เสียค่าใช้จ่ายน้อยที่สุด (คือ มีประสิทธิภาพมากที่สุด)
๘. บังคับให้ผู้บริหารพิจารณารายละเอียดขององค์ประกอบต่างๆ ก่อนที่จะตัดสินใจ
๙. จัดความไม่แน่นอนต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นในองค์การเกี่ยวกับความปรารถนาที่แท้จริงขององค์การ

๑๐. แสดงให้เห็นความมีประสิทธิภาพหรือการขาดประสิทธิภาพขององค์การ
๑๑. ส่งเสริมความเข้าใจระหว่างผู้บริหารทั้งหลายที่มีส่วนองค์การนั้นๆ
๑๒. บังคับให้ผู้บริหารสำรวจสถานการณ์แวดล้อมเพื่อการวางแผน
๑๓. บังคับให้ผู้บริหารประเมินผลงานของตนเองเป็นระยะๆ
๑๔. ชี้ให้เห็นอัตราความก้าวหน้าหรือความล้มเหลวขององค์การ

สำหรับความสำคัญของงบประมาณที่มีต่อการบริหารงานของรัฐบาลในปัจจุบันนี้ มีอยู่มากเพราะรัฐบาลสามารถใช้งบประมาณแผ่นดินเป็นเครื่องมือสนองวัตถุประสงค์ต่างๆ คือ

๑. รักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ และการคลังของประเทศ

^{๙๐} ไกรยุทธ ธีตยาคินันท์, งบประมาณแผ่นดิน, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘),

๒. ส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ
๓. ปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างฝ่ายบริหารกับฝ่ายนิติบัญญัติให้ดีขึ้น
๔. เป็นเครื่องมือการบริหารที่มีประสิทธิภาพ
๕. ปรับปรุงการประชาสัมพันธ์^{๔๑}

หลักการงบประมาณหรืองบประมาณแผ่นดิน เป็นนโยบายที่สำคัญของรัฐบาล การใช้จ่ายเงินงบประมาณแผ่นดินอาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศทั้งในส่วนตัว และส่วนเสีย ขึ้นอยู่กับวิธีการจัดงบประมาณเป้าหมาย และนโยบายในการจัดทำงบประมาณของฝ่ายบริหารเป็นสำคัญหากการจัดทำงบประมาณขาดหลักสำคัญในการจัดสรรงบประมาณ การใช้จ่ายเงินแผ่นดินที่ได้จากการจัดเก็บภาษีจากรายการย่อมจะเป็นไปในทางที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ตรงกับความต้องการของประชาชน ทั้งยังทำให้การควบคุมการใช้จ่ายงบประมาณของฝ่ายนิติบัญญัติไม่ดีเท่าที่ควร แนวทางในการพิจารณา ควรยึดหลักการ ดังนี้

๑. หลักการคาดการณ์ไกล (Foresight) การจะทำอะไรจะจ่ายเงินในปีใดเท่าใดต้องมีการวางแผนไว้ มิฉะนั้นจะทำก็ทำ ต้องการจะจ่ายเงินอย่างไรก็เพียงหาเงินจากที่โน่นบ้างที่นี้บ้างโดยไม่คำนึงถึงว่ามีอนุญาตไว้ในงบประมาณหรือไม่

๒. หลักประชาธิปไตย (Democracy) ต้องให้ราษฎรผู้เสียภาษีมีส่วนร่วมรู้เห็น และให้ความเห็นชอบด้วยทั้งรายรับ และรายจ่าย ในประเทศที่มีระบบประชาธิปไตยพอสมควร รัฐสภาซึ่งประกอบด้วยสภาผู้แทนราษฎรที่ได้รับเลือกตั้งขึ้นมาโดยชอบธรรมก็เป็นสถาบันที่ให้คำปรึกษา และอนุมัติแก่รัฐบาลในการเก็บภาษีอากร และการจ่ายเงิน

๓. หลักดุลยภาพ (Balance) งบประมาณควรสมดุลกัน ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าต้องสมดุลทุกปีบางปีอาจจะขาดดุล บางปีก็อาจเกินดุล ซึ่งจะขาดดุลหรือเกินดุล ก็ขึ้นอยู่กับภาวะเศรษฐกิจของประเทศเป็นหลัก แต่อย่างไรก็ตามเมื่อนำงบประมาณหลายๆ ปีมารวมกันแล้วจะสมดุล ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันมิให้ประเทศเกิดหนี้สินล้นพ้นตัว

๔. หลักสารัตถประโยชน์ (Utility) การจัดทำงบประมาณต้องนึกถึงประโยชน์ที่จะได้รับทั้งในปัจจุบัน และอนาคตเป็นหลัก ควรจะมีการจ่ายลงทุนไว้มากพอเป็นส่วนสัดเหมาะสมกับรายจ่าย

๕. หลักยุติธรรม (Equity) คือให้มีความยุติธรรม (มีศีลธรรม และความชอบธรรม) ทั้งในด้านรายได้ และรายจ่าย เช่น กรณีเงินรายได้จากการเก็บภาษี ต้องให้ยุติธรรมที่สุด คนมีรายได้มากก็ควรจะเรียกภาษีมากกว่าคนจน เป็นต้น

^{๔๑} ณรงค์ สัจพันธ์โรจน์, การจัดทำอนุมัติ และบริหารงบประมาณแผ่นดิน: ทฤษฎี และปฏิบัติ, (พิมพ์ครั้งที่ ๕), (กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒.

๖. หลักสมรรถภาพ (Efficiency) หลักนี้เกี่ยวกับวิธีการควบคุมงบประมาณทั้งรายได้และรายจ่ายให้ถูกต้อง ซึ่งเกี่ยวข้องกับหน่วยราชการทุกแห่งที่ทั้งมีหน้าที่เก็บเงิน และจ่ายเงิน กระทั่งการคลัง และสำนักงบประมาณมีหน้าที่ดูแล และส่งเสริมให้เกิดสมรรถภาพขึ้น

อำพล ทิมसार ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับหลักการหรือลักษณะที่ดีของงบประมาณว่าประกอบด้วยลักษณะต่างๆ ดังนี้

๑. จะต้องเป็นศูนย์รวมเงินแผ่นดินหรือที่เรียกว่ามีความครบถ้วน ซึ่งหมายความว่า เป็นการรวมเงินแผ่นดินเข้าไว้ในแหล่งเดียวกัน แล้วกำหนดแนวทางการใช้จ่ายในรูปของแผนเพื่อให้รัฐบาลสามารถพิจารณางาน โครงการตามลำดับความสำคัญได้ถูกต้องกับสภาพเศรษฐกิจ และความต้องการอันแท้จริงของประชาชนได้

๒. จะต้องถือหลักพัฒนา ซึ่งหมายความว่าพยายามให้งบประมาณแผ่นดิน เป็นเครื่องมือที่จะนำความเจริญก้าวหน้ามาสู่ประเทศอย่างเต็มที่ โดยรัฐบาลจะดำเนินการบริหารการใช้จ่ายงบประมาณดังกล่าวเพื่อให้เกิดผลออกมามากที่สุด ซึ่งอาจจะต้องระมัดระวังมิให้มีการใช้จ่ายงบประมาณที่เรียกว่างบประมาณประจำมากเกินไป และขณะเดียวกันก็ต้องพยายามใช้จ่ายงบประมาณที่เรียกว่างบประมาณการลงทุนเพื่อให้เกิดผลต่อการพัฒนาประเทศมากที่สุด

๓. จะต้องถือหลักประหยัด ซึ่งหมายความว่า จะต้องพยายามให้คนใช้จ่ายเงินงบประมาณให้ได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วย และไม่ใช้จ่ายไปในทางที่ฟุ่มเฟือย เพื่อให้ผลงานที่เกิดขึ้นเป็นไปโดยประโยชน์สูงสุดต่อการพัฒนาประเทศ สำหรับหลักประหยัดนี้จะต้องเป็นไปทั้งงบประมาณรายจ่าย และรายรับ เพื่อให้ผู้ใช้จ่ายบังเกิดความรู้สึกเสียตายนี้อันเนื่องมาจากการใช้จ่ายเงินของตนเอง และจะเป็นผลให้การดำเนินงานเป็นไปโดยมีประสิทธิภาพขึ้น

๔. จะต้องมียุทธศาสตร์เหมาะสม ซึ่งหมายความว่า จะต้องเหมาะสมกับระยะเวลาการดำเนินงาน โดยปกติมักจะกำหนดไว้เป็นปีงบประมาณ เริ่มตั้งแต่ตุลาคม และสิ้นสุดในเดือนกันยายนของปีถัดไป^{๙๒}

การบริหาร และจัดการภารกิจในสถานศึกษา ตามมาตรา ๓๙ แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ มีรายละเอียดสรุปได้ว่า “ให้กระทรวงกระจายอำนาจการบริหาร และการจัดการศึกษาทั้งด้าน วิชาการ งบประมาณ การบริหารงานบุคคล และการบริหารทั่วไป ยังคณะกรรมการ และสำนักงานการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เขตพื้นที่การศึกษา และสถานศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษาโดยตรง”การบริหาร และจัดการสถานศึกษาประกอบด้วยหลัก ๔ ด้าน ได้แก่ “การบริหารวิชาการ การบริหารงบประมาณ การบริหารงานบุคคล และการบริหาร

^{๙๒} อำพล ทิมसार, หลักการ และวิธีการงบประมาณทั่วไป, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงบประมาณ, ๒๕๓๘), หน้า ๔.

ทั่วไป” “ภารกิจเกี่ยวกับการบริหาร และจัดการสถานศึกษาเป็นงานที่สลับซับซ้อน ละเอียดย่อน ที่ผู้บริหารสถานศึกษาจะต้องใช้ทักษะ และวิสัยทัศน์ของตนเองให้ผู้ร่วมงานได้รับรู้ เข้าใจ และ ประยุกต์วิสัยทัศน์นั้นเป็นปรัชญา”^{๙๓}

สรุปว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารสถานศึกษาเกี่ยวกับงบประมาณ เป็นการเลือกวิธีการ ทำงานอย่างมีทิศทางที่เหมาะสม สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของสถานศึกษา เพื่อให้สามารถ ดำเนินการได้อย่างคล่องตัว และประสบความสำเร็จ การกำหนดการบริหารสถานศึกษาสามารถ กำหนดได้หลายวิธี เช่น การระดมความคิดเห็นจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย การวิจัยเชิงพัฒนาการระดม สมองจากผู้เชี่ยวชาญ และการใช้เทคนิคตารางสัมพันธ์

การบริหารงานงบประมาณของสถานศึกษามุ่งเน้นความเป็นอิสระ ในการบริหารจัดการมี ความคล่องตัว โปร่งใส ตรวจสอบได้ ยึดหลักการบริหารมุ่งเน้นผลสัมฤทธิ์ และบริหารงบประมาณ แบบมุ่งเน้นผลงาน ให้มีการจัดหาผลประโยชน์จากทรัพย์สินของสถานศึกษา รวมทั้งจัดหารายได้ จาก บริการมาใช้บริหารจัดการเพื่อประโยชน์ทางการศึกษา และส่งผลให้เกิดคุณภาพที่ดีต่อผู้เรียน

นอกจากนี้การบริหารงบประมาณควรมีการวิเคราะห์ และพัฒนานโยบายทางการศึกษา ที่มีกิจกรรมต้องปฏิบัติ ดังนี้

๑. วิเคราะห์ทิศทาง และยุทธศาสตร์ของหน่วยงานเหนือสถานศึกษา ได้แก่ เป้าหมายเชิงยุทธศาสตร์ระดับชาติ แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ แผนปฏิบัติราชการของ กระทรวงศึกษาธิการ และแผนพัฒนาการศึกษาขั้นพื้นฐาน

๒. ศึกษาข้อตกลงผลการปฏิบัติงาน และเป้าหมายการให้บริการสาธารณะทุกระดับ ได้แก่ เป้าหมายการให้บริการสาธารณะ ข้อตกลงการจัดทำผลผลิต ข้อตกลงผลการปฏิบัติของโรงเรียน เขตพื้นที่ และผลการดำเนินงานของโรงเรียนสถานศึกษาที่ต้องดำเนินการ เพื่อให้บรรลุข้อตกลง ที่โรงเรียนทำกับเขตพื้นที่การศึกษา

๓. ศึกษา วิเคราะห์ วิจัยการจัด และพัฒนาการศึกษาของโรงเรียนตามกรอบทิศทาง ของเขตพื้นที่การศึกษา และตามความต้องการของโรงเรียน

๔. วิเคราะห์ผลการดำเนินงานของสถานศึกษาตามข้อตกลงที่ทำกับเขตพื้นที่ การศึกษาด้านปริมาณ คุณภาพ เวลา ตลอดจนต้นทุน ซึ่งต้องคำนวณต้นทุนผลผลิตขององค์กร และ ผลผลิตจากงาน และโครงการ ประกอบด้วย

๑) จัดทำข้อมูลสารสนเทศผลการศึกษา วิเคราะห์ วิจัย เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ สภาพแวดล้อมที่มีผลกระทบต่อการจัดการศึกษาของสถานศึกษา

^{๙๓} สิปพนนท์ เกตุทัต, “วิสัยทัศน์กว้างไกลปฏิบัติได้ผลจริง”, ภาวะผู้นำความสำคัญต่ออนาคตไทย, ๓๒-๔๑; (พิมพ์ครั้งที่ ๒), (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๑), หน้า ๕๖.

๒) จัดทำข้อมูลสารสนเทศให้เขตพื้นที่การศึกษา และสาธารณะชนรับทราบ
การวิเคราะห์ความเหมาะสมการเสนอของงบประมาณ แนวทางการปฏิบัติ

๑. จัดทำรายละเอียดแผนงบประมาณ แผนงาน งานโครงการให้มีความเชื่อมโยงกับ
ผลผลิต และผลลัพธ์ ตามตัวชี้วัดความสำเร็จของสถานศึกษา พร้อมกับวิเคราะห์ และจัดลำดับ
ความสำคัญของแผนงาน งานโครงการ เมื่อเขตพื้นที่การศึกษาแจ้งนโยบาย แผนพัฒนามาตรฐาน
การศึกษาขั้นพื้นฐานหลักเกณฑ์ขั้นตอน และวิธีการจัดตั้งงบประมาณให้สถานศึกษาดำเนิน

๒. จัดทำกรอบประมาณการรายจ่ายระยะปานกลาง (Medium Term Expenditure
Framework : MTEF) โดยวิเคราะห์นโยบายหน่วยเหนือที่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม วิเคราะห์ผล
การดำเนินงานปีงบประมาณที่ผ่านมาของสถานศึกษา เพื่อปรับเป้าหมายผลผลิตที่ต้องการดำเนินการ
ใน ๓ ปีข้างหน้า พร้อมกับปรับแผนงาน งานโครงการ และกิจกรรมหลัก ให้สอดคล้องกับประมาณ
รายได้ของสถานศึกษาทั้งจากเงินงบประมาณ และเงินนอกงบประมาณ

๓. จัดทำคำขอรับงบประมาณของสถานศึกษา และกรอบประมาณการรายจ่ายระยะ
ปานกลาง (MTEF) เสนอต่อเขตพื้นที่การศึกษา เพื่อพิจารณาความเหมาะสมสอดคล้องเชิงนโยบาย

๔. จัดทำร่างข้อตกลงบริการผลผลิต (ร่างข้อตกลงผลการปฏิบัติงาน) ของ
สถานศึกษาที่จะต้องทำกับเขตพื้นที่การศึกษาเมื่อได้รับงบประมาณโดยมีเป้าหมายการให้บริการ
ที่สอดคล้องกับแผนกลยุทธ์ของสถานศึกษา โดยผ่านความเห็นชอบของคณะกรรมการสถานศึกษา

สรุปความได้ว่า การบริหารงานด้านงบประมาณของสถานศึกษาผู้บริหาร และคณะต้อง
บริหารให้สอดคล้องกับกฎกระทรวงที่ได้กำหนดหลักเกณฑ์ และวิธีการกระจายอำนาจการบริหาร
และการจัดการศึกษา พุทธศักราช ๒๕๕๐ หน้า ๒๙ เล่ม ๑๒๔ ตอนที่ ๒๔ ก ประกาศในราชกิจจานุเบกษา
๑๖ พฤษภาคม ๒๕๕๐ ที่ให้ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ หรือเลขาธิการคณะกรรมการการศึกษาขั้น
พื้นฐานพิจารณาดำเนินการกระจายอำนาจการบริหาร และการจัดการศึกษาด้านวิชาการ ด้าน
งบประมาณ ด้านการบริหารงานบุคคล และด้านการบริหารทั่วไป ไปยังคณะกรรมการเขตพื้นที่
การศึกษา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา หรือสถานศึกษาในอำนาจหน้าที่ของตน แล้วแต่กรณี

๒.๓.๓ ปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารโรงเรียนวิถีพุทธชั้นนำ ด้านบุคลากร

การบริหารงานโรงเรียนวิถีพุทธชั้นนำ จะบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย และนโยบายของ
โรงเรียนวิถีพุทธใดๆ ก็ตามจะขึ้นอยู่กับการบริหารทรัพยากรทางการบริหารที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์
และมีประสิทธิภาพสูงสุด บรรดาทรัพยากรทั้งหลาย มนุษย์เป็นทรัพยากรการบริหารที่สำคัญที่สุด
มีคุณค่าสูงสุดมีประโยชน์มากที่สุด และทรัพยากรด้านกำลังคนเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญยิ่ง เพราะคน
เป็นกุญแจแห่งประสิทธิภาพของการบริหารกิจการต่างๆ ผู้บริหารสถานศึกษาจะประสบความสำเร็จ
ในเรื่องของการบริหารได้ ต้องคำนึงถึงการมีระบบการบริหารงานบุคคลที่ดี สามารถดึงดูด และ
บำรุงรักษาบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถไว้ในหน่วยงานให้มาก และนานที่สุดเท่าที่หน่วยงาน

ต้องการ การบริหารบุคลากรผ่านทฤษฎีการครองตน และการครองคน ตามที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายคำว่า “ครอง” ว่า หมายถึง “การปกครอง รักษาโดยความเป็นใหญ่ เช่น ครองเมือง ดำรงไว้ รักษาไว้ เช่น ครองสิขา ครองชีพ ครองตัว นุ่งห่ม (ใช้แก่นักบวช) เช่น ครองจีวร ครองผ้า ถือสิทธิ์เป็นเจ้าของ เช่น เอาไปครองเสียหลายวัน”^{๙๔} มังคลัตถปิณีได้ให้ความหมายของคำว่า “ตน” ไว้ว่า “หมายถึง จิต หรือร่างกายอรรถาภาพทั้งหมด”^{๙๕} เมื่อนำเอาคำทั้งสองมารวมกันว่าครองตน ก็หมายถึง การปกครองรักษาตน การดำรงตนไว้ การรักษาตนไว้ คำว่า “ครองตนนี้ศัพท์ในทางพระพุทธศาสนาจะพูดถึงเรื่องอัตตสัมมาปณิธิคือการครองตนหรือตั้งตนไว้โดยชอบ การครองตนไว้โดยชอบด้วยหลักของพระพุทธศาสนามีลักษณะ ดังนี้ คือ การประครองตนผู้ไม่มีศีลหรือทุศีลไว้ในศีลประการหนึ่ง การประครองตนผู้ไม่มีศรัทธาไว้ในศรัทธาที่สมบูรณ์ประการหนึ่ง และการประครองตนผู้มีความตระหนี่ไว้ในการเสียสละที่สมบูรณ์”^{๙๖}

การปกครองตนกับคนผู้ไม่มีศีลหรือทุศีลให้มีศีล หมายความว่า มนุษย์ทุกคน ณ เบื้องต้นอาจจะไม่มีศีลหรืออาจจะมีศีลด้วยการสมาทานหรือด้วยเจตนางดเว้นเองแต่รักษาไว้ไม่ได้ เพราะเงื่อนไขต่างๆ เช่น อาจจะอ้างว่าขัดต่อการทำมาหากิน ขัดต่อความสนุกสนานรื่นเริง ขัดต่อการแสวงหาความสุขทางกามารมณ์ หรือข้ออ้างอื่นๆ จึงเรียกว่า คนทุศีล คือมีศีลไม่ดีซึ่งโดยความหมายก็คือการรักษาศีลไม่ได้นั่นเอง แต่ต่อมารู้ถึงคุณประโยชน์ของศีลก็เปลี่ยนใจมารักษาศีล เพราะศีลมีคุณประโยชน์มากมายทั้งแก่ระดับผู้รักษา ระดับครอบครัว และระดับสังคมด้วย จะกล่าวให้สั้นๆ ก็คือศีลจะป้องกันบุคคลไม่ให้เป็นคนโหดร้าย ไม่ให้เป็นคนมือไว ไม่ให้เป็นคนใจเร็ว ไม่ให้เป็นคนขี้บด และไม่ให้เป็นคนหมดสติ ถ้ามีศีลแม้เพียงห้าข้อเท่านั้นสังคมก็จะเกิดสันติภาพได้ กฎหมายก็ไม่จำเป็นต้องมี เพราะต่างคนก็มุ่งที่จะรักษาศีล ยกตัวอย่างเช่น

ศีลข้อที่หนึ่ง ห้ามฆ่าห้ามเบียดเบียนชีวิตทั้งของคน และสัตว์อื่นถ้าคนในสังคมโลกทำกันได้ทั้งหมดจะสงบสุขแค่ไหน ใครจะกล้าฆ่ากล้าเบียดเบียนใครเพราะมันเป็นเรื่องผิดศีลซึ่งผลที่จะเกิดตามมาคือความรักความเมตตา ความเห็นอกเห็นใจกัน และกันช่วยเหลือกันได้อย่างจริงใจ ที่มีเหตุการณ์ฆ่าล้างผลาญชีวิตในปัจจุบันนี้ก็เพราะคนขาดศีลข้อนี้มิใช่หรือ

ศีลข้อที่สอง ห้ามลักเอาสิ่งของๆ คนอื่น ข้อนี้ กินความกว้างไปจนถึงการเบียดบังเอาทรัพย์สินส่วน รวมมาเป็นของตน การใช้เล่ห์เหลี่ยมทุจริต คดโกง ฉ้อฉล หลอกลวง ต้มตุ๋น ฉกชิง วังจ้อง เอาไรต์เอาเปรียบกันในรูปแบบต่างๆ ซึ่งบางครั้งอาจจะทำให้อีกฝ่ายหนึ่งถึงกับสูญเสียทรัพย์สิน

^{๙๔}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๑๙.

^{๙๕}มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย, มังคลัตถปิณี ภาค ๑, (พิมพ์ครั้งที่ ๑๓), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุธวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑๗.

^{๙๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๗.

ทั้งหมดต้องเดือดร้อนมาก บางครั้งอาจจะถึงสูญเสียชีวิตได้ ถ้ารักษาศีลข้อนี้ได้คนในสังคมก็จะกลัวต่อบาปกรรมไม่ทำทุจริตในการหาเลี้ยงชีพต่างก็ตั้งใจทำมาหากินในแนวทางที่ถูกต้อง มีความขยันหมั่นเพียร ทรัพย์ที่หามาได้ก็จะไม่สูญหายเพราะถูกขโมยเป็นต้น ผลก็คือจะเกิดความสุขตามมาได้แน่นอน ข้อนี้สมดังพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชนานว่าเมื่อวัน ๒๒ มิถุนายน ๒๕๒๒ เรื่องคุณสมบัติพื้นฐาน Basic Qualities ความตอนหนึ่งว่า "คุณสมบัติพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับทุกคนนั้นที่สำคัญได้แก่ ความรู้จักผิดชอบชั่วดี ความละเอียดซื่อสัตย์สุจริต ทั้งในความคิด และการกระทำ ความไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น ความไม่มั่งง่ายหยาบคาย กับอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญ เป็นพิเศษ คือความขยันหมั่นเพียร"

ศีลข้อที่สาม ห้ามไม่ให้ประพฤติดิตทางกาม โดยสรุปก็คือ เรื่องมีเพศสัมพันธ์ในสตรี หรือบุรุษต้องห้าม เช่น สามี ภรรยาของคนอื่น ลูกสาวลูกชายของคนอื่น เป็นต้น ถึงแม้จะเป็นสามีภรรยาของตนเองก็ตามแต่ในสถานที่อันไม่เหมาะสมก็ไม่ควรมีเพศสัมพันธ์เช่นกัน ศีลข้อนี้จะป้องกันภัยได้หลายเรื่อง เช่น เรื่องโรคอันติดมากับเพศสัมพันธ์ เช่นโรคเอดส์ ป้องกันการมั่วสุมเรื่องเพศ ป้องกันการฆ่าหรือทำร้ายกันเพราะเรื่องเพศ ป้องกันการฉุดคร่าข่มขืน ป้องกันการแตกแยกกันของคนในสังคม ป้องกันการแตกแยกหย่าร้างกันของคู่สามีภรรยา ป้องกันปัญหาเด็กที่เกิดมาโดยไม่มีใครรับผิดชอบ เป็นต้น ทำให้ทั้งสตรี และบุรุษทุกคนอยู่ในสังคมได้อย่างวางใจเชื่อใจไม่ต้องหวาดระแวงกัน และยังป้องกันความมั่งมากในเรื่องกามคือเรื่องเพศสัมพันธ์ด้วย

ศีลข้อที่สี่ ห้ามไม่ให้พูดโกหก ถ้อยคำหลอกลวงไม่จริงใจ พูดเหลวๆ แหละๆ พูดสักแต่ว่าพูดแล้วไม่ทำตาม คำพูดที่โกหกกันนี้ไม่มีใครชอบให้คนอื่นมาพูดกับตน แต่ตนของคนบางคนชอบที่จะพูดโกหกกับคนอื่น คำพูดที่โกหกส่งผลเสียมากทำให้ขาดความเชื่อถือต่อคนประเภทนี้ และจะไม่ได้ได้รับความจริงใจจากคนอื่น ลองคิดดูว่า ถ้าสังคมไม่มีใครพูดจริงเลย มีแต่เรื่องโกหกแล้วจะเกิดความวุ่นวายยุ่งยากขนาดไหน ใครจะเชื่อถือใครได้ แม้แต่ครอบครัวเดียวกัน หรือเพื่อนร่วมงาน ร่วมสถาบัน ร่วมองค์กร เต็มไปด้วยคนโกหก แล้วจะเป็นอย่างไร นอกจากนั้นศีลข้อนี้ยังห้ามรวมถึงการพูดคำหยาบคาย การพูดยุยงส่อเสียดทำให้คนแตกแยกกัน การพูดจาเหลวไหลไร้สาระเพื่อจ้อไปต่างๆ นานา

ศีลข้อที่ห้า ห้ามดื่มสุราเมรัย นอกจากนั้นยังรวมถึงการเสพยาเสพติดการใช้สารเสพติดในรูปแบบต่างๆ เพราะสุรา เมรัย หรือยาเสพติดสารเสพติดชนิดต่างๆ เมื่อคนเสพเข้าไปย่อมจะทำให้ขาดสติ ควบคุมตนเองไม่อยู่ เมื่อขาดสติแล้วเรื่องการทำความดีไม่ต้องพูดถึง แม้อาจจะทำได้บ้างก็น้อยนัก ส่วนการทำความชั่วนั้นทำได้เต็มที่ ไม่มีเลือกว่าใครจะเดือดร้อนหรือเปล่า ศีลทั้งสี่ข้อเบื้องต้นนั้นหากคนทำผิดศีลข้อห้าเกิดภาวะที่ขาดสติแล้วมีหวังที่จะล่วงหรือทำลายศีลทั้งสี่ข้อนั้นโดยไม่ยาก กล่าวคือ คนมีเมาขาดสติย่อมจะฆ่าคนฆ่าสัตว์ได้ไม่ยาก ลักขโมย ปล้นจี้ ฉกชิงวิ่งราว ได้โดยไม่ยาก มีเพศสัมพันธ์แบบผิดโดยไม่ยาก พูดโกหกก็ไม่ยากเย็นอะไร

การปกครองบุคคลผู้ไม่มีศรัทธาให้มีศรัทธาที่สมบูรณ์ เรื่องศรัทธาคือความเชื่อนี้ก็สำคัญไม่น้อย สาเหตุที่คนได้ทำสิ่งต่างๆ ลงไปทั้งผิด และถูกทั้งเรื่องความดีความชั่วก็เนื่องมาจากความเชื่อ ถ้ามีความเชื่อที่ผิดๆ แล้ว แน่แน่นอนที่สุดการคิดการพูดการกระทำการแสดงออกพฤติกรรมต่างๆ ก็ต้องผิดไปด้วย ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์ที่ไม่พึงประสงค์ที่เกิดขึ้นทั้งในเมืองไทย และประเทศอื่นๆ เช่น การฆ่า การลอบทำร้าย การทำลายล้างชีวิต และอื่นๆ ที่ปรากฏผ่านสื่อต่างๆ ไม่เว้นแต่ละวันนั้น เกิดขึ้นมาได้อย่างไร มันเกิดจากความเชื่อที่ผิดๆ หรือเปล่า ความเชื่อที่ผิดนี้ส่งผลเสียที่ร้ายแรงมาก ในคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้เชื่อความเชื่อที่ผิดนี้ว่า มิฉฉาศรัทธา ศรัทธาประเภทนี้อาจส่งผลเสียทั้งแก่คนแบบนี้ เช่น ถ้าคนส่วนมากเชื่อว่าบุญไม่มีบาปไม่มี ทำดีทำชั่วไม่มีผล คนทำชั่วได้ดีมีเงินทอง ร่ำรวยมียศถาบรรดาศักดิ์ตำแหน่งหน้าที่การงานที่สูงส่งมีทั่วไป โลกหน้าไม่มีตายแล้วก็แล้วกันไป หาความสุขในโลกนี้ดีกว่าใครจะเดือดร้อนก็ช่างเขา เราไม่เดือดร้อนก็พอแล้ว สังคมจะเป็นอย่างไร โลกจะสับสนวุ่นวายยุ่งเหยิงสักเพียงไร ใครจะช่วยเหลือใคร คนที่อ่อนแอกว่าด้อยโอกาสกว่าจะเป็นอยู่ได้อย่างไร จะเกิดความสงบร่มเย็นสันติสุขได้อย่างไร หรือความเชื่อที่ผิดๆ ที่ร้ายแรงกว่านั้น เช่น ถ้าเชื่อว่าคนที่ไม่นับถือศาสนาตนไม่เข้ารีตศาสนานับถือศาสนาอื่นเป็นคนบาป แล้วต้องจัดการฆ่า คนบาปนั้นไม่ให้เหลือสังคม โลกจะเป็นอย่างไร จะต้องเดือดร้อนขนาดไหนเนื่องจากความเชื่อมีความสำคัญมากอย่างนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงกำชับว่า ความเชื่อต่างๆ นั้นต้องประกอบด้วยปัญญา คือ ไม่เชื่อแบบมกมาย จะเชื่ออะไรแต่อย่างต้องมิเหตุผล อย่างน้อยที่สุดความเชื่อของตนต้องไม่ไปทำคนอื่นให้เดือดร้อนต้องไม่เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น ดังนั้นในพระพุทธศาสนาจึงมีหลักเรื่องความเชื่อไว้ ๔ ประการ คือ

๑. กัมมสัทธา คือ ความเชื่อเรื่องกรรมคือการกระทำ กฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ทำความดีหรือเรื่องที่ดีจะนำไปสวรรค์ ทำความชั่วความเสีย ทำบาปกรรม ทำผิดศีลธรรม จะนำไปสู่นรก มนุษย์ทุกคนจะได้ดีหรือตกยากล้วนแล้วมาจากการกระทำของตน ทั้งการกระทำในอดีตชาติ ทั้งการกระทำ ณ ปัจจุบันชาติ

๒. วิปากสัทธา คือ ความเชื่อเรื่องผลของกรรม เชื่อว่า เมื่อทำสิ่งได้แล้วต้องได้รับผล สิ่งนั้นแน่นอนทั้งฝ่ายดี และฝ่ายไม่ดี ถ้าทำความชั่วแล้วอย่าหวังที่จะปฏิเสธผลของกรรมชั่ว ต้องได้รับแน่นอนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ถ้ายังไม่ได้รับในชาตินี้เพราะมีเงื่อนไขฝ่ายกรรมดีอยู่ ชาตินี้ก็ต้องได้รับ ปลุกข้าวก็ต้องได้ข้าว ปลุกมะม่วงก็ต้องได้ต้นมะม่วงไม่มีที่จะเป็นอย่างอื่น

๓. กัมมัสสกตาสัทธา คือ ความเชื่อว่าสัตว์ และมนุษย์ทุกๆ คนมีกรรมเป็นของตน ตนทำความดีก็ต้องได้รับความดีตอบแทน ตนทำความชั่วก็ต้องได้รับความชั่วเช่นกัน เพียงแต่จะเร็วหรือช้าเท่านั้น ถ้าสัตว์หรือมนุษย์ไม่มีกรรมเป็นของตนทุกคนหรือสัตว์ทุกตัวต้องเหมือนกันหมดในทุกๆ ด้าน แต่ในความเป็นจริงแล้วคนแต่ละคนสัตว์แต่ละตัวย่อมที่จะมีส่วนที่แตกต่างกัน และเราก็เห็นกันอยู่

๔. ตถาคตโพธิสัตถา คือ ความเชื่อเรื่องการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ว่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้จริง ตรัสรู้เองโดยชอบ ตรัสรู้ธรรมอันเป็นของจริงอันประเสริฐ ไม่ได้เดา นึกเอา คาดคะเนเอา ไม่ได้ไปลอกเลียนแบบเอาคำสอนของใคร หรือไม่ได้ไปดู่เอาคำสอนของคนอื่นมาเป็นของตน คำสอนของพระพุทธองค์นั้นทันสมัยใหม่อยู่เสมอ ทำพิสูจน์ได้ ไม่มีคำสอนที่โกหก

กรณีที่ จะครองตนด้วยหลักเบญจธรรมเบื้องต้นต้องมีความเชื่อก่อนว่า จะได้ผลลัพธ์ในด้านบวกหรือด้านลบ คือจะได้ผลเสียหรือผลดีอย่างไร เกิดผลเสียผลดีอย่างไรบ้าง ทั้งแก่ตนเองและสังคม แน่แน่นอนถ้ามองเห็นว่าจะเกิดผลเสียก็คงจะไม่ทำ ถ้าเห็นว่าส่งผลดีก่อให้เกิดสิ่งที่ดีที่พึงประสงค์ให้ได้ก็คงจะทำ ถ้าขาดความเชื่อมั่นไม่มีศรัทธาเพียงแต่เห็นเขาทำก็ทำตามเฉยๆ ความมั่นคงแน่วแน่ต่อเนื่องเอาจริงเอาจังก็จะมี ผลที่ได้แม้ว่าจะมีบ้างแต่ก็จะมีไม่มากไม่บริบูรณ์เต็มที่

การปกครองคนผู้มีความตระหนี่ให้มีการเสียสละที่สมบูรณ์ ประเด็นนี้จะอธิบายเฉพาะในความหมายว่า การเสียสละอารมณ์ที่ไม่ดีไม่งามอารมณ์ร้ายประเภทต่างๆ ออกจากจิตใจของแต่ละคนไม่ตระหนี่หวงแหนอารมณ์ร้ายเก็บเอาไว้กับตน ถ้าไม่เสียสละอารมณ์ร้าย การที่จะครองตนด้วยหลักเบญจธรรมคือการมีเมตตากรุณาที่ดี การประกอบอาชีพที่สุจริตด้วยความขยันหมั่นเพียรที่ดี ความระมัดระวังที่จะไม่ทำผิดในเรื่องงามก็ดี การจะประพฤติสัจจะก็ดี การที่จะปลูกสติให้แก่ตนก็ดี ไม่ใช่เรื่องง่าย แต่ถ้าสละอารมณ์ร้ายได้แล้วการครองตนตามเบญจธรรมทั้งหมดนี้ก็ไม่ใช่ว่าจะยุ่งยากอีกต่อไปการครองตนทั้งสามอย่างนี้ อาจจะสรุปแบ่งได้เป็น ๒ คือ การครองตนไว้ที่จะไม่ทำความชั่ว ความเสียหายต่างๆ จะไม่สร้างความเดือดร้อนความเสื่อมเสียให้แก่ตน และคนในสังคมทั้งที่เป็นญาติพี่น้องและคนอื่นๆ และการครองตนที่จะทำความดีความเจริญให้แก่ตน และสังคม พระพุทธเจ้าทรงแสดงข้อปฏิบัติเพื่อจะให้เป็นหลักในการครองตนตามแบบอย่างชาวพุทธที่ดีไว้ด้วยหลักธรรมหลายอย่างตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีทั้งในส่วนของพระวินัยปิฎก ก็มีเรื่องการครองตนจะเน้นเรื่องศีลหรือวินัยเป็นพื้น พระอภิธรรมปิฎก ก็จะมีเรื่องการครองตนในระดับสูง ในที่นี้จะนำวิธีการครองตนตามวิถีทางหรือหลักการของพระพุทธศาสนา มาเป็นตัวอย่างตามแนวทางพระสูตรปิฎกมาเสนอไว้เป็นตัวอย่าง การครองตนที่ว่านี้ก็คือการทำตนให้ไปถึงจุดมุ่งหมายปลายทางของชีวิตคือความสุขสวัสดิ์ความเจริญก้าวหน้าความปลอดภัยอย่างสูงส่ง มีข้อความที่ปรากฏในมงคลสูตรว่า ชีวิตมนุษย์ธรรมดาที่จะประสบความสุขความเจริญก้าวหน้าความปลอดภัยอย่างเต็มที่ต้องมีรูปแบบในการดำเนินชีวิต ดังนี้^{๙๗}

๑. ต้องไม่คบคนพาล
๒. ต้องคบบัณฑิต
๓. ต้องบูชาบุคคลที่ควรบูชา
๔. ต้องอยู่ในประเทศอันสมควร

^{๙๗} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๓.

๕. ต้องมีบุญอันกระทำแล้วในกาลก่อน
๖. ต้องตั้งตนไว้ชอบ
๗. ต้องเป็นพหูสูตรสนใจการเรียน
๘. ต้องมีศีลปะ
๙. ต้องศึกษาวินัยอย่างดี
๑๐. ต้องกล่าววจาสุภาสิต
๑๑. ต้องบำรุงมารดา
๑๒. ต้องสงเคราะห์บุตร
๑๓. ต้องสงเคราะห์ภรรยา
๑๔. ต้องมีการงานอันไม่อาภูล
๑๕. ต้องให้ทาน
๑๖. ต้องประพฤติธรรม
๑๗. ต้องสงเคราะห์ญาติพี่น้อง
๑๘. ต้องทำงานไม่มีโทษ
๑๙. ต้องงดการเว้นจากบาป
๒๐. ต้องสำรวมจากการดื่มน้ำเมา
๒๑. ต้องไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย
๒๒. ต้องมีความเคารพ
๒๓. ต้องประพฤติถ่อมตน
๒๔. ต้องสันโดษ
๒๕. ต้องกตัญญู
๒๖. ต้องฟังธรรมโดยกาล
๒๗. ต้องอดทน
๒๘. ต้องเป็นผู้ว่าง่าย
๒๙. ต้องได้เห็นสมณะ
๓๐. ต้องสนทนาธรรมโดยกาล
๓๑. ต้องมีความเพียร
๓๒. ต้องประพฤติพรหมจรรย์
๓๓. ต้องเห็นอริยสัจ
๓๔. ต้องกระทำนิพพานให้แจ้ง
๓๕. ต้องมีจิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม

๓๖. ต้องไม่เศร้าโศก

๓๗. ต้องปราศจากฐลือคือความสกปรกทางด้านจิตใจ

๓๘. ต้องมีจิตเกษมปลอดโปร่ง

วรนารถ แสงมณี ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการบริหารงานบุคคลไว้ ๖ ประการ ดังนี้^{๔๘}

๑. มีการแข่งขันมากขึ้น เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทของบุคลากร บุคลากรไม่ได้อยู่ในฐานะที่จะต้องทำงานให้กับองค์กรใด องค์กรหนึ่งแต่เพียงที่เดียว อาจโยกย้ายไปทำงานให้กับองค์กรใดก็ได้ตามสิทธิ และความพอใจ เพราะความอยู่รอดขององค์กรขึ้นอยู่กับบุคลากรด้วย ต่างฝ่ายต่างก็ต้องอาศัยซึ่งกัน และกันผู้บริหาร ไม่ได้อาศัยงานเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยเกียรติยศ และความมั่นคงในการทำงาน การยอมรับ ในความสำคัญของคน ความสำเร็จในชีวิต และการมีส่วนร่วมในการทำงานเป็นเครื่องจูงใจ

๒. เกิดจากกฎเกณฑ์ และข้อกำหนดของรัฐ รัฐได้เข้ามามีบทบาทในการกำหนด เกี่ยวกับเรื่องสวัสดิการ รายได้ สภาพการทำงาน วันหยุดงาน และเงินทดแทนต่างๆ

๓. ความซับซ้อนทางด้านเทคโนโลยี เช่น มีการแบ่งงานทำตามหน้าที่ตามความชำนาญเฉพาะด้าน ต้องการบุคคลที่มีความรู้ความสามารถสูง จะต้องได้รับการฝึกอบรม และมีคุณสมบัติที่พร้อมจะทำให้ระบบการทำงานดำเนินไปอย่างราบรื่น ผู้บริหารจึงต้องดูแลธำรง รักษาส่งเสริมสนับสนุนบุคลากรซึ่งเปรียบเสมือนทรัพยากรอันมีค่าขององค์กร ให้มีความก้าวหน้า ในหน้าที่มีรายได้และสวัสดิการต่างๆ เพื่อให้เขาเกิดความพึงพอใจที่จะทำงานนั้นให้ได้ผลงานมากที่สุด

๔. องค์กรมีความซับซ้อนมากขึ้น ทุกส่วนขององค์กรไม่ได้อิสระที่จะดำเนินงาน เองโดยไม่ถูกรบกวนจากปัจจัยที่อยู่ภายนอก ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม มีสาเหตุหลายประการที่ทำให้การดำเนินงานในองค์กรมีความยุ่งยาก

๕. บทบาทของฝ่ายบริหารเปลี่ยนไปจากเดิม ปรัชญาทางการบริหารขั้นพื้นฐาน ที่ถือเอาวัตถุประสงค์ขององค์กร ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะก่อให้เกิดความร่วมมือหรือความขัดแย้ง ระหว่างบุคคลฝ่ายต่างๆ ในองค์กรจึงต้องให้ความสำคัญกับคนเป็นอันดับแรก

๖. ความรู้ทางด้านพฤติกรรมศาสตร์มีมากขึ้น เกิดขึ้นจากการศึกษาวิจัยค้นคว้า ของผู้เชี่ยวชาญ และนักวิชาการทางด้านพฤติกรรม เช่น สิ่งแวดล้อมในที่ทำงาน และความสัมพันธ์ ระหว่างผู้ปฏิบัติงานจะก่อให้เกิดผลกระทบในการปฏิบัติงานในทางใดบ้าง

การบริหารงานบุคคลเป็นการดำเนินการเกี่ยวกับบุคคล เริ่มจากการวางแผน การกำหนด กำลังคนในองค์กรจนกระทั่งการสิ้นสุดภาระการปฏิบัติงาน

^{๔๘}วรนารถ แสงมณี, การบริหารงานบุคคล, (พิมพ์ครั้งที่ ๒), (สำนักพิมพ์ ม.ป.พ., ๒๕๔๓), หน้า ๖.

สมคิด บางโม ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการ ในการบริหารงานบุคคล ในสถานศึกษาไว้ ๖ ขั้นตอน ประกอบด้วย^{๙๙}

๑. ขั้นการวางแผนกำลังคน และตำแหน่ง การกำหนดอัตราเงินเดือน และตำแหน่ง
๒. ขั้นการแสวงหาบุคคล ได้แก่ การสรรหา การเลือกสรร การบรรจุ
๓. ขั้นการพัฒนาบุคคล
๔. ขั้นการประเมินผลการปฏิบัติงาน
๕. ขั้นการบำรุงรักษา และจัดสวัสดิการ
๖. ขั้นการให้บุคคลพ้นจากงาน

อุทัย หิรัญโต ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการบริหารงานบุคคลไว้ ๒๒ ประการ ดังนี้^{๑๐๐}

๑. การกำหนดนโยบาย และการวางระเบียบเกี่ยวกับบุคคล
๒. การวางแผนในการจัดอัตรากำลังให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์
๓. การวางโครงการปฏิบัติ
๔. การกำหนดหน้าที่ และคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติงานในตำแหน่งต่างๆ
๕. การกำหนดอัตราเงินเดือนหรือค่าจ้าง
๖. การสรรหาคนมาทำงาน
๗. การเลือกสรร และการทดสอบ
๘. การให้ทดลองปฏิบัติงาน
๙. การบรรจุแต่งตั้ง
๑๐. การจัดทำทะเบียนประวัติ
๑๑. การย้ายการโอน
๑๒. การพัฒนาตัวบุคคล
๑๓. การประเมินผลการปฏิบัติงาน
๑๔. การพิจารณาความดีความชอบ
๑๕. การเลื่อนตำแหน่งฐานะ
๑๖. การรักษาสุขภาพ และความปลอดภัยในการทำงาน
๑๗. การจัดสวัสดิการหรือประโยชน์เกื้อกูล
๑๘. การปกครองบังคับบัญชา

^{๙๙} สมคิด บางโม, **หลักการจัดการ**, (กรุงเทพมหานคร: นานักวิชาการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๖.

^{๑๐๐} อุทัย หิรัญโต, **หลักการบริหารงานบุคคล**, (พิมพ์ครั้งที่ ๒), (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๑), หน้า ๓ - ๔.

- ๑๙. การรักษาวินัย
- ๒๐. การให้ออกจากงาน
- ๒๑. การจัดทำระบบบำเหน็จบำนาญ
- ๒๒. การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับตัวบุคคล

มันดี และ โนอี (Mondy & Neo) ได้เสนอกระบวนการบริหารงานบุคคลไว้ ๖ ประการ^{๑๐๑}

- ๑. การวางแผนทรัพยากรมนุษย์ การสรรหา และคัดเลือก (Human Resources Planning, Recruitment and Selection)
- ๒. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Human Resources Development)
- ๓. การจ่ายค่าตอบแทน และการอำนวยความสะดวก (Compensation and Benefits)
- ๔. การดูแลความปลอดภัย และสุขภาพ (Safety and Health)
- ๕. การแรงงานสัมพันธ์ และสวัสดิการ (Employee and Labor Relations)
- ๖. การวิจัยเกี่ยวกับทรัพยากรมนุษย์ (Human Resources Research)

คาสโช เวียร์ เอฟ. (Cascio, Wayne F.) ระบุกระบวนการบริหารงานบุคคลไว้ ๖ ประการ^{๑๐๒} คือ

- ๑. การสร้างความสนใจ
- ๒. การคัดเลือก
- ๓. การบำรุงรักษา
- ๔. การพัฒนา
- ๕. การประเมินผลการปฏิบัติงาน
- ๖. การปรับปรุงแก้ไข

อาร์มตรอง (Armstrong) ได้กำหนดกระบวนการบริหารงานบุคคลไว้ ๗ ประการ^{๑๐๓}

- ๑. การแสวงหาบุคคล
- ๒. การจ่ายค่าตอบแทน
- ๓. การประเมินผลการปฏิบัติงาน
- ๔. การพัฒนาบุคคล

^{๑๐๑} Mondy, W.R. & Noe, R.M., Human Resource Management, (Boston: Allyn & Bacon, 1990), pp. 9-10.

^{๑๐๒} Cascio, Wayne F., Managing Human Resources Productivity, Quality of Work Life, Profits, 3rd ed, (Singapore: McGrawhill Book, 1992), p. 182.

^{๑๐๓} Armsrtong, Michael, a Handbook of Personnel Management Practice, (London: Kogan, 1995), p. 97.

๕. การให้บริการกับบุคคล

๖. การให้พ้นจากงาน

๗. การเสริมแรงงานสัมพันธ์

สรุปว่า บุคคล ในหน่วยงานนั้นถือได้ว่า เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดเพราะจะทำให้งานดำเนินไปประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวก็ได้ เพราะบุคคลเป็นผู้ใช้ทรัพยากรในการบริหารต่างๆ เช่น เงิน วัสดุ อุปกรณ์ และการจัดการ ถ้าหน่วยใดมีบุคลากรที่มีคุณภาพ และสามารถรักษาอำนาจไว้ ดึงดูดให้เขาเหล่านั้นปฏิบัติงานให้กับหน่วยงานนานที่สุด เพื่อความมีประสิทธิภาพ และมีความเจริญก้าวหน้าต่อไป

๒.๓.๔ ปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารโรงเรียนวิถีพุทธชั้นนำ ด้านงานทั่วไป

การบริหารสถานศึกษา ภายใต้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๕๔๕ มุ่งเน้นการกระจายอำนาจการบริหาร และการจัดการศึกษา โดยให้คำนึงถึงหลักการ ดังนี้

๑. ความพร้อม และความเหมาะสมในการปฏิบัติหน้าที่ของคณะกรรมการเขตพื้นที่ การศึกษานักงานเขตพื้นที่การศึกษา และสถานศึกษา ที่จะสามารถรับผิดชอบดำเนินการตามขีดความสามารถได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๒. ความสอดคล้องกับกฎหมาย กฎ ระเบียบ ประกาศหรือมติคณะรัฐมนตรี ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะกระจายอำนาจ

๓. ความเป็นเอกภาพด้านมาตรฐาน และนโยบายด้านการศึกษา

๔. ความเป็นอิสระ และความคล่องตัวในการบริหาร และการจัดการศึกษา

๕. มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน และผู้มีส่วนได้เสียในพื้นที่

๖. มุ่งให้เกิดผลสำเร็จแก่สถานศึกษา โดยเน้นการกระจายอำนาจให้แก่สถานศึกษา ให้มากที่สุดเพื่อให้สถานศึกษานั้นมีความเข้มแข็ง และความคล่องตัว

๗. เพิ่มคุณภาพ และประสิทธิภาพให้แก่สถานศึกษา

๘. เพื่อให้ผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในการดำเนินการเป็นผู้ตัดสินใจในเรื่องนั้นๆ โดยตรง

การบริหารงานทั่วไปเพื่อให้สอดคล้อง และสนับสนุนโรงเรียนวิถีพุทธ ภายใต้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๕๔๕ มีภาระหน้าที่ ๒๑ ประการ^{๑๐๔} ประกอบด้วย

๑. การพัฒนาระบบ และเครือข่ายข้อมูลสารสนเทศ

๒. การประสานงาน และพัฒนาเครือข่ายการศึกษา

^{๑๐๔} วรรณฤต แสงมณี, การบริหารงานบุคคล, หน้า ๒๓.

๓. การวางแผนการบริหารงานการศึกษา
 ๔. งานวิจัยเพื่อพัฒนานโยบาย และแผน
 ๕. การจัดระบบการบริหาร และพัฒนาองค์กร
 ๖. การพัฒนามาตรฐานการปฏิบัติงาน
 ๗. งานเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา
 ๘. การดำเนินงานธุรการ
 ๙. การดูแลอาคารสถานที่ และสภาพแวดล้อม
 ๑๐. การจัดหาสามะโนผู้เรียน
 ๑๑. การรับนักเรียน
 ๑๒. การเสนอความเห็นเกี่ยวกับเรื่องการจัดตั้ง ยุบ รวมหรือเลิกสถานศึกษา
 ๑๓. การประสานการจัดการศึกษาในระบบ นอกระบบ และตามอัธยาศัย
 ๑๔. การระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา
 ๑๕. การทัศนศึกษา
 ๑๖. งานกิจการนักเรียน
 ๑๗. การประชาสัมพันธ์งานการศึกษา
 ๑๘. การส่งเสริม สนับสนุน และประสานการจัดการศึกษาของบุคคล ชุมชน องค์กร หน่วยงาน และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษา
 ๑๙. งานประสานราชการกับส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น การรายงานผลการปฏิบัติงาน
 ๒๐. การจัดระบบการควบคุมภายในหน่วยงาน
 ๒๑. แนวทางการจัดกิจกรรมเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการลงโทษนักเรียน
- สถานศึกษานับเป็นหน่วยงานสำคัญของการบริหารจัดการศึกษาในระดับรากหญ้าเพราะมีความใกล้ชิดกับผู้เรียน และชุมชนเป็นอย่างมาก กิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อก่อให้เกิดการเรียนรู้ของผู้เรียนจะเกิดขึ้นที่ระดับสถานศึกษานี้เองการจัดระบบบริหารงานในสถานศึกษาที่เหมาะสม และสอดคล้องกับภาระความรับผิดชอบนั้น เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การจัดการศึกษามีคุณภาพได้ ทั้งนี้เนื่องเพราะการบริหารจัดการนั้นครอบคลุมกิจกรรมการดำเนินการต่างๆ ทางการศึกษาไว้หมดไม่ว่าจะเป็นเรื่องของครู และบุคลากรนักเรียน หลักสูตร และการเรียนการสอน การจัดทำนโยบาย และแผนการประเมินผล ระบบข้อมูลสารสนเทศ การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา การใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ การบริหารจัดการไม่ดี ไม่มีประสิทธิภาพ ย่อมส่งผลต่อคุณภาพการศึกษาได้ การบริหารจัดการศึกษาในระดับโรงเรียนหรือสถานศึกษาของประเทศไทยที่ผ่านมา ยังมีปัญหา และอุปสรรคอยู่มาก โดยพิจารณาได้ ดังนี้

๑. ปัญหาการรวมอำนาจสู่ส่วนกลาง สถานศึกษาทุกแห่งไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนของประเทศต้องขึ้นตรงต่อกรมหรือสำนักงานในส่วนกลางซึ่งเป็นนิติบุคคล สถานศึกษาไม่มีอำนาจในการบริหารตนเองทั้งด้านวิชาการ งบประมาณ และบุคลากร

๒. ผู้บริหารไม่มีอำนาจในการตัดสินใจ ทำหน้าที่เป็นเพียงตัวแทนของส่วนกลางเป็นผู้ประสานงานมากกว่าจะเป็นผู้บริหาร เมื่อพูดถึงบทบาทหน้าที่หลักของผู้บริหารทั้ง ๖ ประการ คือ

- ๑) งานการเรียนการสอน
- ๒) งานกิจการนักเรียน
- ๓) งานบุคลากร
- ๔) งานอาคารสถานที่
- ๕) งานการเงิน
- ๖) งานสัมพันธ์ชุมชน

ผู้บริหารสถานศึกษาของไทยมีอำนาจในการตัดสินใจเพียงน้อยนิดด้านหลักสูตร และการเรียนการสอน แนวทางการดำเนินงานถูกกำหนดมาจากส่วนกลางทั้งสิ้น ด้านบริหารงานบุคลากร โรงเรียนก็ไม่ได้ตัดสินใจเอง การคัดเลือกการบรรจุ การเลื่อนตำแหน่ง การโยกย้าย เป็นอำนาจของกรม ยกเว้นประถมศึกษาเท่านั้นที่ให้อำนาจในบางระดับลงไปถึงจังหวัด ในภาพรวมยังนับว่าน้อยมาก โรงเรียนไม่มีอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจเกี่ยวกับการพิจารณาความดีความชอบให้แก่บุคลากร ที่ทำอยู่เป็นเพียงการนำเสนอการพิจารณาความดีความชอบให้ผู้มีอำนาจเหนือขึ้นไปตัดสินใจด้านอาคารสถานที่ อาคารของโรงเรียนจะต้องสร้างตามแบบที่ออกโดยส่วนกลางเท่านั้นการบริหารจัดการศึกษาของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานจะต้องมีภาระหน้าที่ในการบริหารจัดการศึกษาตามแนวนโยบายการกระจายอำนาจการบริหารจัดการศึกษา ทั้งด้านงานวิชาการ งานงบประมาณ งานบุคคล และงานบริหารทั่วไป ที่กำหนดไว้ชัดเจนโดยพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒ และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๕๔๕ และให้ยึดหลักการบริหารงานโดยโรงเรียนเป็นฐาน (School-Based Management : SBM) ซึ่งเป็นการบริหารเบ็ดเสร็จที่สถานศึกษาบริหาร และจัดการศึกษาโดยองค์คณะบุคคลให้อำนาจอิสระในการตัดสินใจทั้งในด้านวิชาการด้านบริหาร และงบประมาณ ด้านการบริหารงานบุคคล และการบริหารทั่วไป ผู้บริหารจึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการใช้อำนาจบริหารจัดการต้องใช้ความรู้ความสามารถ ทักษะ และแสดงถึงคุณธรรมในการบริหารจัดการต้องเป็นผู้นำในการเปลี่ยนวัฒนธรรมการบริหารงานไปจากเดิมโดยยึดหลักการบริหารแบบมีส่วนร่วมกระจายอำนาจให้ทุกคนร่วมรับผิดชอบการบริหารโดยมุ่งหวังผลสำเร็จในการบริหารจัดการศึกษาตามแนวความคิดการบริหารงานโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน

สรุปความได้ว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารโรงเรียนวิถีพุทธชั้นนำ ด้านบริหารงานทั่วไป ได้แก่ งานอาคารสถานที่ งานความสัมพันธ์กับชุมชน งานจัดโครงสร้างองค์การ งานการคมนาคม และ

ขนส่งนักเรียน งานด้านกิจการนักเรียน และมีความหลากหลายของรูปแบบในการจัดการศึกษาที่ไม่ควรยึดโยงรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง และเป็นไปตามขนาดของสถานศึกษาที่มีความแตกต่างของบริบททั้งในเมือง และชนบท บนพื้นฐานของความพร้อมทั้งด้านครู และบุคลากร เงิน และงบประมาณ ความรู้ และเทคโนโลยี ที่จะต้องทำการศึกษาถึงองค์ประกอบของรูปแบบ ได้แก่ รูปแบบการบริหารจัดการสถานศึกษาที่มีเหมาะสมตามขนาด และความพร้อม ที่ต้องคำนึงถึงแนวคิด หลักการ วิธีการ ข้อดี ข้อจำกัด และเงื่อนไขในการนำรูปแบบไปใช้ เพื่อประสิทธิภาพ และประสิทธิผลในการบริหารจัดการศึกษาต่อไปควรให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาวิชาการให้มากขึ้น เพราะปัญหาความแตกต่างของคุณภาพทางการศึกษาที่เกิดขึ้นต้องเป็นความรับผิดชอบของทุกภาคส่วน หากยังคงวิธีการแยกคิด แยกปฏิบัติ คุณภาพการศึกษานับวันยิ่งถดถอยลงลง เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเป็นหน้าที่ที่จะต้องมาร่วมกันแก้ไขเพื่อทำให้คุณภาพการศึกษาดีขึ้น ที่ผ่านมาระบบการศึกษาขาดหน่วยงานที่สำคัญ คือ หน่วยของสังคม/ชุมชน จะเห็นได้ว่าการศึกษาที่ขาดบริบททางสังคมนั้น ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ดังนั้นควรปล่อยให้การจัดการศึกษาเป็นหน้าที่ของผู้คนในแต่ละชุมชนท้องถิ่นเข้ามาร่วมเป็นเจ้าของ และรับผิดชอบในการจัดการศึกษามากขึ้น เปิดโอกาสให้พ่อแม่ผู้ปกครอง ชุมชนในเขตบริการของโรงเรียน และเขตพื้นที่มีโอกาสได้แสดงความคิดเห็น และข้อเสนอแนะในด้านต่างๆ ในการจัดการศึกษา โดยเฉพาะ การบูรณาการหลักสูตรท้องถิ่น วิธีการจัดการเรียนการสอน และร่วมแสวงหางบประมาณจากชุมชนมาสนับสนุนจัดการการศึกษา พัฒนาบรรยากาศ สิ่งแวดล้อม อาคารสถานที่ให้เอื้อต่อการเรียนรู้ และเน้นการสนับสนุนกิจกรรมของผู้เรียน และการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนอย่างต่อเนื่อง

พินสุตา สิริธรรังศรี ได้เสนอแนวคิดการบริหารทั่วไป สำหรับสถานศึกษาไว้ ดังนี้^{๑๐๕}

๑. การนิเทศ ติดตาม การนิเทศติดตาม ตรวจสอบ การศึกษาขั้นพื้นฐาน เป็นระบบที่กำหนดบทบาทไว้ทั้งระดับรัฐบาลกลางหรือกระทรวงศึกษาธิการ ระดับรัฐหรือมลรัฐ เขตพื้นที่การศึกษา ซึ่งมีหน้าที่ในการติดตาม ตรวจสอบคุณภาพการศึกษาในความรับผิดชอบตามระดับของตน ทั้งนี้ ในระดับกระทรวงมีการให้เอกชนที่ได้รับการยอมรับทำหน้าที่ตรวจสอบ และให้การรับรอง รวมทั้ง มีการจัดตั้งหน่วยงานตรวจสอบภายนอกทำหน้าที่ทบทวน และให้ข้อเสนอแนะวิธีการปรับปรุงพัฒนาคุณภาพการศึกษาของโรงเรียน มีการจัดทำเกณฑ์มาตรฐานการศึกษาตามเป้าหมาย และประเมินผู้เรียนโดยตรงโดยการประเมินผลภายในของมลรัฐ

๒. การมีส่วนร่วมของพ่อแม่ ผู้ปกครอง และชุมชน หรือเครือข่ายสถานศึกษา โดยโรงเรียนเปิดโอกาสให้พ่อแม่ ผู้ปกครอง และชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการโรงเรียน ทั้ง

^{๑๐๕} พินสุตา สิริธรรังศรี, "รูปแบบการบริหารจัดการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน", รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, ๒๕๕๖), หน้า ๖๑.

ในรูปของสมาคมครู ผู้ปกครอง สมาคมศิษย์เก่า หรือชุมชน หรือการเป็นตัวแทนชุมชนเข้าเป็นกรรมการสถานศึกษา จากการเลือกตั้งเหล่านี้ เป็นต้น

๓. การนำเทคโนโลยีมาใช้ในการบริหารจัดการศึกษา โดยที่สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศที่มีความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ดังนั้น การเข้าถึงการศึกษาด้วยเทคโนโลยี ก้าวหน้าเป็นความจำเป็นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในการนี้ ทุกโรงเรียนจึงเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เข้าถึงการศึกษาโดยใช้อินเทอร์เน็ตทั้งโรงเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษา นอกจากนั้น มีการจัดสรรคอมพิวเตอร์ส่วนบุคคลให้แก่โรงเรียนเพื่อให้นักเรียนได้ใช้ในทุกโรงเรียนเฉลี่ย ๑ เครื่องต่อผู้เรียน ๔ คน หรือประมาณ ๑๔ ล้านเครื่อง ในช่วงที่ผ่านมา รวมทั้งใช้นวัตกรรมการเรียนการสอนทางออนไลน์ และการติดต่อสื่อสารทางออนไลน์ระหว่างครู และผู้ปกครอง

สรุปความได้ว่า การวิเคราะห์เอกสารเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารโรงเรียนวิถิพุทธ ชัยนา การบริหารโรงเรียนวิถิพุทธชั้นนำของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา นนทบุรี สุดท้ายได้สังเคราะห์ และได้นำเสนอเป็นลักษณะของรูปแบบโรงเรียนวิถิพุทธ ควรมีคุณลักษณะองค์การอัจฉริยะ โดยพิจารณาตามกรอบแนวคิดที่ว่า ลักษณะองค์การอัจฉริยะหมายถึง องค์การที่มีความสามารถโดดเด่นมีการพัฒนาศักยภาพของคนผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ อบรม เพื่อสร้างนวัตกรรมที่ตอบสนองต่อคุณภาพการศึกษาระดับสูง และใช้ทรัพยากรในการบริหาร อย่างคุ้มค่า ในประเด็น ดังนี้

๑. ความสามารถโดดเด่น หมายถึง ความสามารถทางด้านบุคคล ความสามารถในการบริหารจัดการ ความสามารถในการด้านเทคโนโลยีที่ใช้ในการสร้างผลผลิต ความสามารถในการปรับตัวของโรงเรียนตามสถานการณ์ และสามารถพัฒนาผู้เรียนได้เต็มตามศักยภาพ

๒. พัฒนาศักยภาพของคนผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้หมายถึง การพัฒนาคนทั้ง ๒ กลุ่ม ได้แก่ระดับเจ้าหน้าที่ และผู้บริหาร ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและกลุ่ม โดยการสร้างแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และขยายความรู้ทั่วไป

๓. นวัตกรรมที่ตอบสนองต่อคุณภาพการศึกษาระดับสูง หมายถึง องค์ความรู้ที่เหมาะสม ประกอบด้วยนวัตกรรมทางด้านการบริหารจัดการ และนวัตกรรมทางด้านการปฏิบัติงาน

๔. การใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า หมายถึง การใช้ทรัพยากรทางการบริหารอย่างประหยัด และเกิดประโยชน์สูงสุด

สถานศึกษาที่เป็นองค์การอัจฉริยะต้องมีคุณลักษณะที่มีการสร้าง และใช้ความรู้ เพื่อพัฒนาการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายในการจัดการศึกษา คือ คุณภาพการศึกษาในระดับสูง และมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าว มีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องได้แก่ คน โครงสร้าง งาน และ เทคโนโลยี ทรัพยากรบุคคล ได้แก่ ระดับผู้บริหารผู้ปฏิบัติงาน และเจ้าหน้าที่ที่มีคุณลักษณะ ดังนี้

๑. ระดับปัจเจกบุคคล ต้องมีลักษณะเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ตามวินัย ๕ ประการ ประกอบด้วย

๑) มีความรอบรู้แห่งตน หรือ ทักษะในการพัฒนาตนเองเพื่อการบรรลุเป้าหมาย (Personal Mastery)

๒) มีแบบแผนความคิดอ่าน หรือโลกทัศน์ (Mental Models)

๓) มีการสร้างวิสัยทัศน์ร่วม (Shared Vision Building)

๔) มีการเรียนรู้ของทีม (Team Learning)

๕) มีการคิดอย่างเป็นระบบ (Systems Thinking)

๒. ระดับกลุ่ม ต้องมีคุณลักษณะเป็นทีม ชุมชนนักปฏิบัติ

๓. โครงสร้าง มีลักษณะเป็นโครงสร้างที่มีชีวิต (Organic Organization) สามารถเคลื่อนไหว ยืดหยุ่น และมีสายการบังคับบัญชาที่สั้น มีลักษณะแบนราบ (Flat)

๔. งาน มีลักษณะการปฏิบัติงานเป็นทีม (Team Work) และความสามารถในการปฏิบัติงานข้ามสายงาน (Cross-function) แบบทดแทน แลกเปลี่ยนงานได้ดี

๕. เทคโนโลยี เป็นเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ ฐานความรู้ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการปฏิบัติงาน และสร้างนวัตกรรมใหม่ๆ ได้

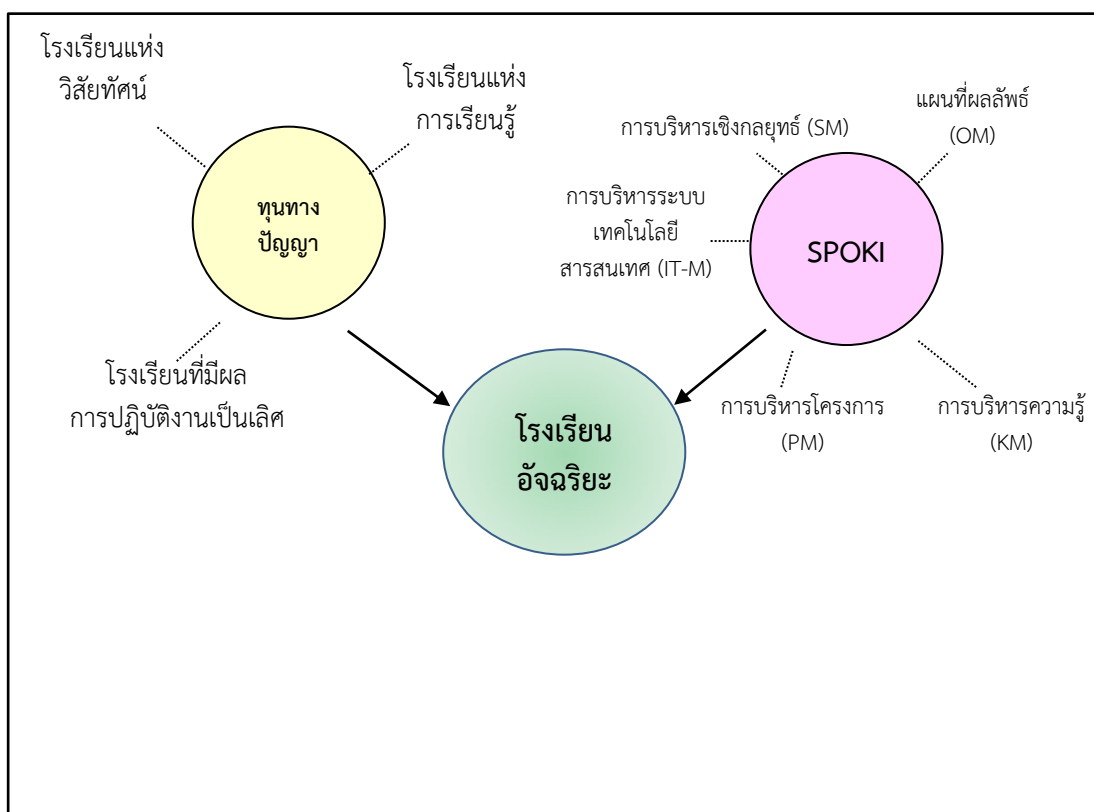
องค์ประกอบของโรงเรียนที่เป็นองค์การอัจฉริยะ ประกอบด้วย

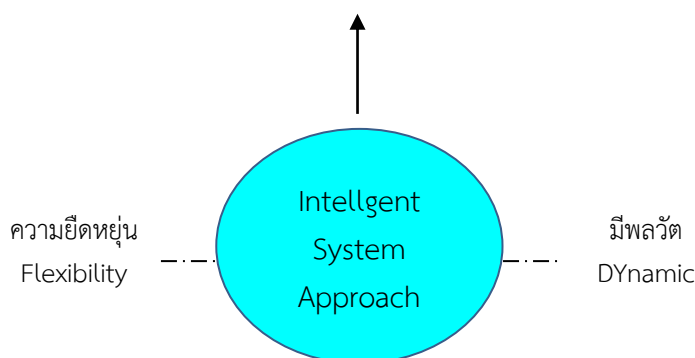
๑. ทูนาทางปัญญา

๒. หลักการบริหารที่สามารถทำให้เป็นองค์การอัจฉริยะ

๓. ระบบการปฏิบัติงานในแนวทางที่ทำให้เป็นองค์การอัจฉริยะ

องค์ประกอบของโรงเรียนอัจฉริยะ ดังภาพประกอบที่ ๒.๖

ภาพที่ ๒.๖ องค์ประกอบของโรงเรียนวิถีพุทธแบบองค์กรอัจฉริยะ

๒.๔ การบูรณาการตามหลักไตรสิกขา

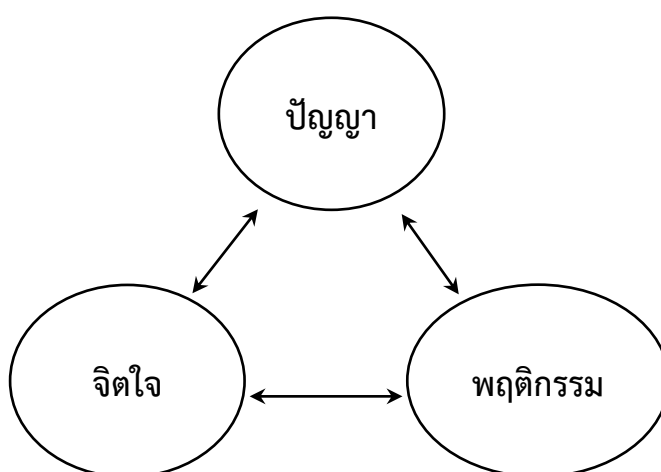
หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๔ มีจุดหมายที่จะพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นคนดี มีปัญญา มีความสุข มีความเป็นไทย มีศักยภาพในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ โดยมีมาตรฐานการเรียนรู้เป็นข้อกำหนดคุณภาพของผู้เรียนทั้งด้านความรู้ ทักษะ กระบวนการ คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม และกำหนดสาระการเรียนรู้ ที่เป็นองค์ความรู้ครอบคลุม การศึกษาขั้นพื้นฐานทั้ง ๑๒ ปี และด้วยที่การพัฒนาคนให้เป็นคนดี มีความรู้คุณธรรม เป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ดังนั้นมาตรฐานการเรียนรู้ทั้ง ๘ กลุ่มสาระการเรียนรู้ จึงได้กำหนดคุณภาพของผู้เรียนในด้านคุณธรรม จริยธรรม และค่านิยม ไว้ทุกมาตรฐาน ซึ่งจะต้องบูรณาการไว้ใน การเรียนการสอนทุกกลุ่มสาระการเรียนรู้ และที่สำคัญคือ พระพุทธศาสนามีความสำคัญในฐานะที่เป็นศาสนาประจำชาติ เป็นวิถีชีวิต และเป็นรากฐานวัฒนธรรมที่หล่อหลอมลักษณะอันดีงามของคนไทยให้เป็นคนมีน้ำใจ อ่อนโยน เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ช่วยเหลือซึ่งกัน และกัน เสียสละ มีเมตตา สามัคคี เป็นต้น กระทรวงศึกษาธิการจึงมีนโยบายให้มุ่งเน้นการนำพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการปฏิรูปการศึกษา^{๑๐๖}

^{๑๐๖} กรมวิชาการ, คู่มือสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๔, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๕๕), คำนำ.

แต่เนื่องด้วยหลักพุทธธรรมนั้นมีมากหลากหลาย การวิจัยครั้งนี้จึงเลือกศึกษาเฉพาะหลักพุทธธรรมที่เหมาะสมกับผู้บริหาร และครูผู้รับผิดชอบในโครงการโรงเรียนวิถีพุทธชั้นนำทั้งนี้ด้วยเป็นการประมวลหลักธรรมทั่วไปเพื่อการดำเนินชีวิตที่ดีงาม เป็นหลักธรรมที่เป็นความจริงเกี่ยวกับข้อปฏิบัติเพื่อประโยชน์กับตนเอง สังคม และประเทศชาติ โดยอาศัยความเมตตา กรุณาสามัคคีการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน ตลอดจนการใช้ปัญญาเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับตนเอง และสังคมในยุคปัจจุบัน

๒.๔.๑ หลักการของโรงเรียนวิถีพุทธชั้นนำ

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่าการศึกษาคือการพัฒนาคน เป็นการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนามนุษย์ให้เกิดคุณสมบัติต่างๆ มากมาย และจุดสุดยอดของคุณสมบัตินั้นก็คือเกิดปัญญาการแสวงปัญญาจะโยงไปหาคุณสมบัติต่างๆ ที่ดีงามของมนุษย์ซึ่งการพัฒนาคุณสมบัติเหล่านี้รวมอยู่ที่การพัฒนาชีวิต ๓ ด้านของมนุษย์ คือ ด้านพฤติกรรมด้านจิตใจ และด้านปัญญา ถ้าสามารถโยงสามด้านนี้ให้มาประสานกันได้ให้เป็นปัจจัยเอื้อต่อกัน ก็จะทำให้เกิดผลโดยสมบูรณ์ เพราะปัญญาไม่สามารถพัฒนาแยกต่างหากจากด้านอื่นๆ ของชีวิต กระบวนการพัฒนาปัญญาจึงหมายถึง กระบวนการพัฒนามนุษย์ทั้งหมดความเชื่อมโยงของการพัฒนาชีวิตทั้ง ๓ ด้านอาจเขียนเป็นภาพได้ ดังนี้

ภาพที่ ๒.๗ ความเชื่อมโยงระหว่างพฤติกรรมจิตใจ และปัญญาของมนุษย์

เนื่องจากโรงเรียนวิถิพุทธนำหลักธรรมของพระพุทธศาสนามาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษา ดังนั้นหลักการของโรงเรียนวิถิพุทธก็คือ การนำไตรสิกขามาบูรณาการเพื่อพัฒนาชีวิต ๓ ด้านของผู้เรียน ทั้งด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญาให้พัฒนาไปสู่การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ไตรสิกขามีสาระสำคัญสรุปได้ ดังนี้

ก. ศีล หมายถึง การฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมทางกาย และวาจาในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ และทางสังคม ดวยตา หู จมูก ลิ้น กาย วาจา ศีลมีองค์ประกอบ ๔ หมวด คือ

๑. ปาฏิโมกขสังวรศีล เป็นศีลที่เกิดจากวินัยแม่บทของชุมชน การอยู่รวมกันในชุมชนตลอดจนสังคมประเทศชาติ ซึ่งต้องมีระเบียบกฎกติกาที่มีข้อปฏิบัติในการอยู่รวมกัน เพื่อชุมชนให้อยู่ในแบบแผนเดียวกันอย่างประณีต งดงาม และกำกับความประพฤติให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการมีชีวิตแบบนั้นสำหรับคนทั่วไปในสังคมเราถือเอาศีล ๕ เป็นหลักในการกำกับการอยู่รวมกันเพื่อความสงบสุข และเป็นฐานให้ชีวิตของแต่ละคนสามารถก้าวไปสู่จุดหมายที่สูงขึ้นได้นอกจากจะต้องรักษาศีล ๕ แล้ว ในสังคมที่เป็นสวณยอย เช่น ประเทศ องค์กร และหน่วยงานต่างๆ ยังมีความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามวินัยแม่บทที่เป็นสวณเฉพาะของตนเองอีก เช่น กฎหมาย และจรรยาบรรณของวิชาชีพต่างๆ เป็นต้น

ความมุ่งหมายของการจัดตั้งวางระเบียบชีวิต และระบบสังคม คือ

- ๑) เพื่อความสงบเรียบร้อยสามารถอยู่รวมกันได้ด้วยความผาสุก
- ๒) เพื่อความสอดคล้องประสานกลมกลืน
- ๓) เพื่อความเกื้อหนุนกัน โดยไม่เบียดเบียน ไม่เอาเปรียบกัน
- ๔) เพื่อการมีส่วนร่วม และรวมรับผิดชอบ
- ๕) เพื่อความพหุปรองสามัคคี
- ๖) เพื่อป้องกันความชั่ว และความเสื่อมเสียหาย
- ๗) เพื่อกันคนชั่วร้าย และให้โอกาสคนดี
- ๘) เพื่อเอื้อโอกาสให้ชีวิต และกิจการสามารถพัฒนา และดำเนินการไปสู่จุดหมาย
- ๙) เพื่อความดีงามงดงามมีวัฒนธรรมของสังคม
- ๑๐) เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงแห่งหลักการ

๒. อินทริยสังวรศีล คือ การรู้จักใช้ตา หู จมูก ลิ้น กายให้เป็นโดยเฉพาะต้องดูเป็นฟังเป็นซึ่งจะต้องใช้อย่างมีสติให้เกิดปัญญาไม่ไหลไปตามความยินดียินร้ายชอบชัง หลักปฏิบัติที่สำคัญในการใช้อินทริย คือ

๑) ต้องรู้จักพิจารณาเลือกเฟ้นสิ่งที่จะรับรู้เช่นดูหรือฟังโดยแยกแยะได้อย่างรู้เท่าทันว่าสิ่งต่างๆ เหล่านั้นดีงามหรือไม่ เป็นคุณประโยชน์หรือมีโทษภัย แล้วหลีกเลี่ยงสิ่งชั่วร้ายเป็นโทษภัย และรับรู้รับฟังแต่สิ่งที่ดีงามเป็นประโยชน์

๒) ต้องรับรู้อย่างมีสติ ควบคุมตนเองได้ รู้จักประมาณ รู้อัตภาพ ไม่ปล่อยตัว หลุมหลงมัวเมาตกเป็นทาสของสิ่งเหล่านั้น

๓) ไม่เห็นแก่ความสนุกสนานบันเทิงไม่ติดอยู่แค่ความชอบใจไม่ชอบใจ แต่รู้จักรับรู้ให้ได้คุณค่าที่สั่งามเป็นประโยชน์สูงขึ้นไปเท่านั้น ที่สำคัญคือต้องให้ได้ปัญญา และคติที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชีวิต และสังคม

๓. ปจจัยปฏิเสวนา คือ การเสพบริโภคอาหารเครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ปจจัยเครื่องใช้สอยต่างๆ รวมถึงอุปกรณ์เทคโนโลยีด้วยความรู้ความเข้าใจมองเห็นคุณค่าประโยชน์ที่แท้จริงโดยมีหลักในการปฏิบัติ ดังนี้

๑) บริโภคด้วยความรู้ตระหนักรู้ว่า สิ่งเหล่านั้นมิใช่เป็นจุดหมายของชีวิตแต่เป็นปจจัยที่ช่วยเกื้อหนุนให้เราสามารถพัฒนาชีวิต และทำการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นไป

๒) บริโภคด้วยความรู้เท่าทันต่อวัตถุประสงคที่แท้จริง ที่มุ่งให้เกิดคุณประโยชน์มิใช่เพื่ออวดโก้ แสดงฐานะ หรือทำตามคานิยมที่เลื่อนลอย

๓) บริโภคโดยพิจารณาจัดสรรควบคุมปริมาณ ประเภท และคุณสมบัติของสิ่งเหล่านั้นให้เหมาะสมพอดีกับวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการบริโภคเช่นบริโภคอาหารในปริมาณ และประเภทซึ่งพอดีกับความต้องการของร่างกายที่จะช่วยให้มีความสุขภาพดี

๔) สามารถละเว้นหรือเลิกเสพบริโภคสิ่งที่ไม่เป็นปจจัยเกื้อหนุนชีวิต เช่น สิ่งที่เป็นโทษทำลายสุขภาพต่างๆ ได้

๔. อาชีพปาริสุทธิสีล คือ การทำมาหาเลี้ยงชีพอาชีพทุกอย่างตั้งขึ้นมาโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาชีวิตแก้ปัญหาสังคม หรือเพื่อการสร้างสรรค์อะไรสักอย่างหนึ่ง ดังนั้นจึงต้องประกอบอาชีพให้ได้ผลตามวัตถุประสงค์นั้นๆ ลักษณะสำคัญของอาชีพที่จะประกอบมี ดังนี้

๑) เป็นอาชีพที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่นไม่ก่อเวรภัย หรือสร้างความเดือดร้อนเสียหายแก่สังคม

๒) เป็นอาชีพที่ช่วยแก้ไข้ปัญหาหรือสร้างสรรค์ชีวิต และสังคมในทางใดทางหนึ่ง

๓) เป็นอาชีพที่ช่วยให้ผู้ทำได้พัฒนาชีวิตของตนให้งอกงามยิ่งขึ้นทั้งในด้านพฤติกรรม ดานจิตใจ และดานปัญญา

๔) เป็นอาชีพที่ไม่ทำลายคุณค่าของชีวิต และไม่เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต แต่ทำให้ชีวิตของผู้ประกอบอาชีพนั้นมีคุณค่าทางภูมิใจ

๕) เป็นอาชีพที่ทำให้ได้ปจจัยเลี้ยงชีพมาด้วยกำลังกาย สติปัญญา ความเพียรพยายามความสามารถ และฝีมือของผู้ประกอบอาชีพนั้น และทำให้ได้ฝึกฝนพัฒนาความเชี่ยวชาญ ชัดเจน หรือฝึกปรือฝีมือในทางสร้างสรรค์ยิ่งขึ้นไป ในสวนของเด็กซึ่งยังไม่มีอาชีพจะได้ของบริโภค

ที่พ่อแม่มาให้อภัยต่อบุคคล และทำหน้าที่ของตนให้สมกับการที่จะได้ของกินของใช้นั้นมาเสพบริโภค
จึงจะเป็นอาชีวะที่ถูกต้อง^{๑๐๗}

สรุปได้ว่า ผู้มีศีลจะต้องมีคุณลักษณะ ดังนี้

๑. ประพฤติปฏิบัติตนตามวินัยแบบทของชุมชนเพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข
ของคนในสังคมโดย

๑) ยึดถือศีล ๕ เป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต

๒) ประพฤติปฏิบัติตนตามแนวทางแห่งกฎหมาย กฎ ระเบียบของสังคม

๓) มีจรรยาบรรณ หรือคุณธรรมในการประกอบวิชาชีพ

๒. รู้จักใช้ตา หู จมูก ลิ้น กายใจเป็น โดย

๑) รู้จักพิจารณาเลือกรับรู้ ดู ฟังแต่สิ่งที่ดีงาม เป็นประโยชน์

๒) รับรู้ ดู ฟังอย่างมีสติควบคุมตนเองได้ รู้จักประมาณรู้พอดีไม่ปล่อยตัว

ไหลุมหลงมัวเมาตกเป็นทาสของสิ่งเหล่านั้น

๓) รับรู้ดูฟังให้ได้คุณค่าที่ดียิ่งให้ได้ปัญญา และคติที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนา

ชีวิต และสังคม

๓. เสพบริโภคอาหารเครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยปัจจัยเครื่องใช้สอย อุปกรณ์เทคโนโลยี
ด้วยความรู้ความเข้าใจมองเห็นคุณค่าประโยชน์ที่แท้จริง โดย

๑) บริโภคด้วยความรู้ตระหนักว่าสิ่งเหล่านั้นมิใช่เป็นจุดหมายของชีวิตแต่เป็นปัจจัย
ที่ช่วยเกื้อหนุนให้เราสามารถพัฒนาชีวิต และทำการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขที่สูงยิ่งขึ้นไป

๒) บริโภคด้วยความรู้เท่าทันต่อวัตถุประสงค์ที่แท้จริง ที่มุ่งให้เกิดคุณประโยชน์
มิใช่เพื่ออวดโก้ แสดงฐานะ หรือทำตามค่านิยมที่เลื่อนลอย

๓) บริโภคโดยพิจารณาจัดสรรควบคุมปริมาณ ประเภท และคุณสมบัติของสิ่ง
เหล่านั้นให้เหมาะสมพอดีกับวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการบริโภค

๔) ละเว้น ลด เลิกเสพบริโภคสิ่งที่ไม่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนชีวิตหรือสิ่งที่บั่นทอน
ทำลายสุขภาพต่างๆ

๔. ประกอบอาชีพสุจริตด้วยกำลังกาย สติปัญญาความเพียรพยายาม ความสามารถ
และฝีมือ ด้วยความเพียรพยายาม และตั้งใจ ดังนี้

๑) ประกอบอาชีพที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ก่อเวรภัย หรือสร้างความเดือดร้อน
เสียหายแก่สังคม

^{๑๐๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *คู่มือชีวิต*, หน้า ๒๓-๓๐.

๒) ประกอบอาชีพที่ช่วยแก้ไขปัญหา หรือสร้างสรรค์ชีวิต และสังคมในทางใดทางหนึ่ง

๓) ประกอบอาชีพที่ช่วยให้ผู้ทำได้พัฒนาชีวิตของตนให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น ทั้งในดานพฤติกรรมด้านจิตใจ และด้านปัญญา

๔) ประกอบอาชีพที่ไม่ทำลายคุณค่าของชีวิต และไม่เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต แต่ทำให้ชีวิตของผู้ประกอบอาชีพนั้นมีคุณค่าทางภูมิปัญญา

๕) ประกอบอาชีพที่ทำให้ได้ปัจจัยเลี้ยงชีวิตมาด้วยกำลังกาย สติปัญญาความสามารถ และฝีมือของผู้ประกอบอาชีพนั้น และทำให้ได้ฝึกฝนพัฒนาความเชี่ยวชาญจัดเจนหรือฝึกปรือฝีมือในทางสร้างสรรค์ยิ่งขึ้นไป

๖) เด็กซึ่งยังไม่มีอาชีพต้องปฏิบัติตัว และทำหน้าที่ของตนให้สมกับการที่จะได้ของกินของใช้นั้นมาเสพบริโภค

ข. สมาริ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). หมายถึง การฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจโดยการปลูกฝังคุณธรรมสร้างเสริมคุณภาพสมรรถภาพ และสุขภาพของจิตใจ การพัฒนาจิตใจมีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะจิตใจเป็นฐานของพฤติกรรมเนื่องจากพฤติกรรมทุกอย่างเกิดขึ้นจากความตั้งใจแล้วเป็นไปตามเจตจำนง และแรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลัง ถ้าจิตใจได้รับการพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นก็จะควบคุมดูแล และนำพฤติกรรมไปในทางที่ดีงามด้วยยิ่งกว่านั้นปัญญาจะเจริญงอกงามได้ จะต้องอาศัยจิตที่เข้มแข็งสู้ปัญหาเอาใจใส่ เพียรพยายามที่จะคิดค้นไม่ทอดทิ้ง ยิ่งเรื่องที่คิดเป็นเรื่องยากหรือละเอียดลึกซึ้งจิตใจจะต้องสงบแน่วแน่มุ่งมั่นไม่พองพองพลาญกระวนกระวาย คือต้องมีสมาธิจึงจะคิดได้ชัดเจนมองเห็นทั่วตลอดจิตที่ฝึกดีแล้วจึงเป็นฐานในปัญญาทำงาน และพัฒนาอย่างใดผลการพัฒนาจิตใจมีสมาธิเป็นแกนกลางจึงเรียกว่า วาสนา ซึ่งอาจแยกออกได้เป็นการพัฒนาคุณสมบัติของจิตใจในด้านต่างๆ คือ

๑. การพัฒนาคุณธรรมซึ่งเป็นคุณภาพของจิตใจคุณสมบัติที่เสริมสร้างจิตใจให้ดียิ่งขึ้นเป็นจิตใจที่สูง ประณีต และประเสริฐ เช่น

๑) เมตตา คือ ความรักความปรารถนาดีเป็นมิตรอยากให้อื่นมีความสุข

๒) กรุณา คือ ความสงสารอยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์

๓) มุทิตา คือ ความพลอยยินดี พร้อมที่จะส่งเสริมสนับสนุนผู้ที่ประสบความสำเร็จมีความสุขหรือก้าวหน้าในการทำสิ่งที่ดีงาม

๔) อุเบกขา คือ ความวางตัววางใจเป็นกลางเพื่อรักษารักรธรรม เมื่อผู้อื่นควรจะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของเขาตามเหตุ และผล

๕) จาคะ คือ ความมีน้ำใจเสียสละเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ไม่เห็นแก่ตัว

๖) กตัญญูทเวทิตา คือ ความรู้จักคุณค่าแห่งการกระทำของผู้อื่น และแสดงออกให้เห็นถึงการรู้คุณคนนั้น

๗) หิริ คือ ความอายบาปละอายใจต่อการทำความชั่ว

๘) โอตตปปะ คือ ความกลัวบาป เกรงกลัวต่อความชั่ว ครามขยาดต่อการทุจริต

๙) คารวะ คือ ความเคารพความใส่ใจรู้จักให้ความสำคัญแกสิ่งนั้นๆ อย่างถูกต้องเหมาะสม

๑๐) มัทวะ คือ ความอ่อนโยนสุภาพนวล ไม่กระด้าง

๒. การพัฒนาสมรรถภาพ และประสิทธิภาพของจิตใจ โดยเสริมสร้างคุณสมบัติที่ทำให้จิตใจมีความเข้มแข็งหนักแน่นมั่นคงกลเวลาสามารถทำกิจหน้าที่ได้ผลดี เช่น

๑) ฉันทะ คือ ความใฝ่ใฝ่สร้างสรรค์อยากให้ความจริง และไฟที่จะทำสิ่งดีงามให้สำเร็จอยากเขาถึงภาวะดีงามอันเลิศสูงสุด

๒) วิริยะ คือ ความเพียรเป็นภาวะจิตที่คึกคักเข้มแข็งที่จะก้าวไปข้างหน้า เอาธุระรับผิดชอบไม่ยอมทอดทิ้งกิจหน้าที่

๓) อุตสาหะ คือ ความขยันความอดสูบากบั่นไม่ทอดอย

๔) ขันติ คือ ความอดทนความเข้มแข็งความทนทานหนักแน่นมั่นคง

๕) จิตตะ คือ ความมีใจจดจ่อ ใส่ใจ อุทิศตัว อุทิศใจแกกิจหน้าที่หรือสิ่งที่ทำ

๖) สัจจะ คือ ความตั้งใจจริงจริงใจ และจริงจังเอาจริงเอาจังมั่นแน่วต่อสิ่งที่ทำไม่เหยาะแหยะไม่เรรวนไม่กลับกลาย

๗) อธิษฐาน คือ ความตั้งใจเด็ดเดี่ยวความมุ่งมั่นแน่วแนต่อจุดหมาย

๘) ตบะ คือ พลังเพากิเลสกำลังความเข้มแข็งพากเพียรในการทำกิจหน้าที่ให้สำเร็จโดยแผดเผาละทิ้งกิเลสตัณหาได้ไม่ยอมแกทุจริต และไม่เห็นแก่ความสุขสำราญปรนเปรอ

๙) สติ คือ ความระลึกรู้จักได้ไม่เผลอเผลอไม่เลื่อนลอยหันต่อสิ่งที่เกิดขึ้น และเป็นไป ซึ่งจะต้องเกี่ยวข้องกับทุกอย่างกำหนดจิตไว้กับกิจหน้าที่หรือสิ่งที่ทำ กัน ยังใจจากสิ่งที่เสื่อมเสียหายเป็นโทษ และไม่ปล่อยโอกาสแห่งประโยชน์หรือความดีงามความเจริญให้เสียไป

๑๐) สมานะ คือ ภาวะจิตที่ตั้งมั่นแน่วแนได้ที่ อยู่ตัวสงบอยู่กับสิ่งที่ต้องการทำ ไม่ฟุ้งซ่านไม่แกว่งไกวไม่มีอะไรบกวนได้

๓. การพัฒนาความสุข และภาวะที่เกื้อหนุนสุขภาพของจิตใจคุณสมบัติที่ควรเสริมสร้างขึ้นให้มีอยู่ประจำในจิตใจ เพื่อสุขภาพจิตที่ดี พระพุทธเจ้าทรงแสดงไวหลายอย่าง โดยเฉพาะคุณสมบัติดังต่อไปนี้

๑) ปราโมทย์ คือ ความราเริง สดชื่น เบิกบาน แจ่มใส ซึ่งเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของจิตใจโดยสภาพจิตสามัญตองเป็นอย่างนี้

๒) ปติ คือ ความอึดใจปลาบปลื้มเปรมใจถ้าทำอะไรด้วยใจรักพอทำได้ก้าวหน้าไปก็จะเกิดปติอึดใจปลื้มใจ

๓) ปสัทธิ คือ ความสงบเย็นผอนคลายกายใจไม่เครียด

๔) สุข คือ ความฉ่ำชื่นรื่นใจ คล่องใจ สะดวกสบายใจ สมใจ ไม่มีอะไรบีบคั้นติดขัดคับข้อง

๕) สันติ คือ ความสงบปราศจากความเรารอนกระวนกระวาย

๖) เกษม คือ ความปลอดโปร่ง ความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย โล่งโปร่งใจ ไร้กังวล

๗) สติภาพ คือ ความเย็นสบายไม่มีอะไรแผดเผาใจไม่ตรอมตรม

๘) เสรีภาพ คือ ความมีใจเสรี เป็นอิสระ ไม่ถูกผูกมัดติดข้อง จะไปไหนก็ไปได้ตามประสงค์

๙) ปรีโยทาทตา คือความผ่องใสผุดผ่องแจ่มจากระจางสว่างใจไม่มีความขุ่นมัวเศร้าหมอง

๑๐) วมริยาทิกัตตา คือความมีใจไร้พรมแดนไม่กีดกันจำกัดตัวหรือหมกมุ่นติดค้างมีจิตใจใหญ่กว้างไร้ขอบคันเขตแดน

คุณสมบัติทั้งหลายที่กล่าวมานี้จะต้องศึกษาให้เข้าใจความหมาย ความมุ่งหมาย และการใช้งาน และปฏิบัติให้ถูกต้องพอต่อการพัฒนาในด้านจิตใจนี้เมื่อปฏิบัติสูงขึ้นไปความสำคัญของสมาธิที่เปนแกนกลางจะยิ่งเด่นชัดมากขึ้น เมื่อสมาธิเจริญขึ้นไปจนจิตแน่วตั้งอยู่ตัวอย่างแท้จริงแล้วผู้บำเพ็ญสมาธินั้นก็จะบรรลุภาวะจิตที่เรียกว่าฌานซึ่งเปนสมาธิจิตขั้นสูง

การพัฒนาจิตใจมีประโยชน์มากมายสามารถนำไปใช้ได้หลายอย่าง เช่น ด้านพลังจิตด้านการหาความสุขทางจิตใจ เปนตน แต่คุณค่าแท้จริงที่มุ่งหมายก็คือ เพื่อเปนฐานหรือเปนเครื่องเกื้อหนุนการพัฒนาปัญญา^{๑๐๘}

สรุปได้ว่า ผู้มีสมาธิจะมีคุณสมบัติต่างๆ ดังนี้

๑. มีจิตใจที่นิ่งาม โดย

๑) มีความเมตตาเปนมิตรรักปรารถนาดีอยากให้อื่นมีความสุข

๒) มีความกรุณาสงสารอยากช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์

๓) มีความยินดีกับผู้ที่ประสบความสำเร็จมีความสุขหรือก้าวหน้าในการทำสิ่งที่ดีงามรวมทั้งพร้อมที่จะส่งเสริมสนับสนุนผู้ที่ประสบความสำเร็จ มีความสุขหรือก้าวหน้าในการทำสิ่งที่ดีงาม

๔) วางตัววางใจเปนกลางเพื่อรักษารธรรมเมื่อผู้อื่นควรจะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของเขาตามเหตุ และผล

^{๑๐๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐-๔๔.

๕) มีน้ำใจเสียสละเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ไม่เห็นแก่ตัว

๖) มีความกตัญญูทวาทิตารูจักคุณค่าแห่งการกระทำของผู้อื่น และแสดงออกให้เห็นถึงการรู้คุณค่านั้น

๗) มีความละเอียดรอบคอบ และละเอียดใจต่อการทำความชั่ว

๘) มีความเกรงกลัวต่อบาปความชั่ว และการทุจริต

๙) มีความเคารพ ใส่ใจรู้จักให้ความสำคัญอย่างถูกต้องเหมาะสม

๑๐) มีความอ่อนโยนสุภาพนุมนวล

๒. มีจิตใจที่เข้มแข็งหนักแน่นมั่นคงแก่วิถีสามารถทำกิจหน้าที่ใดผลดี ดังนี้

๑) มีความใฝ่ใฝ่สร้างสรรค์ และใฝ่ที่จะทำสิ่งดีงามให้สำเร็จ อยากรู้ถึงภาวะดีงามอันเลิศสูงสุด

๒) มีความเพียรเอาธุระรับผิดชอบไม่ยอมทอดทิ้งกิจหน้าที่

๓) มีความขยันไม่ทอดทิ้ง

๔) มีความอดทนเข้มแข็งทนทานหนักแน่นมั่นคง

๕) มีใจจดจ่อใส่ใจอุทิศตัวอุทิศใจให้แก่งานที่หรือสิ่งที่ทำ

๖) มีความตั้งใจจริง เอาจริงเอาจังมุ่งมั่นต่อสิ่งที่ทำ

๗) มีความตั้งใจเด็ดเดี่ยวความมุ่งมั่นแน่วแน่ต่อจุดหมาย

๘) มีความเข้มแข็งพากเพียรในการทำกิจหน้าที่ให้สำเร็จ สามารถระงับยับยั้งกิเลสตัณหาได้ ไม่ยอมแก่การทุจริต และไม่เห็นแก่ความสุขสำราญปรนเปรอ

๙) มีสติ ระลึกรู้จักได้ ไม่เผลอเผลอ ไม่เลือนลหาย ทนต่อสิ่งที่เกิดขึ้น และเบนไปซึ่งจะต้องเกี่ยวของทุกอย่างกำหนดจิตไว้กับหน้าที่หรือสิ่งที่ทำยังใจจากสิ่งที่เสื่อมเสียเป็นโทษ และไม่ปล่อยให้ประโยชน์หรือความดีงามความเจริญสูญเสียไป

๑๐) มีสมาธิจิตตั้งมั่นแน่วแน่สงบอยู่กับสิ่งที่ต้องการทำ ไม่มีอะไรมารบกวนได้

๓. มีความสุข และมีสุขภาพจิตที่ดี ดังนี้

๑) มีความร่าเริงสดชื่นเบิกบานแจ่มใส

๒) มีความอิ่มใจปลาบปลื้มเปรมใจ

๓) มีความสงบเย็นผ่องคลายกายใจไม่เครียด

๔) มีความสุขชื่นใจสบายใจสมใจไม่มีอะไรบีบคั้น

๕) มีความสงบปราศจากความเรารอนกระวนกระวาย

๖) มีความปลอดโปร่งความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยโล่งโปร่งใจ ไร้กังวล

๗) มีความเย็นสบายไม่มีอะไรแผดเผาใจไม่ตรอมตรม

๘) มีเสรีภาพ มีใจเป็นอิสระไม่ถูกผูกมัดติดข้อง

๙) จิตใจผ่องใสผุดผ่องไม่มีความขุ่นมัว เศราหมอง

๑๐) มีใจไร้พรหมแดนไม่กีดกันจำกัดตัวหรือหมกมุ่นติดค้าง

ค. ปัญญา

หมายถึง การฝึกฝนอบรมด้านปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจต่อสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยอันจะทำให้การแก้ไขปัญหาเป็นไปตามแนวทางเหตุ ผลรู้เท่าทันโลก และชีวิตจนสามารถทำจิตใจให้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่นต่างๆ การพัฒนาปัญญา มีความสำคัญสูงสุดเพราะปัญญาเป็นต้นทาง และควบคุม พฤติกรรมทั้งหมดปัญญาจะเป็นตัวปลดปล่อยทำให้เป็นอิสระ สามารถดับทุกข์แก้ไขปัญหาได้การพัฒนาปัญญาเป็นเรื่องกว้างขวาง แยกออกไปได้หลายด้าน และมีหลายขั้นหลายระดับ เช่น

๑. ปัญญาที่ช่วยให้ดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ และประสบความสำเร็จ ประกอบด้วย

๑) ความรู้ความเข้าใจในข้อมูลความรู้รวมทั้งศิลปวิทยาการต่างๆ สามารถเข้าถึงเนื้อหาความหมายได้ถูกต้องชัดเจน

๒) การรับรู้เรียนรู้อย่างถูกต้องตามเป็นจริง ตรงตามสภาวะของสิ่งนั้นๆ หรือตามที่เป็น

๓) ความรู้จักจับสาระของความรู้หรือเรื่องราวต่างๆ รู้จุด รู้ประเด็น สามารถยกขึ้นมาชี้แสดงหรือวางเป็นหลักได้

๔) ความรู้จักสื่อสารถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจ และความต้องการของตนให้ผู้อื่นรู้เห็นตามได้ของตน

๕) การคิดการวินิจฉัยที่ถูกต้องชัดเจน และเที่ยงตรง

๖) ความรู้จักแยกแยะวิเคราะห์สวเหตุปัจจัยของเรื่องราวต่างๆ ที่จะทำให้อาจแก้ไขปัญหา และทำการสร้างสรรค์ต่างๆ ได้

๗) ความรู้จักจัดทำดำเนินการ หรือบริหารจัดการกิจการต่างๆ ให้สำเร็จตามความมุ่งหมาย

๘) ความรู้จักเชื่อมสัมพันธ์ประสบการณ์ข้อมูล และองค์ความรู้ต่างๆ โยงเข้ามาประสานเป็นภาพองค์รวมที่ชัดเจนหรือโยงออกไปสู่ความหยั่งรู้หยั่งเห็นใหม่ๆ ได้

๒. ปัญญาที่ช่วยให้ดำเนินเข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงามได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในระบบแห่งความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายที่อิงอาศัยสืบเนื่องส่งผลต่อกันตามเหตุปัจจัยมองเห็นภาวะและกระบวนการที่ชีวิต สังคม และโลกมีความเป็นมา และจะเป็นไปตามกระแสแห่งเจตจำนง และเหตุปัจจัยที่ประกอบสร้างสมจัดสรร และมีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยอื่นทั้งหลาย

๓. ปัญญาที่ช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่ดีงามได้แก่ความรู้เข้าใจในความจริงของสังขาร คือ โลก และชีวิตที่เปลี่ยนแปลงเป็นไปตามกฎธรรมชาติ จินสามารถ

วางใจถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลายทำจิตใจให้หลุดพ้นเป็นอิสระได้โดยสมบูรณ์ และมีชีวิตที่penอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง^{๑๐๙}

สรุปได้ว่า ผู้มีปัญญาจะมีคุณสมบัติต่างๆ ดังนี้

๑. ดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ และประสบความสำเร็จ ดังนี้

๑) มีความรู้ความเข้าใจในข้อมูลความรู้ รวมทั้งศิลปวิทยาการต่างๆ สามารถเข้าถึงเนื้อหาความหมายได้ถูกต้องชัดเจน

๒) สามารถรับรู้เรียนรู้ได้อย่างถูกต้องตามpenจริง ตรงตามสถานะของสิ่งนั้นๆ หรือตามที่มันpen

๓) รู้จักจับสาระของความรู้หรือเรื่องราวต่างๆ รุจตุ รูปประเด็น สามารถยกขึ้นมาชี้แสดงหรือวางpenหลักได้

๔) รู้จักสื่อสารถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจ และความต้องการของตนให้ผู้อื่นรู้เห็นตามได้

๕) มีการคิดการวินิจฉัยที่ถูกต้องชัดเจน และเที่ยงตรง

๖) รู้จักแยกแยะวิเคราะห์ปัจจัยสืบสาวเหตุปัจจัยของเรื่องราวต่างๆ ที่จะทำให้สามารถแก้ไขปัญหา และทำการสร้างสรรค์ต่างๆ ได้

๗) รู้จักจัดทำดำเนินการ หรือบริหารจัดการกิจการต่างๆ ให้สำเร็จตามความมุ่งหมาย

๘) รู้จักเชื่อมสัมพันธ์ประสบการณ์ข้อมูล และองค์ความรู้ต่างๆ โยงเข้ามาประสานpenภาพองค์รวมที่ชัดเจนหรือโยงออกไปสู่ความหยั่งรู้ยังเห็นใหม่ๆ ได้

๒. ดำเนินเข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงามโดยมีความรู้ความเข้าใจในระบบแห่งความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายที่อิงอาศัยสืบเนื่องส่งผลต่อกันตามเหตุปัจจัย มองเห็นภาวะ และกระบวนการที่ชีวิตสังคม และโลกมีความpenมา และจะpenไปตามกระแสแห่งเจตจำนง และเหตุปัจจัยที่ประกอบสร้างสมจัดสรร และมีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยอื่นทั้งหลาย

๓. บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่ดีงามโดยมีความรู้เข้าใจในความจริงของสังขาร คือ โลกและชีวิตที่เปลี่ยนแปลงpenไปตามกฎธรรมดาของธรรมชาติจนสามารถวางใจถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลายทำจิตใจให้หลุดพ้นเป็นอิสระได้โดยสมบูรณ์ และมีชีวิตที่penอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง

๒.๔.๒ องค์ประกอบที่ทำให้เกิดปัญญา

องค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดปัญญามี ดังนี้

^{๑๐๙} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, (พิมพ์ครั้งที่ ๙), (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒.

๑. ฉันทะ คือ ความใฝ่รู้ใฝ่ดี และใฝ่ทำให้ดีขึ้น โดยใฝ่รู้หมายถึง ความต้องการที่จะเข้าถึงความจริงให้ได้ใฝ่ดี หมายถึง ความอยากในภาวะที่ดียิ่งขึ้น ที่เต็มเปี่ยมสมบูรณ์ของสิ่งทั้งหลายไม่ว่าเราจะไปเกี่ยวข้องกับอะไรก็อยากจะให้ดีขึ้น ใฝ่ทำให้ดีขึ้น หมายถึง อยากทำทุกอย่างให้ดีขึ้น สมบูรณ์ หรือให้เป็นอย่างที่เราควรจะเป็น

๒. ศรัทธา ศรัทธาประกอบประกอบ และเป็นคุณสมบัติที่สำคัญมากในการพัฒนาปัญญา แต่ศรัทธาอันนี้มีด้วยกัน ๒ แบบแบบหนึ่งเป็นศรัทธาที่ปกกันปัญญา ส่วนอีกแบบหนึ่งเป็นตัวเกื้อหนุนปัญญา ดังนี้

๑) ศรัทธาที่ปกกันปัญญาศรัทธาแบบนี้ นอกจากจะไม่เป็นประโยชน์แล้วยังจะเป็นตัวที่ขัดขวางการพัฒนาปัญญาอีกด้วย ศรัทธาที่ปกกันปัญญา มี ๒ ประการ ได้แก่

(๑) ศรัทธาแบบมกมาย คือ เชื่อมโยงโดยไม่คิดพิจารณาไตรตรอง

(๒) ศรัทธาแบบบังคับ คือ ศรัทธาที่บังคับให้เชื่อด้วยอำนาจทั้งที่มองเห็นหรือมองไม่เห็นห้ามถามห้ามสงสัย

๒) ศรัทธาที่เกื้อหนุนปัญญา กระบวนการศึกษาตามหลักของพระพุทธศาสนาเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ว่าสามารถฝึกฝน เรียนรู้ และพัฒนาได้ และอาจพัฒนาไปจนสามารถบรรลุธรรม และมีชีวิตที่ดีงามสูงสุดคือเป็นพุทธะ บุคคลผู้มีศรัทธาอันนี้จะสามารถก้าวหน้าต่อไปในกระบวนการศึกษาแห่งการพัฒนาทั้งสามด้าน คือ พุทธิกรรม จิตใจ และปัญญา ศรัทธาที่เกื้อหนุนปัญญา มี ๒ ประการ ได้แก่

(๑) ศรัทธาในศักยภาพของมนุษย์ คือ เชื่อว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่เรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาได้สามารถพัฒนาปัญญาของตนจนเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ และดำเนินชีวิตที่ถูกตอ้งดีงามมีความสุขที่สมบูรณ์

(๒) ศรัทธาในความจริงของธรรมชาติคือ เชื่อว่าธรรมชาติหรือสรรพสิ่งมีภาวะและความเป้นไปอันเป็นระเบียบแน่นอนซึ่งเป็นความจริงแท้ที่มนุษย์ควรจะรู้ และด้วยปัญญาที่รู้ความจริงของธรรมชาตินั้นจะทำให้มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตที่ถูกตอ้งดีงามมีความสุขที่สมบูรณ์

ศรัทธาที่เกื้อหนุนปัญญาจะทำหน้าที่สำคัญ ๓ ประการ คือประการที่ ๑ เป็นตัวจับจุดให้ปัญญาสามารถเจาะได้ตรงจุด อันจะทำให้บรรลุผลตามที่ประสงค์ได้ดีขึ้น ประการที่ ๒ ช่วยให้ปัญญามีทิศทางในการเดินเข้าไปในทิศทางสู่เป้าหมายที่ต้องการ และประการที่ ๓ ทำให้เกิดพลัง มีความเข้มแข็งเอาจริงเอาจังเพราะเมื่อมีศรัทธาว่าสิ่งนั้นๆ จะทำให้บรรลุจุดหมายที่ปรารถนาได้ ก็จะเกิดแรงใจเป็นพลังยิ่งใหญ่เพื่อไปสู่เป้าหมายดังกล่าวนั้น^{๑๑๐}

^{๑๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตหรือการศึกษาเพื่อเพิ่มผลผลิต, (พิมพ์ครั้งที่ ๒), (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑-๓๒.

กล่าวโดยสรุปองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดปัญญาประกอบด้วยฉันทะ และศรัทธา ฉันทะได้แก่ ความใฝ่รู้คือมีความต้องการที่จะเข้าถึงความจริงให้ได้ ใฝ่ดีคือมีความอยากในภาวะที่ดีงามไม่ว่าจะไปเกี่ยวข้องกับอะไรก็อยากจะให้ดีขึ้นทั้งหมด ใฝ่ทำให้ดีขึ้นคือมีความอยากที่จะทำให้ทุกอย่างให้ดีขึ้นให้สมบูรณ์หรือให้เป็นอย่างที่เราจะเป็นส่วนศรัทธาจะต้องเป็นศรัทธาที่เกื้อหนุนปัญญาได้แก่ ศรัทธาในศักยภาพของมนุษย์เราสามารถเรียนรู้ฝึกฝน พัฒนาปัญญาของตนจนเข้าถึงความจริงของธรรมชาติสามารถดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงามมีความสุขที่สมบูรณ์ และศรัทธาในความจริงของธรรมชาติว่ามีภาวะ และความเป็ไปอันเป็ระเบียบแน่นอนซึ่งมนุษย์ควรจะรู้ และด้วยปัญญาที่รู้ความจริงจะทำให้มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงามมีความสุขที่สมบูรณ์

๒.๔.๓ การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาปัญญา

การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาปัญญามีแกนนำ คือ ความรู้ความเข้าใจ ความคิดเห็น แนวความคิดทัศนคติ คานิยมที่ถูกตองดีงาม เกื้อกูลแกชีวิต และสังคม สอดคล้องกับความเป็นจริงเรียกว่าสัมมาทิฐิซึ่งมีอยู่ ๒ ระดับได้แก่

๑. ขั้นจริยธรรม สัมมาทิฐิระดับนี้ ได้แก่ ทัศนะ ความคิดเห็นแนวความคิด ทฤษฎี ความเชื่อถือความนิยมคานิยมจำพวกที่เชื่อหรือยอมรับรู้การกระทำ และผลการกระทำของตน หรือสร้างความสำเร็จในความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน

๒. ขั้นสัจธรรม สัมมาทิฐิระดับนี้ ได้แก่ ทัศนะ แนวความคิดที่มองเห็นความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามสภาวะที่จะต้องเป็นไปไม่เอนเอียงไปตามความชอบความชัง หรือตามความอยากของตน^{๑๑๑}

สัมมาทิฐิจะเกิดได้ต้องมีปัจจัยที่ช่วยให้เกิด ๒ ประการ คือ ปรัตโฆษะ และโยนิโสมนสิการ

๑. ปรัตโฆษะ หรือปัจจัยภายนอก คือ เสียงจากผู้อื่น หรือการกระตุ้นชักจูงจากภายนอก ได้แก่ การสั่งสอนแนะนำ ถายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ขาวสาร คำชี้แจงอธิบายจากผู้อื่น ตลอดจนการเรียนรู้ เลียนแบบจากแหล่งต่างๆ ภายนอก หรืออิทธิพลจากภายนอก เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ เพื่อนร่วมงานคนที่ได้รับความนิยมชื่นชอบ สื่อมวลชน ตลอดจนสถาบันทางศาสนา และวัฒนธรรมซึ่งปัจจัยภายนอกที่ช่วยให้เกิดสัมมาทิฐิเหล่านี้ จะต้องเป็นไปในทางที่ถูกตอง ดีงาม และบุคคลที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับการเป็นปรัตโฆษะที่ดีเรียกว่า กัลยาณมิตร การที่กัลยาณมิตร

^{๑๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, หน้า ๙-๑๐.

จะประสบความสำเร็จแห่งปรโตโมหะได้ จะต้องสามารถสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่ผู้เลาเรียนหรือผู้รับการฝึกอบรมกัลยาณมิตรมีองค์ประกอบ ๗ ประการ ได้แก่

๑) ปโย นารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจ และสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษา ไตถาม

๒) ครู นาเคารพ ในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งใจ และปลอดภัย

๓) ภาวนีโย นาเจริญใจ หรือนายกองในฐานะทรงคุณ คือ ความรู้ และภูมิปัญญา ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ ควรเอาอย่างทำให้ระลึกและเอออย่างด้วยซาบซึ่งภูมิใจ

๔) วตตา จ รู้จักพูดให้ไต่ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำวากลาวตักเตือนเป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕) วจนกขโม อุตทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา ชักถาม คำเสนอแนะ วิพากษ์วิจารณ์อดทนฟังได้ไม่เบื่อไม่ฉุนเฉียว

๖) คมภีรณจ กถิ กตฺตา แกล้งเรื่องกล้าลึกได้ สามารถอธิบายเรื่องยุ่งยาก ซับซ้อน ให้เข้าใจ และให้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

๗) โน จฏฐานเน นิโยชเย ไม่ชักนำในฐานะ คือ ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือ ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย^{๑๑๒}

๒. โยนิโสมนสิการ หรือปัจจัยภายในเป็นการคิดอย่างมีระเบียบ หรือคิดตามแนวทางของปัญญา คือ รู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ โดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัย สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสายแยกแยะสิ่งนั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกของตนเองเข้าไปจับโยนิโสมนสิการแยกย่อยออกได้เป็น ๑๐ วิธี ดังนี้

๑) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คือ การพิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผลให้รู้จักสภาวะที่เป็นจริง หรือพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไขด้วยการค้นหาสาเหตุ และปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์ส่งผลสืบทอดกันมา

๒) วิธีคิดแบบแยกแยะสวณประกอบ คือ การคิดที่มุ่งใหม่มอง และให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะซึ่งนอกจากการจำแนกแยกแยะแล้วยังรวมถึงการจัดหมวดหมู่หรือจัดประเภทไปพร้อมกันด้วยวิธีคิดแบบนี้เรียกอย่างสมัยใหม่ว่า วิธีคิดแบบวิเคราะห์

^{๑๑๒} พระธรรมปาฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง และขยายความ, (พิมพ์ครั้งที่ ๑๑), (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๓-๖๓๓.

๓) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ คือ การมองอย่างรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งจะต้องเป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมันเองเมื่อเป็นสิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ ประดังขึ้น จึงต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งหลายเช่นเดียวกัน

๔) วิธีคิดแบบอริยสัจ หรือคิดแบบแก้ปัญหา มีลักษณะทั่วไป ๒ ประการ คือ

(๑) เป็นวิธีคิดตามเหตุ และผล โดยสืบสาวจากผลไปหาเหตุแล้วแก้ไข และทำการแก้ที่ต้นเหตุ

(๒) เป็นวิธีคิดที่ตรงจุดตรงเรื่อง มุ่งตรงต่อสิ่งที่จะต้องทำต้องปฏิบัติต้องเกี่ยวข้องของชีวิตใช้แก้ปัญหา ไม่ฟุ้งชานออกไปในเรื่องที่ฟุ้งเฟ้อ หลักการคิดแบบอริยสัจเริ่มต้นจากปัญหาหรือทุกข์โดยกำหนดรู้ทำความเข้าใจกับปัญหาให้ชัดเจน แล้วสืบค้นหาสาเหตุ เพื่อเตรียมแก้ไขในเวลาเดียวกันก็กำหนดเป้าหมายให้ชัดเจนว่าคืออะไรเป็นไปได้หรือไม่ อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหา ให้สอดคล้องกับการที่จะบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้

๕) วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์ คือ พิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างหลักการกับความมุ่งหมาย เพื่อการปฏิบัติที่ถูกต้องอันจะทำให้ได้ผลตรงตามความมุ่งหมาย ไม่ผิดพลาดคลาดเคลื่อน

๖) วิธีคิดแบบเห็นคุณโทษ และทางออกคือ การมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง โดยเน้นการยอมรับความจริงตามที่เป็นอย่างทุกแง่ ทั้งด้านดีด้านเสีย ไม่มองเพียงด้านเดียว และต้องมองเห็นทางออก โดยรู้จุดมุ่งหมายที่จะไปว่าคืออะไร อย่างไรดีกว่า และพ้นจากข้อบกพร่องหรือข้อเสียของสิ่งหรือภาวะที่เป็นปัญหาอยู่นี้อย่างไรเป็นไปได้หรือไม่ อย่างไรเพื่อให้การละจากสิ่งหนึ่งไปหาอีกสิ่งหนึ่งเป็นไปอย่างรอบคอบสมควร และดีจริง

๗) วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้ คุณค่าเทียม คือ การคิดที่มุ่งพิจารณาเกี่ยวกับการบริโภคใช้สอยซื้อหา หรือการครอบครองปัจจัยสี่ และวัสดุอุปกรณ์อำนวยความสะดวกต่างๆ โดยใช้ปัญญา เพื่อให้เข้าใจและเลือกเสพสิ่งที่มีประโยชน์กับชีวิตอย่างแท้จริง เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่น

๘) วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม คือ การทำใจที่ช่วยตั้งต้น และชักนำความคิดให้เดินไปในทางที่ดีงาม และเป็นประโยชน์โดยมีสติคอยช่วยพยุ้งให้การทำใจหรือการคิดนั้นเป็นไปได้อย่างถูกวิธี และช่วยหยุดยั้ง เหนี่ยวรั้ง หรือดึงความคิดที่หลงลอยไปในทางที่ไม่ถูกให้กลับมาตั้งต้นในทางที่ถูกที่ควร

๙) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน คือ การคิดในแนวทางของความรู้ หรือคิดด้วยอำนาจของปัญญาต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องต้องรูต้องทำ ทั้งในเรื่องขณะนี้ เรื่องที่ล่วงไปแล้ว หรือเรื่องของการภายหน้าถ้าคิดในแนวทางของความรู้หรือคิดด้วยอำนาจของปัญญา ก็จัดเขาอยู่ในปัจจุบันทั้งนั้น เนื่องจากความเป็นปัจจุบันกำหนดเอาที่ความเกี่ยวข้องของต้องรูต้องทำเป็นสำคัญสิ่งที่เป็นปัจจุบันจึงคลุม

ถึงเรื่องทั้งหลายที่เชื่อมโยงต่อกันมาถึงสิ่งที่กำลังรับรู้กำลังพิจารณาเกี่ยวข้องต้องกระทำอยู่ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการกระทำกิจการที่ เรื่องที่ปรารถนาเพื่อทำกิจ และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติหรือปฏิบัติได้

๑๐) วิธีคิดแบบวิรัชชาวาท คือ การมองและแสดงความจริง โดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละดานอย่างครบถ้วนไม่ใช่ว่าเพียงด้านใดด้านหนึ่งมาวินิจฉัยครอบคลุมนำไปทั้งหมด แนววิธีคิดแบบวิรัชชาวาท อาจจำแนกได้ ดังนี้

(๑) จำแนกโดยแง่มุมของความจริงแบ่งได้เป็น ๒ อย่าง คือ

- จำแนกตามแง่มุมต่างๆ ตามที่เป็นอยู่จริงของสิ่งนั้น โดยมองหรือแถลงความจริงให้ตรงตามที่เป็นอย่างในแง่หนึ่งด้านนั้น

- จำแนกโดยมองหรือแสดงความจริงของสิ่งนั้นๆ ให้ครบทุกแง่มุมด้านไม่พิจารณาเพียงแง่เดียวด้านเดียวการคิดแนวนี้มีผลรวมไปถึงการเข้าใจโดยครบถ้วน จึงเกิดเป็นสิ่งนั้นๆ และการมองสิ่งหนึ่งๆ โดยเห็นกว้างออกไปถึงลักษณะด้านต่างๆ และองค์ประกอบต่างๆ ของมัน

(๒) จำแนกโดยส่วนประกอบเป็นการวิเคราะห์แยกแยะออกไปให้รู้เท่าทันภาวะที่สิ่งนั้นๆ เกิดขึ้นจากองค์ประกอบย่อยๆ ต่างๆ มาประชุมกันเข้า ไม่ติดตันภายนอกหรือถูกลวงโดยภาพรวมของสิ่งนั้นๆ วิรัชชาวาทแบบนี้ตรงกับวิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบในข้อ ๒.๒

(๓) จำแนกโดยลำดับขณะ เป็นการแยกแยะวิเคราะห์ปรากฏการณ์ตามลำดับความสืบทอดแห่งเหตุปัจจัยย่อยออกไปเป็นแต่ละขณะ เพื่อให้มองเห็นตัวเหตุปัจจัยที่แท้จริง ไม่ถูกลวงให้จับเหตุปัจจัยสับสน

(๔) จำแนกโดยสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย เป็นการสืบสาวสาเหตุปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์สืบทอดกันมาของสิ่งหรือปรากฏการณ์ต่างๆ ทำให้มองเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายว่าไม่ได้ลอยๆ ไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระจากสิ่งอื่นๆ และไม่ได้ดำรงอยู่ด้วยตัวของมันเอง แต่เกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยจะดับไปและสามารถดับได้ด้วยการดับที่เหตุปัจจัย วิรัชชาวาทแบบนี้ตรงกับวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยในข้อ ๒.๑

(๕) จำแนกโดยเงื่อนไข เป็นการมองหรือแสดงความจริงโดยพิจารณาเงื่อนไขประกอบไม่ระบุลงไปเพียงอย่างเดียวแต่จะต้องวินิจฉัยไปตามเงื่อนไขต่างๆ ที่มีอยู่ด้วย

(๖) จำแนกโดยทางเลือกหรือความเป็นไปได้โดยอื่น เป็นการพิจารณาหาความเข้าใจเกี่ยวกับการเกิดขึ้น หรือการเข้าถึงเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยการตระหนักว่าหนทางวิธีการหรือความเป็นไปได้ อาจมีได้หลายอย่าง ซึ่งบางอย่างอาจดีกว่า ได้ผลกว่า หรือตรงแทกว่า อย่างอื่นบางอย่างหรืออย่างหนึ่งอาจเหมาะสมหรือได้ผลดีสำหรับตนหรือสำหรับกรณีนั้นมากกว่า อย่างอื่นบางอย่างอาจมีเพียงอย่างเดียวหรือหลายอย่างแต่เป็นอย่างอื่นซึ่งไม่ใช่อย่างที่ตนกำลังปฏิบัติหรือกำลังเข้าใจอยู่ในขณะนั้นการตระหนักตามวิธีดังกล่าวนี้จะช่วยให้ไม่ติดตัน ไม่ท้อแท้ ถดถอย หรือ

อัปเดตแล้วหยุดเลิกความเพียร และที่สำคัญคือช่วยให้สามารถคิดหา และค้นพบหนทาง วิธีการ หรือ ความเป็นไปได้ที่ถูกต้องเหมาะสม ตรงแท้ เป็นจริง หรือได้ผลดีที่สุดอีกด้วย

(๗) วิชชาพาหนะในฐานะวิธีตอบปัญหาอย่างหนึ่งแบ่งได้เป็น ๔ อย่าง คือ

- เอกังสพยากรณการตอบอย่างเดียวเด็ดขาด
- วิภังชพยากรณการแยกแยะตอบ
- ปฏิปุจฉาพยากรณการตอบโดยยอนถาม
- ฐานะ การยังหรือหยุดหรือไม่ตอบ^{๑๓๓}

โยนิโสมนสิการเป็นส่วนสำคัญที่ขาดไม่ได้ของการศึกษาการที่จะเกิดโยนิโสมนสิการได้ก็ต้องอาศัยปรโตโมหะที่ติงามโดยกัลยาณมิตรเป็นเครื่องปลุกเร้าผู้เรียนเมื่อผู้เรียนมีโยนิโสมนสิการเกิดขึ้นแล้วก็หมายถึง ว่าได้มีจุดเริ่มของการศึกษาหรือการพัฒนาปัญญาเริ่มขึ้นแล้ว^{๑๓๔}

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึงเรื่องโยนิโสมนสิการว่า เมื่อผู้เรียนในโรงเรียนวิถิพุทธมีโยนิโสมนสิการเขาจะรู้จักแสวงหาปัญญาให้ครบทั้ง ๓ ประการคือ

๑. สุตมยปัญญาคือความรอบรู้ที่เกิดจากการรับข้อมูลหรือรู้จำ
๒. จินตามยปัญญาคือความรอบรู้ที่เกิดจากการคิดหรือรู้คิด
๓. ภาวนามยปัญญาคือความรอบรู้ที่เกิดจากการทำหรือรู้ทำ^{๑๓๕}

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาปัญญามีแกนนำคือสัมมาทิฐิซึ่งมีอยู่ ๒ ระดับ ได้แก่ ขั้นจริยธรรมซึ่งเป็นที่ศรัทธา ความคิดเห็นแนวความคิดทฤษฎีความเชื่อถือความนิยมค่านิยมที่เชื่อหรือยอมรับการกระทำ และผลการกระทำของตน หรือสร้างความสำนึกในความรับผิดชอบต่อการกระทำของตน และขั้นสังขธรรมซึ่งเป็นที่ศรัทธา แนวความคิดที่มองเห็นความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามสภาวะที่จะต้องเป็น ไม่เอนเอียงไปตามความชอบความชัง หรือตามความอยากของตนสัมมาทิฐิจะเกิดได้ต้องมีปัจจัยเกื้อหนุน ๒ ประการ คือ ปรโตโมหะ ซึ่งเป็นเสียงจากผู้อื่นหรือการกระตุ้นชักจูงจากภายนอก และโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นการคิดอย่างมีระเบียบ หรือคิดตามแนวทางของปัญญา ปรโตโมหะที่ดีจะต้องมีคุณสมบัติของกัลยาณมิตร คือ นารัก นาเคารพ นายกยอง รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจพร้อมที่จะรับฟังและให้คำปรึกษาด้วยความอดทนสามารถอธิบายเรื่องยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจ และไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย นอกจากนี้กัลยาณมิตรจะต้องศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาให้รู้ และเข้าใจอย่างชัดเจน ปฏิบัติตามหลักธรรมที่ศึกษาเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี เผยแผ่หลักธรรมให้ผู้อื่นได้รู้ และเข้าใจ สามารถ

^{๑๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม*, หน้า ๔๓ – ๑๒๙.

^{๑๓๔} *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๑๗ – ๒๔.

^{๑๓๕} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *โรงเรียนวิถิพุทธเพื่อสังคมไทยในโรงเรียนวิถิพุทธ*, หน้า ๓๙.

นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิต และต้องปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่อย่างถูกต้องตามความเป็นจริงกัลยาณมิตรเปนปรโตโมหะที่จะช่วยปลุกเร้าผู้เรียนให้เกิดโยนิโสมนสิการ มีความสามารถในการคิดคิดเป็น และรู้จักแสวงหาปัญญาทั้งสุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และ ภาวนามยปัญญา

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ ปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารโรงเรียนวิถีพุทธชั้นนำของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานนทบุรี ดังตัวอย่างงานวิจัยบางเรื่อง ดังนี้

กฤษฎา ผ่องพิทยา ได้วิจัยเรื่องคุณลักษณะภาวะที่พึงประสงค์พฤติกรรมภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ และปัจจัยชีวสังคมของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเมื่อปีพ.ศ.๒๕๔๗ พบว่า^{๑๑๖} องค์ประกอบคุณลักษณะภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐานมี ๖ องค์ประกอบ ได้แก่ ด้านบุคลิกภาพของผู้นำด้านความรับผิดชอบต่องานของผู้นำด้านสมรรถภาพในการทำงานของผู้นำด้านวุฒิภาวะทางอารมณ์ของผู้นำด้านมนุษยสัมพันธ์ของผู้นำ และด้านการมีวิสัยทัศน์ของผู้นำซึ่งองค์ประกอบคุณลักษณะภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ที่มีความสัมพันธ์กับตัวแปรปัจจัยชีวสังคมของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐานสูงสุดคือองค์ประกอบของผู้นำด้านสมรรถภาพในการทำงานของผู้นำกับอายุของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

ดร.ณัฐ ชูประยูร ได้ศึกษาน้อมนำสาระสำคัญของหลักธรรมในพระไตรปิฎก เพื่อพัฒนารูปแบบการพัฒนานิสิตนักศึกษาผลการศึกษาพบว่า^{๑๑๗} หลักธรรมในพระไตรปิฎกมีคุณค่าต่อการน้อมนำมาพัฒนานิสิตนักศึกษาครอบคลุมการพัฒนานิสิตนักศึกษาทุกด้านคือกายพฤติกรรมจิตใจและปัญญา และผลจากการพัฒนานิสิตนักศึกษาตามรูปแบบการพัฒนานิสิตนักศึกษาโดยน้อมนำหลักธรรมในพระไตรปิฎกทำให้นิสิตนักศึกษาได้รับการพัฒนาโดยองค์รวม

ภทรพร ยุทธาภรณ์พินิจ ได้ศึกษาเพื่อสร้างรูปแบบในการพัฒนาแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ตามแนวคิดของ ป.อ. ปยุตโต และศึกษาผลที่ได้รับจากการพัฒนาแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ตามแนวคิดของ

^{๑๑๖} กฤษฎา ผ่องพิทยา, “การวิเคราะห์องค์ประกอบ และความสัมพันธ์ของคุณลักษณะภาวะที่พึงประสงค์พฤติกรรมภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ และปัจจัยชีวสังคมของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน”, *วิทยานิพนธ์การศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต* สาขาการบริหารการศึกษา, (มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๗), หน้า ๑.

^{๑๑๗} ดร.ณัฐ ชูประยูร, “การน้อมนำสาระสำคัญของหลักธรรมในพระไตรปิฎก เพื่อพัฒนารูปแบบการพัฒนานิสิตนักศึกษา”, *วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต* สาขาอุดมศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๒๖๔-๒๖๗.

ป.อ. ปยุตโต ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ ผลการศึกษาพบว่า^{๑๑๘} รูปแบบการพัฒนาแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ตามแนวคิดของ ป.อ. ปยุตโต ที่พัฒนาขึ้นได้ใช้หลักพุทธธรรม คือ การรักษาศีลการฝึกสติ และสมาธิตามหลักอิทธิบาทการพัฒนาปัญญาด้วยการสร้างศรัทธา และโยนิโสมนสิการ และเนื้อหาการจัดกิจกรรมในการพัฒนาแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ประกอบด้วยสาระสำคัญคือสภาพปัจจุบันหลักการ และเหตุผลวัตถุประสงค์แนวคิดทฤษฎีกระบวนการพัฒนา และผลการพัฒนาโดยมีจุดเน้นที่ทุกองค์ประกอบจะต้องบูรณาการตามหลักพุทธธรรม และผลการพัฒนาโดยมีจุดเน้นที่ทุกองค์ประกอบจะต้องบูรณาการตามหลักพุทธธรรม และผลการทดลองใช้รูปแบบพบว่าผู้เรียนมีคะแนนเฉลี่ยแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ตามแนวคิดของ ป.อ. ปยุตโต โดยรวม และในแต่ละด้าน (ฉันท์ วิริยะ จิตตะ และวิมังกสา) ระยะเวลาหลังการทดลองสูงขึ้นกว่าระยะก่อนการทดลอง และผู้เรียนได้แสดงพฤติกรรม และรายงานตนเองอย่างชัดเจนว่าสามารถพัฒนาแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ได้กล่าวคือผู้เรียนเพิ่มความตั้งใจความพยายามความเอาใจใส่ และการใช้ปัญญาไตร่ตรองในการทำกิจกรรมอย่างเต็มความสามารถเพื่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อตนเองผู้อื่น และสังคม

มณฑกาญจน์ ทองไย ได้ศึกษางานวิจัย เพื่อพัฒนารูปแบบการบริหารโครงการโรงเรียนวิถีพุทธของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานโดยมีขั้นตอนการวิจัยคือศึกษาเอกสารคู่มือผลงานวิจัยการสัมมนาผู้บริหารโรงเรียน และครูผู้สอนการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเพื่อสร้างรูปแบบการบริหารโครงการโรงเรียนวิถีพุทธของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานการตรวจสอบความเหมาะสม และความเป็นไปได้ของรูปแบบโดยผู้เชี่ยวชาญ และการหาความเหมาะสมในการนำรูปแบบไปปฏิบัติโดยผู้บริหารโรงเรียน และครูผู้สอนผลของการวิจัยพบว่า^{๑๑๙} รูปแบบการบริหารโครงการโรงเรียนพุทธของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานด้านโครงสร้างการบริหารงานได้แก่การกำหนดอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการบริหารอย่างชัดเจนสามารถปรับปรุงโครงสร้างขององค์กรให้สอดคล้องกับบริบทของโรงเรียนที่เปลี่ยนไปซึ่งประกอบด้วยผู้บริหาร และคณะกรรมการสถานศึกษาคณะครูนักเรียน ผู้ปกครองพระสงฆ์องค์การทางราชการ และองค์กรในชุมชนด้านบทบาทหน้าที่ของผู้บริหารสถานศึกษาองค์กรทางราชการ และองค์กรในชุมชนร่วมกันรับผิดชอบในการดูแลเยาวชนให้ประพฤติตนเป็นคนดีด้านกระบวนการดำเนินงานมีการสรุป และรายงานผลการดำเนินงานตามโครงการอย่างสม่ำเสมอด้านผลสำเร็จที่คาดว่าจะได้รับโดยการสร้างเยาวชนให้มีขันติมีความอดทนอดกลั้นมีวิริยะอุตสาหะรู้จักการให้ และทำกิจกรรมต่างๆ เป็นหมู่คณะได้

^{๑๑๘} ภัทรพร ยุทธาภรณ์พินิจ, “รูปแบบการพัฒนาแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ตามแนวคิดของ ป.อ.ปยุตโต”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต** สาขาจิตวิทยาการศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๒๓๗-๒๓๘.

^{๑๑๙} มณฑกาญจน์ ทองไย, “การพัฒนารูปแบบการบริหารโครงการโรงเรียนวิถีพุทธของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน”, **วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต** สาขาวิชาการบริหารการศึกษา, (ชลบุรี : มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๕๙), หน้า ๑๒๙-๑๓๑.

สวัสดี เพชรบูรณ์ ได้ศึกษาการพัฒนาการบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พบว่า^{๑๒๐} ๑) รูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ (๑) การพัฒนาปรับปรุงสภาพแวดล้อม และบรรยากาศโรงเรียน (๒) การพัฒนาหลักสูตรใช้การสอนแทรกหรือบูรณาการพุทธธรรม และคุณลักษณะศึกษา และ (๒) ผลการนำรูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นที่พัฒนาไปใช้ พบว่า (๑) ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนก่อน และหลังเรียนมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ ๐.๕ นั่นคือ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนที่เรียนโดยใช้หลักสูตรโรงเรียนวิถีพุทธ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น หลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียน (๒) หลังการใช้หลักสูตรนักเรียนส่วนมากปฏิบัติได้ตามคุณลักษณะที่พึงประสงค์ที่กำหนดไว้ (๓) ความพึงพอใจของนักเรียนอยู่ในระดับมากขึ้นไป (๔) ครูอาสาสมัครร่วมโครงการวิจัยพัฒนาหลักสูตรโรงเรียนวิถีพุทธ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีความเห็นว่า นักเรียนสามารถนำหลักพุทธธรรมมาทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และปฏิบัติตนได้ตามคุณลักษณะอันพึงประสงค์

บดีนทร์ ธรรมสังวาล ได้พัฒนาตัวบ่งชี้คุณภาพโรงเรียนวิถีพุทธพบว่า^{๑๒๑} ตัวบ่งชี้คุณภาพโรงเรียนวิถีพุทธ ประกอบด้วย ๓ องค์ประกอบหลัก ๑๔ องค์ประกอบย่อย ๖๖ ตัวบ่งชี้ ดังนี้ ๑) องค์ประกอบหลักด้านปัจจัยนำเข้า มี ๔ องค์ประกอบย่อย ๒๕ ตัวบ่งชี้ ได้แก่ องค์ประกอบย่อยด้านบริหาร มี ๘ ตัวบ่งชี้ องค์ประกอบย่อยด้านระบบการบริหาร มี ๕ ตัวบ่งชี้ องค์ประกอบด้านหลักสูตร มี ๓ ตัวบ่งชี้ และองค์ประกอบย่อยด้านระดำนระบบการบริหาร มี ๕ ตัวบ่งชี้ ๒) องค์ประกอบหลักด้านกระบวนการ มี ๖ องค์ประกอบย่อย ๑๗ ตัวบ่งชี้ ได้แก่ องค์ประกอบย่อยด้านการจัดการเรียนการสอน มี ๓ ตัวบ่งชี้ องค์ประกอบย่อยด้านการใช้สื่อ และแหล่งเรียนรู้ มี ๓ ตัวบ่งชี้ องค์ประกอบย่อยด้านการวัด และประเมินผลการเรียนรู้ มี ๑ ตัวบ่งชี้ องค์ประกอบย่อยด้านการจัดการสภาพแวดล้อม มี ๕ ตัวบ่งชี้ องค์ประกอบย่อยด้านการจัดกิจกรรมส่งเสริม มี ๓ ตัวบ่งชี้ และองค์ประกอบย่อยด้านการมีส่วนร่วมบวร มี ๒ ตัวบ่งชี้ ๓) องค์ประกอบหลักด้านผลผลิต มี ๔ องค์ประกอบย่อย ๒๔ ตัวบ่งชี้ ได้แก่ องค์ประกอบย่อยด้านคุณลักษณะทางกายภาพของนักเรียน มี ๖ ตัวบ่งชี้ องค์ประกอบย่อยด้านคุณลักษณะทางสังคมของนักเรียน มี ๘ ตัวบ่งชี้ องค์ประกอบย่อยด้านคุณลักษณะทางจิตของนักเรียน มี ๔ ตัวบ่งชี้ และองค์ประกอบย่อยด้านคุณลักษณะทางปัญญาของนักเรียน มี ๖ ตัวบ่งชี้

^{๑๒๐} สวัสดิ์ เพชรบูรณ์, “การพัฒนาการบริหารจัดการโรงเรียนวิถีพุทธระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนวัดสังเวช สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากรุงเทพมหานคร เขต ๑”, **ปริญาศึกษาสาตรศษุภัณนิต** สาขาหลักสูตรและการสอน, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๐), บทคัดย่อ.

^{๑๒๑} บดินทร์ ธรรมสังวาลย์, “การพัฒนาตัวบ่งชี้คุณภาพโรงเรียนวิถีพุทธ”, **ปริญาการศึกษาสาตรศษุภัณนิต** สาขาวิชาการวิจัยและพัฒนาหลักสูตร, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๓), บทคัดย่อ.

สุดจิตร ไทรนีนวล ได้ทำการศึกษาการบริหารจัดการโรงเรียนดีเด่น ด้านคุณธรรม จริยธรรมตามโครงการต้นแบบโรงเรียนวิถีพุทธ : กรณีศึกษาโรงเรียนสุวรรณสุทธารามวิทยา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากรุงเทพมหานคร ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อการบริหารจัดการโรงเรียนสุวรรณสุทธารามวิทยา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากรุงเทพมหานคร เขต ๑ เพื่อให้ทราบแนวทางการบริหารจัดการของโรงเรียน ด้วยรูปแบบการจัดการตามแนวคิด ๗-S ของแมคเคนซี (McKinsey) ซึ่งประกอบด้วย ๑) กลยุทธ์ขององค์กร (Strategy) ๒) โครงสร้างองค์กร (Structure) ๓) ระบบการบริการปฏิบัติงาน (System) ๔) บุคลากร (Staff) ๕) ทักษะ ความรู้ ความสามารถ (Skill) ๖) รูปแบบการบริการจัดการ (Style) ๗) ค่านิยมร่วม (Shared values) ด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์ และเจาะลึกผู้อำนวยการโรงเรียน และผู้เกี่ยวข้อง จำนวน ๒๐ คน และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วม ซึ่งผลการศึกษาวิจัย พบว่า^{๑๒๒} ผู้บริหารโรงเรียนสุวรรณสุทธารามวิทยามีรูปแบบการบริหารจัดการ ตามแนวคิด ๗-S ของแมคเคนซี (McKinsey) ในด้านต่างๆ ดังนี้

ด้านกลยุทธ์ พบว่าโรงเรียนมีการกำหนดวิสัยทัศน์ ทิศทางการ ภารกิจ วัตถุประสงค์ของโรงเรียนอย่างชัดเจน และเป็นระบบโดยเน้นการเป็นโรงเรียนชั้นนำ และการเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ชั้นนำ แล้วจึงกำหนดกลยุทธ์ของโรงเรียน เพื่อเป็นแนวทางไปสู่จุดหมายปลายทางที่กำหนดไว้ การนำกลยุทธ์สู่การปฏิบัติให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสียคือผู้ปกครอง ชุมชน วัด และสังคม

ด้านโครงสร้าง พบว่าโรงเรียนสุวรรณสุทธารามวิทยา แบ่งระดับของการบริหารออกเป็น ๓ ระดับ คือ ผู้บริหารระดับสูง ผู้บริหารระดับกลาง และผู้บริหารระดับต้น หรือหัวหน้ากลุ่มงานหลัก โดยกำหนดรูปแบบโครงสร้างของโรงเรียนแบบหน้าที่ ออกเป็น ๖ กลุ่มงานหลัก คือ ๑) กลุ่มบริหารงานวิชาการ ๒) กลุ่มบริหารงานการเงิน และสินทรัพย์ ๓) กลุ่มบริหารงานบุคคล ๔) กลุ่มบริหารงานอำนวยการ ๕) กลุ่มบริหารงานสัมพันธ์ชุมชน ๖) กลุ่มบริหารงานกิจการนักเรียน และมีการติดต่อสื่อสารด้วยรูปแบบการสื่อสารสองทาง คือ การสื่อสารจากล่างขึ้นบน และการติดต่อสื่อสารจากบนลงล่าง

ด้านระบบปฏิบัติงาน พบว่าโรงเรียนสุวรรณสุทธารามวิทยา มีระบบการปฏิบัติงาน และแบบกระจายอำนาจภายในโรงเรียนสู่ ๖ กลุ่มงานหลัก โดยแต่ละกลุ่มงานมีภาระหน้าที่ความรับผิดชอบแตกต่างกันไปตามโครงสร้างของโรงเรียน และมีการพัฒนาคุณภาพการเตรียมความพร้อมเข้าสู่การบริหารจัดการโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน

^{๑๒๒} สุดจิตร ไทรนีนวล, “การบริหารจัดการของโรงเรียนดีเด่น ด้านคุณธรรม จริยธรรมตามโครงการต้นแบบโรงเรียนวิถีพุทธ : กรณีศึกษาโรงเรียนสุวรรณสุทธารามวิทยา สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากรุงเทพมหานคร เขต ๑”, วิทยานิพนธ์สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓), บทคัดย่อ.

ด้านบุคลากร พบว่าโรงเรียนสุพรรณสุนทราภิรมวิทยา มีการมอบหมายงานตามความเหมาะสม และความถนัด โดยกำหนดแนวทางการบริหารจัดการในการสรรหา และการพัฒนา เพื่อให้บุคลากรมีความพร้อมในการปฏิบัติงาน

ด้านทักษะ ความรู้ ความสามารถ พบว่าผู้อำนวยการโรงเรียนสุพรรณสุนทราภิรมวิทยา ใช้ทักษะในการบริหารด้านงานอาชีพ คือ มีทักษะความเป็นผู้นำ มีความยุติธรรมในการพิจารณาเลื่อนขั้นเงินเดือน ส่งเสริมขวัญกำลังใจของผู้ใต้บังคับบัญชา ส่งเสริมการจัดกิจกรรม และบรรยากาศภายในโรงเรียนตามแนวทางโรงเรียนวิถีพุทธ และใช้ทักษะความถนัด หรือความชำนาญเฉพาะพิเศษ คือ มีการส่งเสริมการดำเนินงาน การติดตามงาน และการประสานงานด้วยความเป็นกันเองกับผู้บังคับบัญชา

ด้านรูปแบบการบริหารจัดการ พบว่า ผู้อำนวยการโรงเรียนสุพรรณสุนทราภิรมวิทยา มีคุณลักษณะของผู้บริหาร คือ มีวิสัยทัศน์ในการทำให้โรงเรียนเป็นโรงเรียนชั้นนำเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้โดยบริหารงานนอกห้องทำงานโดยเดินดูรอบๆ โรงเรียนเพื่อสัมผัสกับงานอย่างใกล้ชิด เปิดโอกาสให้ผู้ใต้บังคับบัญชาปรึกษาปัญหาได้โดยตรง และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยการควบคุมอย่างไม่เป็นทางการ มีเทคนิคการจูงใจ และครองใจผู้ใต้บังคับบัญชาให้ปฏิบัติงานได้ดีขึ้น กล่าวคือใช้รูปแบบการบริหารโรงเรียนแบบกัลยาณมิตรให้บุคลากรทุกคนในโรงเรียนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข มีระบบบริหารงานแบบผสมผสาน

ด้านค่านิยมร่วม พบว่า มีการปลูกฝังค่านิยมร่วม เกี่ยวกับการปฏิบัติงาน โดยผู้อำนวยการโรงเรียน และคณะผู้บริหารร่วมกันหาหรือแนวปฏิบัติ เพื่อให้เป็นบรรทัดฐาน ในการปฏิบัติงานให้แก่บุคลากรในโรงเรียน เช่น การร้องเพลงโรงเรียน การส่งเสริมกิจกรรมทางศาสนา การเรียนกับครูพระ และปลูกฝังค่านิยมร่วมหรือเป้าหมายสูงสุด เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติงานของโรงเรียนในเรื่องการบูรณาการเรียนการสอน เพื่อส่งเสริมสนับสนุนการจัดการเรียนการสอนในทุกส่วนหรือทุกสาระการเรียนรู้

๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิด เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการบริหารโรงเรียนวิถิพุทธชั้นนำของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามุกดาหาร ได้แสดงผลเป็นกรอบแนวคิดทางทฤษฎี (Theoretical Framework) ดังนี้

ภาพที่ ๒.๘ แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย